

ЗАВОД ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

**ПРОГРАМИ ПОДРШКЕ ДЕЦИ
И УЧЕНИЦИМА
СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ**

Београд, 2016.

Програми подршке деци и ученицима са сметњама у развоју

Издаје: Завод за унапређивање образовања и васпитања

За издавача: проф. др Зоран Аврамовић, директор

Уредник: др Зорица Поповић

Рецензети: проф. др Весна Радоман, доц. др Весна Радовановић

Графички дизајн: Срђан Крстић

Штампа: Scanner studio

Тираж: 300 ком

Београд, 2016.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	3
I. КОГНИТИВНИ РАЗВОЈ – Виолица Повше Ивкић, Мирјана Тркуља	5
<i>Увод</i>	5
Активности за подстицај когнитивног развоја	7
Егзекутивне функције	11
Гностичке функције	22
Праксичке функције	32
Способности читања	38
Способности писања	42
Способности рачунања	47
Способности цртања	51
II. ФУНКЦИОНАЛНИ ЈЕЗИК И КУЛТУРА ГОВОРА – Гордана Николић, Зорица Поповић	53
<i>Увод</i>	53
Уредни развој говора као основа за процену потреба детета и ученика	55
Предлози за остваривање програма	57
Програмске активности	64
<i>Прилози</i>	68
<i>Прилог 1.</i> Ситуациони говор	69
<i>Прилог 2.</i> Тема: Јутро – обрада садржаја у форми стрипа	80
<i>Прилог 3.</i> Граматика српског језика – З. Ђурић	83
<i>Прило 4.</i> Листе за евалуацију	109
<i>Прилог 5.</i> Предлог програма Функционални језик и култура говора	116
III. СРПСКИ ЗНАКОВНИ ЈЕЗИК – Драгана Раичевић, Гордана Николић	131
<i>Увод</i>	131
Српски знаковни језик	132
Фонетика	140

Врсте речи у српском знаковном језику	141
Морфологија	145
Синтакса	155
IV. МУЗИЧКЕ СТИМУЛАЦИЈЕ – Гордана Маринков.....	161
<i>Увод</i>	161
Теме у оквиру музичких области	162
Теоријска и практична искуства у примени музичких стимулација	163
Активности по областима и темама.....	165
V. РАЗВОЈ ПРЕДЧИТАЛАЧКИХ ВЕШТИНА	
ДЕЦЕ СА ОШТЕЋЕЊЕМ ВИДА – Александра Грбовић	171
<i>Увод</i>	171
Фактори који ометају усвајање читања и писања деце са тешкоћама визуелне перцепције	172
Програм подршке за развој предчиталачких вештина слепе и слабовиде деце	176
Програм подршке за визуелно функционисање	176
Програм подршке за тактилно-кинестетичко функционисање	180
Активности за подстицање развоја предчиталачких вештина деце са оштећењем вида	185
Прилог – Чек-листа: Усвојеност предчиталачких вештина за описмењавање Брајевим писмом	219

ПРЕДГОВОР

Образовање ученика са сметњама у развоју као интегрални део образовног система, у протеклом периоду, било је пред великим изазовима. Усаглашавање законодавне регулативе и теоријско-практичних концепата образовања деце са сметњама у развоју јесте процес који је захтевао промену вредносних ставова свих учесника у образовно-васпитном процесу и уважавање различитости и потреба деце и ученика са сметњама и тешкоћама у развоју.

Инклузивно образовање подразумева промене приступа и метода у раду школе у правцу остваривања идеје која унапређује образовно-васпитни систем примерен образовним потребама све деце. И поред чињенице да је у последњој деценији учињен значајан корак у правцу припреме школа за сваког ученика, део стручне јавности, наставници, родитељи, као и ученици са сметњама и тешкоћама у развоју, сматрају да није адекватно одговорено на изазове које је наметнула реалност и потреба праксе. Подршка је била препуштена, најчешће, индивидуалној посвећености и ентузијазму појединаца, али без системске подршке деци ученицима и њиховим потребама.

Завод за унапређивање образовања и васпитања, у оквиру делатности Сектора за специфична питања предшколског, основног и средњег образовања и васпитања, припремио је предлоге програма за српски знаковни језик и програме додатне подршке за децу и ученике са сметњама и тешкоћама у развоју и инвалидитетом у предшколском и основном образовању и васпитању, ради стварања предуслова за њихово квалитетније, доступније васпитање и образовање и рехабилитацију. Циљ додатне подршке у образовању и васпитању је постизање оптималног укључивања ученика са сметњама и тешкоћама у развоју у образовно-васпитни систем, осамостаљивање у вршњачком колективу и напредовање.¹ Садржаји програма су припремани на основу резултата многобројних научних истраживања, као и на основу реалних потреба образовно-васпитних установа. Програми су намењени деци и ученицима са сметњама и тешкоћама у развоју без обзира где се образују – у основној школи или школи за образовање ученика са сметњама и тешкоћама у развоју.

На основу потреба праксе, међународних докумената и домаће легислативе, за припрему приручника су посебно важни били резултати и научни докази о успешности примене одређених метода, приступа и садржаја у раду са овом децом и ученицима. Неки од тих приступа су Верботонална метода у развоју говора и језика (Guberina, 2010; Lučić, 2008; Dulčić&al., 2012), али и методе које не користе вербални говор него комуникацију помоћу слика и симбола (Schopler, 1975; Frost&Bondy, 1984; L.Barbera, 2009; Stokes, 2012, по Николић, 2014). Значај употребе знаковног језика у развоју глуве

¹Закон о основном образовању и васпитању („Службени гласник РС“, број 55/13), члан 64, став 2.

деце је препознат, а на то посебно указује Закон о употреби знаковног језика², као и велики број истраживања о важности образовања глувих на матерњем језику (Chamberlain, Charlene, Morford, Jill, P., Mayberry&Rachel, I. 2000; Hermans, Daan, Knoors, Harry, Ormel, Ellen, Verhoeven&Ludo, 2008; Krammer&Klaudia, 2013; Marschark, M., Lang, H. G., &Albertini, J. A. 2002; Radoman&Nikolić,2013; Ganz&Gilliland, 2014).

Методe и приступи који се препоручују у Приручнику, резултат су вишедеценијских примена у пракси и резултатима који потврђују подстицај развоја и успостављање животних и академских компетенција код деце и младих са сметњама и тешкоћама у развоју.

Важност активне и подстицајне средине у развоју детета потврђује велики број истраживања која показују да свако дете може да развије компетенције ако је укључено у подстицајну физичку и социјалну средину, а да је рани развој у значајној мери резултат интеракције са окружењем (Berk&Winsler, 1995. Mc Cain&Mustard, 1999. Engle, 2007. Shonkoff&Phillips, 2000. Baucal, 2012).

У припреми приручника посебно се водило рачуна о законитостима развоја детета са сметњама и тешкоћама у развоју као резултата садејства биолошких и социјалних фактора и активности детета (Хрњица, 1997).

Приручник је подељен у пет целина: Програм подршке за подстицање когнитивног развоја, Функционални језик и култура говора, Српски знаковни језик, Музичке стимулације, Развој предчиталачких вештина код деце оштећеног вида. Целина Функционални језик и култура говора садржи пет прилога (Ситуациони говор; Обрада садржаја у форми стрипа; Граматика српског језика; Листе за евалуацију исхода). Прилози у приручнику су резултат истраживања и рада стручњака из области дефектологије, знаковног језика, лингвистике, као и практичара из образовно-васпитног процеса. Иза сваке целине наведена је коришћена литература која, такође, може да буде корисна читаоцима за проширивање знања из одређених области.

Приручник је намењен дефектолозима, васпитачима, учитељима, наставницима, будућим наставницима српског знаковног језика, као и родитељима. Поред тога, може да се користи и као стручна литература за све који желе да стичу знања из ове области. Сви садржаји програма усмерени су ка потребама деце и ученика, а не, искључиво, у односу на сметњу у развоју.

Овим приручником дат је значајан допринос унапређивању образовања и васпитања деце и ученика са сметњама и тешкоћама у развоју, што је предуслов њихове успешне социјалне инклузије, односно интеграције у ширу друштвену заједницу.

Зорица Поповић

²Закон о употреби знаковног језика („Службени гласник РС“, број 38/20015.)

I. КОГНИТИВНИ РАЗВОЈ

Виолица Повше Ивкић
Мирјана Тркуља

Увод

Развој детета одвија се кроз фазе, које претходе једна другој и квантитативно и квалитативно се разликују. Сазнајни или когнитивни развој почиње од првог дана живота детета и одвија се у одређеним етапама и стадијумима. Дете, прво, опажа и покушава манипулативно да прихвати предмете, а касније да разуме њихово значење и функцију.

Дете, у одређеном периоду развоја, треба да савлада стадијуме. У извршавању одређених активности, као и разумевање функције, међутим, постоји заостајање код неке деце. Разумевање и мишљење, које се у нормалном развоју јавља од друге године живота, често није присутно ни на старијем узрасту и дете не уме на прави начин да разуме свет који га окружује. Због тога му је потребна помоћ коју му може пружити стручно лице уз веће ангажовање родитеља.

Основне норме развоја когнитивних – сазнајних функција утврђене су у мапама развоја детета. Мапа се заснива на понашању детета које се може посматрати у свакодневним активностима. Циљ је да обезбеди опште усмерење на битне развојне форме понашања, без претензија да покрије сваку могућу манифестацију атипичног сазревања.

Могућност извођења и планирања неке активности, затим, праћење активности, као и посматрање постигнутог, одвија се по одређеним категоријама.

I Издвојене категорије представљају најважније домене когнитивног развоја, уз посебну разраду и усмерење на образовним релевантним „инструменталним функцијама“ (читање, писање, рачунање, цртање). Дефинисане су три групе основних домена:

1. *Егзекутивне/контролне функције* – представљају сет регулативних когнитивних функција које обезбеђују организацију и планирање активности, саморегулацију (когнитивну, афективну, социјалну), усмеравање и контролу пажње уопштено.

2. *Гностичке функције* – представљају препознавање познатих и научених знања и појмова (организованост семантичког система).

3. *Праксичке функције* – представљају сложену моторну активност, укључујући мотивацију за покретом, односно активношћу и начином на који се одређена активност изводи.

Свако понашање, по својој природи, припада већем броју ових домена. На пример, језичка способност подједнако одражава гностичке и егзекутивне функције и истовремено претходи писмености. Праксија претпоставља гностичку организованост и претходник је цртежа и писања. Свака инструментална функција има своју егзекутивну и гностичку компоненту. У мапи је наведено извесно првенство код приписивања одређених активности у категорије, при чему је поштовано „правило снажнијег претходника“ (првенствено указује на...) или је предност дата „инструменталним функцијама“. Одступање од уобичајене психолошке схеме у оваквим *мапама* (моторика, перцепција...) индуковано је намером да она што директније одсликава општи неуроразвојни след типичног когнитивног развоја.

II Претпостављени општи принцип за интервенцију је развојност. Интервенција започиње на нивоу којим је дете у том моменту овладало и траје док се ниво не савлада и тада се прелази на следећи. Врсту интервенције не одређује календарски узраст детета, већ овладавање узрасно дефинисаним функционалним нивоима који се не смеју прескакати. У оваквом контексту, *мана* укључује и очекивања за најниже узрасте.

III Општи оквир за увођење интервенције је одређен на основу утврђених параметара:

1. узрасно очекивано понашање – прати норме развоја,
2. манифестно одступање – тешкоће које дете има описују се само ако су квалитативно другачије од нормалног развоја,
3. предлог интервенције – стручне активности које треба примењивати у превазилажењу или смањењу присутних тешкоћа, односно одступања у развоју тешкоћа,
4. очекивани исходи интервенције – односе се на очекивани исход интервенције (одговара овладавању нивоом или редукцији – елиминацији аберантних бихевиоралних манифестација).

Циљ програма подршке за подстицај когнитивног развоја је побољшање функционисања детета и ученика са сметњама у развоју применом предложених интервенција, као и праћењем промена у развоју свеобухватних сазнања и сазревања.

Задаци програма подршке за подстицај когнитивног развоја састоје се у правовременом откривању одступања у развоју и на основу тога одређивању предлога интервенција по категоријама.

Категорије које треба пратити јесу:

1. Категорија егзекутивних функција;
2. Категорија гностичких функција;
3. Категорија праксичких функција.

Савладавањем ових функција упоредо се развијају и графомоторне функције које могу утицати на правилно усвајање и разумевање читања, писања и рачунања.

Програм подршке за подстицање когнитивног развоја намењен је деци са сметњама и тешкоћама у развоју, али се може применити и у раду са типичном децом:

- Остваривање програма прати развојна достигнућа детета, без обзира на календарски узраст.
- Календарски узраст је дат као оквир за уредни развој. Развој деце и ученика са сметњама у развоју је успорен и најчешће веома одступа од уредног развоја у већини аспеката.
- Програм треба да обухвати категорије које представљају проблем у функционисању детета и оно шта је заборављено или занемарено у централним областима свесности.
- У раду треба да се користи глас и говор по моделу развоја личности детета, комуникација се остварује путем рефлектовања радњи, покрета или конверзације.
- Програм мора да има социо-терапијски карактер.
- Свака активност мора бити тако реализована да оставља траг у сензомоторној области.
- За остаривање програма потребан је адекватан дидактички материјал.
- У реализацији програма, у одређеним сегментима који се могу реализовати код куће, потребно је укључивање родитеља као партнера.
- Потребна је редовна евалуација примене интервенција стручног лица.

Активности за подстицај когнитивног развоја

На основу табеларног приказа развоја егзекутивних функција предложене су теме и начин њихове примене, као и начин како да се детету приближе и усвоје одређени захтеви.

Табела 1. Егзекутивне функције

Тема	Узраст	Уредни развој	Тешкоће	Активности за подстицај	Очекиван и исходи
Егзекутивне функције	До 12 месеци	Учествује у једноставној игри са одраслом особом. Реагује на НЕ (око 9 мес.). Тражи скривени предмет у игри када је скривање видљиво (око 9 мес.). Посматра играчку која се пребацује из једне руке у другу. На захтев „реч–покрет“, даје играчку.	Одсуство узрасно очекиваног понашања. Не одговара на покушај остваривања контакта – комуникације. Не пружа руке.	Праћење предмета – играчке. Хватање и краткотрајно посматрање играчке. Реаговање на звучне стимулусе. Окретање на глас и реаговање на тоналитет гласа. Пружање руку да узме предмет.	Очекивано реаговање на понуђено. Остварује контакт са одраслом особом.

Тема	Узраст	Уредни развој	Тешкоће	Активности за подстицај	Очекиван и исходи
Егзекутивне функције	Од 12 до 18 месеци	Помаже у сређивању играчака. Мази лутку, меду или другу мекану играчку. Имитира гестове у игри (нпр, тапшање). Проналази и препознаје одређене играчке, 5-10, именује их. Почиње да функционално користи предмете.	Одсуство узрасно очекиваног понашања. Нема интересовања за предмете, осим једног или два. Не показује жељу да прихвати понуђено. Не посматра понуђено. Нема једноставну имитацију. Слабо вокализује. Бурно регује на сваку промену гласа или буку.	Контакт телом. Додиривање и именовање делова тела. Остваривање контакта преко предмета који воли – играчка. Игре скривања. Певање на вокале са различитим модалитетом. Слушање дечијих песмица и извршавање активности. Заједничко проналажење и слагање играчака.	Очекивано реаговање на понуђено.
	Од 18 до 24 месеца	Имитира акције и говор одраслих. Прати – извршава најједноставније вербалне налоге. На налог, именује познати објекат. Одваја се од родитеља – остаје са познатом особом, накратко. Спонтано „брине“ о лутки, меди. Учи истражујући (нпр, истражује предмете око себе на различите начине). Самостално препознаје, проналази и именује 20-30 предмета.	Одсуство узрасно очекиваног понашања. „Манипулише“ разним предметима на увек исти, репетитивни начин. Дете, тешко или уопште не посматра понуђено – предмет му испада из руку, а не примећује. Љути се без разлога. Имитација скоро да није присутна. Врло мало користи глас, осим за негодовање. Не препознаје основне предмете или слике, нити их именује.	Више стимулуса за једну активност (вербални, моторни). Играње са вокалима и слоговима, коришћењем одређених предмета. Контакт телом. Што више увежбавања праћења погледом. Организовање једноставних игара, сакривање предмета по телу, у рукаву, ногавици... на детету и одраслој особи. Коришћење једне речи у функцији реченице.	Очекивано реаговање на понуђено.
	3. година	Задржавање пажње 5-15 минута. Прати, извршава једноставне вербалне налоге. Пази и слуша инструкције. Изговара реченице, 5-6 речи, говори јасно. Прича приче. Придржава се правила наизменичности у игри („једном ја, једном ти“). Изражава жеље користећи личну заменицу <i>ја</i> . Препознаје четири основне боје. Разликује основне облике и величине.	Одсуство узрасно очекиваног понашања. Не изговара реченицу. Не одговара на налоге које би требало дете да разуме и може да изврши. На пример: <i>Где је, нађи, дај, мази</i> и сл. Не прихвата игру, осим стереотипног ређања истих предмета. Смењивање емоција задовољства и незадовољства. Речник детета садржи до 1500 речи (именице, заменице, глаголи...)	Заједничке игре. Укључивање једног детета у заједничку игру. Организовање активности које разуме и може да изврши. Коришћење простих реченица у комуникацији коју разуме.	Очекивано реаговање на понуђено.

Тема	Узраст	Уредни развој	Тешкоће	Активности за подстицај	Очекиван и исходи
Егзекутивне функције	4. година	<p>Прати налог од два до три елемента.</p> <p>Може да научи своју адресу и број телефона.</p> <p>На инструкцију, извршава две наредбе, дате истовремено.</p> <p>Даје одговор на питања: <i>Шта радиш када си гладан, када ти је зима...?</i></p> <p>Говори потпуним реченицама.</p> <p>Говор је разумљив.</p> <p>Прихвата родитељске забране, осећа се кривим кад их прекрши.</p> <p>Почиње да разуме и једноставне, апстрактне појмове: <i>прича, боја, страх, радити...</i></p> <p>Лоше разуме време, вредност, редослед догађаја (4-6 год).</p>	<p>Захтеве не извршава.</p> <p>Тешко памти своје име.</p> <p>Не уме да одговори на сложеније питање, осим, понекад, потврдно или не.</p> <p>Реченице нису комплетне, често су неразумљиве.</p> <p>Тешко прихвата организовану игру, нити је може развити.</p> <p>Преокупиран је неким играма или предметима од којих се тешко одваја.</p> <p>Нема интересовања за друштвене игре са децом.</p> <p>У парку или дворишту укључује се накратко само у складу са својим интересовањем.</p> <p>Понекад се смеје без разлога.</p>	<p>На основу постојећих индивидуалних капацитета детета организовање игре и његово укључивање у свакодневне активности.</p> <p>Не сме да постоји притисак у савладавању постављеног задатка, већ у оквиру игре и онога шта дете прихвата, треба градити нове захтеве.</p> <p>Укључивање детета у спортске активности.</p>	Очекивано реаговање на понуђено.
	5. година	<p>Може да наведе до три елемента, обрнутим редоследом. Може да седи мирно 15 минута, када то захтева ситуација.</p> <p>Жели да удовољи пријатељима.</p> <p>Спремније је да поступа према правилима. Уме само да оде до најближег суседства.</p> <p>Кад препричава причу, површно упамти да распореди редослед догађаја из приче. На питања о догађајима из приче даје тачне одговоре простим или простопроширеним реченицама.</p> <p>Правилно изговара све гласове.</p> <p>Бујна машта, могуће је да меша стварност и фантазију (4-6 год.).</p>	<p>Нема интересовања за приче и ликове из прича.</p> <p>Не може да опише догађај на слици.</p> <p>Не интересује га прецртавање задатих слика и именовање.</p> <p>Не реагује на бол.</p> <p>Лоше изговара одређене гласове.</p> <p>Слабо комуницира са другом децом.</p> <p>Не прихвата размену играчака, књига.</p> <p>Одаје утисак да је непажљиво.</p> <p>Не препознаје опасност.</p> <p>Не може да разуме и изврши два до три конкретна налога одједном.</p> <p>Везује, на конкретном нивоу, делове дана за активности.</p>	<p>На основу постојећих индивидуалних капацитета детета направити план рада.</p> <p>Организовање свакодневних активности из животне средине.</p> <p>Мотивисање детета за извршавање захтева.</p> <p>Организовање друштвене игре у којима је предвиђена размена мишљења, просуђивања и извршавања.</p> <p>Укључивање детета у спортске активности.</p>	Очекивано реаговање на понуђено.

Тема	Узраст	Уредни развој	Тешкоће	Активности за подстицај	Очекиван и исходи
Егзекутивне функције	6–8 год.	Може да разуме могућност другачије перспективе друге особе. Нпр, <i>високо, више највише</i> . Чека свој ред у игри. Строго поштује и прихвата правила.	Одсуство узрасно очекиваног понашања. Пажња изразито оријентисана „ка споља“, лакоометена небитним, али „гласним“ сигнаlima. У активностима стално „скаче“ са једног садржаја на други. Ремети игру групе, првенствено неприхватањем правила, омета друге.	Реедукативне вежбе доживљаја времена, ритма, секвенцирања. У свакодневним активностима, појачано праћење, конзистентно усмеравање (од стране) одраслих. Подела захтева на мање целине ² .	Очекивано реаговање на понуђено.
	8–9 год.	Може да понови три речи, обрнутим редоследом. Разуме како његово понашање утиче на друге. Може самостално да преузме неке обавезе у кући. Разликује понашања и намеру. Конкретне операције, тачна перцепција догађаја, рационално логичко закључивање. Расправља о правилима (9-10 год.).	Одсуство узрасно очекиваног понашања. У ситуацијама које захтевају већи ментални напор (типично школски захтев), тешкоће у концентрацији. Исхитрено, импулсивно регује. Многобројна и несврнисходна моторна активност. Неорганизован – потребна стална контрола да би завршио задатак у школи или код куће, заборавља обавезе, неспособан да изврши налог који није детаљно прецизиран.	Одржавање предвидљиве рутине активности у кући и школи, у складу са могућностима. Одређивање правила понашања са прецизним исходима. Коришћење плана рада и организације, као и додатних стратегија планирања и извршења активности („одбројавање“, припрема унапред и сл.). Дељење задатка/школског захтева на мање целине. Јасно формулисање редоследа и стратегије израде. Коришћење визуелних, вербалних „подсетника“ као помоћ у запамћивању.	Правилно реаговање на понуђено.
	10–11 год.	Може да препозна и узме у обзир намере друге особе. Прелажење са конкретних ка формалним операцијама: стабилизација логике, развој у правцу апстрактног и хипотетичког мишљења.	Одсуство узрасно очекиваног понашања.	У свакодневне активности и радње укључивање вербализације на конкретном нивоу, повремено користећи будуће време.	Очекивано реаговање на понуђено.

Тема	Узраст	Уредни развој	Тешкоће	Активности за подстицај	Очекиван и исходи
Егзекутивне функције	12-13 год.	Ране фазе формалних операција: развој логике, апстрактног и хипотетичког мишљења.	Тешко разуме апстрактне појмове, посебно у математици и простору.	У свакодневне активности и радње укључивање вербализације на конкретном нивоу, повремено користећи будуће време.	Очекивано реаговање на понуђено.
	14-16 год.	Може да мисли хипотетички, логички и апстрактно, да се служи хипотезама на основу логике и предвиђа последице на основу чињеница. Сам себе преиспитује о својим или туђим активностима и ставовима. Систематично решава проблеме: може да фокусира проблем, организује поступке за решавање и узима у обзир различита решења. Разуме и узима у обзир перспективе других, почиње да разуме друштвене системе. Прихвата „златно правило“ моралног понашања.	Когнитивне способности су различите и под утицајем емоција.	Психолошко саветовање. Савети за успешно савладавање обавеза.	Очекивано реаговање на понуђено.

Егзекутивне функције

Узраст до 12. месеца

Тема: Праћење предмета – играчке

Активности

Приближавање детету предмета интензивних боја, са благим звучним стимулусима.

Померање истих предмета, полако, на једну па на другу страну да би дете померало главу и увиђало предмет или особу која се креће, прво на близину, затим све даље, како би запажало.

Покушавање хватања предмета обема рукама.

Активности дефектолога

Дефектолог користи играчке и предмете јаких интензивних боја, са благим звучним стимулусима и приближава их детету. Благо их приближава, удаљава, помера, полако, на једну па на другу страну да би дете померало главу. Дефектолог прави такве покрете док не уочи да дете прати погледом кретање играчке. Затим, прави ове покрете играчком док дете не почне да помера руке и покушава да ухвати предмет. Тада

предмет или играчку помера брже, правећи веће растојање и посматра реакције детета – како прати кретање играчке покретом главе, очима и рукама.

Активности детета

Дете посматра предмете и играчке који се покрећу на мањој и већој удаљености, покреће главу у правцу кретања играчке и покреће руке, једну па затим обе, и покушава да рукама дохвати играчку.

Исход

Хватања предмета обема рукама.

Материјал

Предмети интензивних боја, са благим звучним стимулусима, звечке, лоптице, папири у боји...

Тема: Хватање и краткотрајно посматрање играчке

Активности:

- Омогућавање хватања безопасних играчака, прво у лежећем, затим у седећем положају.
- Држање безопасног предмета код покушаја проходавања.
- Давање детету друге играчке, увежбавање праћења баченог предмета, дозвољавање да га стави у уста.
- Пружање предмета ка једној руци детета, кратко придржавање играчке и посматрање.
- Започињање игре сакривања предмета испод пелене и сл.

Тема: Реаговање на звучне стимулусе

Активности:

- Развијање код детета потребе да ухвати звучни предмет.
- Развијање активности код детета да се окреће, да пузи према звуку.
- Именовање ономатопеје – куца – *ав-ав* и сл.

Тема: Окретање на глас и реаговање на тоналитет гласа

Активности:

- Реаговање на различите варијације говора и боју гласа.
- Коришћење речи за акцију у игри са дететом – *ево, нема, има, дај, мама* и сл.
- Започињање коришћења речце НЕ.

Узраст од 12. до 18. месеца

Тема: Контакт телом

Активности:

- Обавезно додиривање – блага масажа бебе уз именовање делова тела.
- Тражење и пасивно узимање руке.
- Именовање сваког дела тела приликом пресвлачења.
- Откривање шаке и увежбавање хватање пинцетом.

- Давање сигурности при проходавању.

Тема: Додиривање и именоване делова тела

Активности:

- Именоване, у игри или свакодневним активностима, делова тела на другој особи и детету. На пример, *Где је мамино око, а твоје?* Прво, пасивно показивање дететовом руком, а затим дете то ради самостално.
- Самостално показивање делова тела и именоване, нпр, *Шта је то? Око, браво!*
- Именоване делова тела на трећој особи или лутки.
- Упућивање детета да посматра шта ради одрасла особа, додирује делове тела и изговара називе делова тела.
- Захтевање од детета да покаже делове тела када одрасла особа изговори назив или када одрасли додирне део тела, дете изговара његов назив.

Тема: Остваривање контакта преко предмета који дете воли – играчка

Активности:

- Комуницирање, преко играчака, нпр, *ауто иде брм, брм; иде, иде иде бум; оде у гаражу; нема га, спава*, и сл. *Лутка седи, спава, лепа, мала, иде* и сл. Што више именовати радње, употребљавати именице, глаголе, почети придеве, прилоге и заменице.
- Организовање игре у трајању до 15 минута.
- Описивање радње на конкретној игри, а не догађаја са медија, нпр, телевизије, таблета, мобилног телефона и сл.
- Коришћење једноставне слагалице (пазл), сликовнице са једним елементом.
- Захтевање од детета да пружи именовану играчку или предмет.
- Употребљавање веће играчке да их дете не би стављало у уста.

Тема: Игре скривања

Активности:

- Организовање, у краћем трајању, игре сакривања у дететовом ближњем окружењу, предмета које познаје, користећи речи *близу, далеко*.
 - Захтевање од детета да нађе и донесе нешто што је потребно за спремање. На пример, *Донеси мами метлу. Метла је у купатилу.*
- Напомена:* Ове игре су важне због ослобађања детета од анксиозности.

Тема: Певање на вокале са различитим модалитетом и слушање песмица и извршавање активности

Активности:

- Коришћење, што више, мелодичности и ритма говора.
- Певање на вокале, слоге, у близини детета које прати покрете усана и ослушкује.
- Често понављање слогова, мењајући ритам.

- Певушење песмица, уз учестало понављање, како би дете разумело значења речи и могућност допуњавања песмице речима на крају слога, а затим самостално.

Тема: Заједничко проналажење и слагање играчака.

Активности:

- Организовање игре са дететом једноставним дидактичким играчкама – коцке, лопта, ауто и сл.
- Одрасла особа слаже коцке, а дете руши, затим заједничко слагање коцака и сакупљање да би дете самостално правило торањ.
- Дете, самостално, додаје тражену играчку.
- Заједничко сређивање играчака, нпр, велике коцке у једну корпу, а мале у другу корпу и сл.
- Увежбавање првих покушаја класификације.

Узраст од 18. до 24. месеца

Тема: Стимулуси за остваривање једне активности (вербални, моторни).

Активности:

- Скривање предмета по телу, у рукаву, ногавици... Одрасла особа показује играчку, именује је и онда скрива. Дете показује место где је скривена играчка, открива је, именује...
- Извршавање једноставних налога – *дај, однеси, нађи, стави на... стави у... и сл.*
- Описивање и извршавање. На пример, *Дај ми велики ауто, стави мали ауто у приколицу* и сл.

Тема: Коришћење једне речи као реченице

Активности:

- Коришћење сликовница са једним елементом, предметом, животињом.
- Препознавање и показивање прстом траженог предмета.
- Именовање предмета и животиња, стања – плаче, весео, љут.
- Подржавање детета да прати погледом ситуације у којој се налази и радње.

Напомена: Што више увежбавање праћења погледом.

Узраст од 2. до 3. године

Тема: Коришћење простих реченица у комуникацији коју разуме – активност представљања

Активности:

- Представљање одрасле особе која показује на себе и каже *Ја сам...* Каже име... *Ти си...* показује на лутку... каже име... понавља више пута. Кад дете понови, одрасла особа га похваљује, исказује пријатне емоције уз осмех.

- Дете слуша, гледа у одраслог, показује на себе, одраслог, лутку и именује их...
- Праћење приче у сликама и одржавање комуникације са дететом. На пример, *Шта ради бата?* Одговор – *Бата спава* и сл.
- Увежбавање боја преко предмета и бојица које се уводе за цртање.

Тема: Заједничке игре

Активности:

- Увежбавање једноставних налога кроз игру – *стави, узми, нађи, где је* и сл.
- Увежбавање основних боја преко предмета – црвено, плаво, бело. На пример, *Стави бели ауто у гаражу.*
- Увежбавање основних величина преко предмета – велико, мало. На пример, *Дај ми малу шерпу да кувамо!*
- Увежбавање тежине преко предмета – тешко, лако. *Што је тешка кутија са играчкама, а ауто је лаган, није пуно тежак,* и сл.
- Проширивање игре на више начина. На пример, *Лопту баци далеко..., високо, мени баци, погоди у кош, ко ће више убацити у кош,* и сл.

Тема: Укључивање једног детета у заједничку игру

Активности:

- Организовање игре са другим дететом, уз надзор одраслих, размена играчака, искустава, праћено говором.
- Упућивање детета да дели, посуђује и размењује играчке, ради игре.
- Праћење игре говором да би дете усвојило личне заменице и описивало радњу.
- Решавање сукоба деце око предмета. Учење појма *наизменично*. На пример, *Прво ти, па онда ја* и сл.

Тема: Организовање активности које дете разуме и може да оствари

Активности:

- Укључивање у кућне послове.
- Задавање само вербалних налога, без праћења погледом или мимиком – *Донеси мами из собе...* и сл.
- Редовно описивање ситуације, на пример, лична хигијена – *изујмо патике, обујмо папуче, перимо руке...*

Напомена: Увежбавање следа догађаја у реалном животу, на конкретном нивоу и преко слика или прича.

Узраст од 3. до 4. године

Тема: Укључивање у спортску игру (групне игре)

Активности:

- Организовање једноставних спортских игара у парку или затвореном простору. Показује начине рада, правила, укључује дете кроз једноставне

активности (лопта... играчке...). На свако укључивање детета, оно се похваљује уз осмех.

– Дете посматра, прати инструкције, показује интересовање за игру, укључује се у њу, бар накратко... показује позитивне емоције.

Тема: Укључивање детета у свакодневне активности

Активности:

– Организовање одласка у продавницу, гурање колица, стављање потребних производа у колица, именовање производа (намирница) – чему служе, ко ће то да користи или једе и сл.

– Спремање стана – где и дете добија део стана који мора да среди, нпр, играчке или брисање прашине. Не треба инсистирати на томе да ли је дете добро обавило задате радње, већ је битно да је укључено у активност. Дете почиње да разуме и значење речи, нпр, *радити, чистити, слагати* и сл.).

– Остваривање вербалне комуникације о радњи коју дете извршава и описује је на конкретном нивоу.

Узраст од 4. до 6. године

Тема: Организовање свакодневних активности

Активност:

– Проширивање стечених навика уз обавезну вербалну комуникацију.

Тема: Мотивисање детета за извршавање захтева

Активности:

– Избегавање материјалних вредности као мотив за извршавање захтева.

– Развијање потребе код детета да помогне и буде користан члан породице или групе. На пример, *Молим те, помози ми да сложимо ове пешкире, па да се онда заједно играмо, идемо у парк, читамо...* и сл.

– Избегавање остављања детета пред телевизором да само гледа филмове за децу. Треба заједно са дететом гледати филмове и коментарисати их.

– Коментарисање и описивање стања, радње, осећања и понашање – шта је добро, а шта није.

Тема: Организовати друштвене игре у којима постоји размена мишљења, просуђивања и извршавања

Активност:

– Играње са дететом друштвених игара – домине, меморије, „Човече не љути се“, слагалице, лево коцке, уз договор. Прво, временски краће игре, а затим продужавати време игре. Упознати дете са правилима игре „Човече не љути се“ и бројање до 6. Обавезно описивање и тражење мишљења детета.

Тема: Укључивање детета у спортске активности

Активности:

- Одабирање спорта који дете жели или га неиндиректно усмерити ка одређеном спорту.
- Присуствовање родитеља тренингу, уз позитивне коментаре када се анализира тренинг. На пример, *Било је добро, био си добар, али други пут више слушај тренера шта каже, а не децу око себе, јер онда ћеш научити како да шутнеш/ бацши...*

Тема: План рада заснован на индивидуалном капацитету детета

Активности:

- Планирање слободног времена детету, као и обавезне активности, дневне или недељне, које морају бити негде видно означене да би дете могло да их прихвати.
- Постављање распореда за седам дана (навести дане у недељи), у соби детета, на којем ће бити означени дани када иде у вртић, а кад је код куће. Активности означити речима или нацртати симболе. Активности којом се дете бави означити симболима, нпр, дечак који убацује лопту у кош, или плива и сл. Обавезно означити и време спавања. Испред активности написати време када треба да се оствари, али само до броја 12.

Узраст 6. до 8. година

Тема: Увежбавање доживљаја времена, ритма, редоследа

Активности:

- Устаљивање времена, као и у претходном периоду, када дете иде на спавање – увек у приближно исто време.
- Процењивање времена, заједно са дететом, за писање домаћег задатка, тренинг, играње и сл. Мерење времена и доношење закључка да ли је брзо прошло предвиђено време, да ли детету треба више или мање времена, обавезно правилно навести време – један сат, пола сата и сл.
- Увежбавање ритма свакодневних активности – лична хигијена, облачење, спремање књига за школу, боравак у школи и сл. Обавезно вербализовати време и доба дана, седмице. Одређивање метричког времена.

Тема: Појачано праћење и конзистентно усмеравање детета у свакодневним активностима

Активности:

- Вођење дужег разговора са дететом о догађајима у вртићу, школи. На пример, поставити питање ко му је најбољи друг, другарица, какве проблеме има најслабији ученик, шта је било у школи. Затим, директним питањима доћи до сазнања о понашању детета и његовом ставу о одређеним проблемима, као што је *Како би се ти понашао да си на његовом месту?*

– Одвајање времена за анализу понашања и индиректно саветовати, охрабривати дете за правилан однос или понашање. На пример, *Други пут ти покушај да помогнеш другу, јер видиш да не може...*

Узраст 8. до 9. године

Тема: Одржавање устаљених активности у кући и школи, у складу са могућностима детета

Активности:

– Установљавање конкретних правила понашања, са експлицитним исходима који код детета изазивају пријатност, интересовање и жељу да нешто научи.

– Планирање када се читање аутоматизује и продубљивање интересовања за тему, као и могућност препричавања и разговора о задатој теми.

– Спровођење свакодневних активности у савладавању садржаја наставног програма, правила игре у спорту или животним активностима.

Тема: Коришћење плана рада и организације и додатних стратегија планирања и извршења активности („одбројавање“, припрема унапред и сл.).

Активности:

– Самостално писање распореда часова и постављање на видном месту.

– Самостално спремање школске торбе по распореду за наредни дан.

– Развијање самосталности уз графички приказ активности.

Тема: Коришћење визуелних и вербалних „подсетника“ као помоћ у запамћивању

Активности:

– Графичко приказивање, уз помоћ одраслих, проблематичне лекције, постављање на видно место, нпр, таблице множења, како би се код детета развио мотив да је научи.

Узраст од 10. до 13. године

Тема: Укључивање детета у свакодневне активности

Активности:

– Обављање свакодневних обавеза према породици, нпр, куповина намирница за све чланове породице – хлеб, млеко, јогурт и сл.

– Спремање кревета за себе и остале чланове породице, припрема јела, чишћење и сл.

Узраст до 16. године

Тема: Развијање унутрашње мотивације

Активности:

– Развијање унутрашње мотивације појединца активношћу која производи пријатност, задовољство уз присуство апстрактних аспирација. На пример,

бољи успех у школи – лакше уписивање у средњу школу, без утицаја спољашње мотивације родитеља, као што је награда или казна.

– Успостављање сарадње са члановима породице о свим темама које су битне за дете или породицу.

Табела 2. Гностичке функције

	Узраст	Уредни развој	Тешкоће	Активности за подстицај	Очекивани исходи
Гностија	6 до 12 месеци	Прати погледом кретање. Реагује на глас, посебно мајчин. Одговара гестом и звуком. Успоставља контакт очима. Показује прве знаке имитације.	Одсуство узрасно очекиваног понашања. Не показује интересовање за околину. Не реагује на звучне стимулусе.	Приближавање звучних, шарених, шушкатавих предмета у видокруг детета. Играње гласом, праћен мимиком лица – весео, тужан.	Очекивано реаговање на понуђено.
	12-18 месеци	Разуме и одговара на речи. Налази, спарује сличне предмете. Разуме разлику између <i>ја</i> и <i>ти</i> .	Одсуство узрасно очекиваног понашања. Не реагује на израз лица и гестове у невербалној комуникацији. Ретко посматра лица, али их радо испитује прстима.	Генерално: тестирање других начина комуникације и интеракције са околином.	Очекивано реаговање на понуђено.
	18-24 месеца	Показује интересовање за сликовнице. Показује познате објекте у сликовници – именује их. Препознаје себе у огледалу. Разуме појмове <i>хладно</i> и <i>велико</i> . Дете реализују класификацију на нивоу фигуралних колекција. Сортира предмете по категорији (цвеће, животиње...) Поставља питање: Шта је то?	Одсуство узрасно очекиваног понашања. Понавља речи са видљивим напором да повеже њихово значење са оним што види. Не раздваја, сортира објекте, већ их ређа у низ, ставља један на други и сл. Нема интересовање за откривање делова неке целине.	Јасан и спорији говор са добром дикцијом и одговарајућим гестовима. Понављање налога, када је потребно. Логопедски третман, вежбе аудитивне дискриминације. Алтернативно: избегавати вербалне налоге и захтеве, ослонити се на слике и гестове у учењу и комуникацији, користити речи синхронно са сликовним презентацијама Логопедски третман. Манипулативне игре припадања (нпр, играчка „припада“ детету, оловке „припадају“ перници, књиге „припадају“ полица итд.).	Очекивано реаговање на понуђено.

	Узраст	Уредни развој	Тешкоће	Активности за подстицај	Очекивани исходи
Гнозија	3. година	Активно тражи одговоре на питања; поставља питање <i>зашто</i> да би добило информације. Препознаје употребу једноставних предмета. Показује да разликује прошлост и садашњост. Класификује предмете по облику и величини. Има комплетну реченицу. Разликује <i>исто</i> и <i>различно</i> . Разуме појам <i>тешко</i> (23-31 мес.). Зна да ли је дечак или девојчица. Зна свој пол. Именује основна осећања.	Одсуство узрасно очекиваног понашања. Речник се богати, али садржај је често ван контекста или усмерен на, наизглед, небитне детаље. Прозодијска хиперекспресија, реакције ван контекста, необичне/претеране формулације језичког исказа или хипоекспресија, уз повлачење од других (сем родитеља, за које се превише везује). Незаинтересован за сликовнице, звучне продукције.	Укључивање детета у свакодневне једноставне кућне активности. Описивање тих активности. Игре коцкама различите боје и величине. Препознавање и враћање играчака, велике, мале..., на своје место, уз помоћ родитеља. Увежбавање одговора простим реченицама, на конкретном нивоу. Укључивање у игру са децом. Коришћење песка, пластелина, бојица у раду.	Очекивано реаговање на понуђено.
	4. година	Показује интересовање за приче. Идентификује и именује основне боје. Почиње да повезује активност и време (ујутру – доручак...) Има једноставну идеју о односу <i>добро–лоше</i> . Почиње исправно да користи прошло време (3-5 год.). Разликује <i>пре</i> и <i>после</i> . Радозналост у вези са својим и туђим телом (4-6 год.).	Одсуство узрасно очекиваног понашања. Нема интересовања за децу. Отежано прихвата било какав дидактички материјал, осим неке своје омиљене књиге. Не прихвата именоване или описивање слика. Не воли да су му прљаве руке. Не прихвата прављење класа елемената. Отежано описује предмете на конкретном нивоу.	Укључивање у свакодневне активности везане за њега лично или за кућу. На пример: Однеси ову црвену мајицу на кревет... Укључивање играчака различитог квалитета, боја и величина и њихово именоване. Богаћење речника. Извршавање, што више, једноставних налога.	Очекивано реаговање на понуђено.
	5 година	Користи будуће време у говору. Прича дуже приче. Исправно именује и разликује бар четири боје. Познаје ствари које се користе у свакодневној употреби у кући (храна, новац, кућне апарате. Разликује стварност од фантазије. Повезује рутине и доба дана (5-6 год.). Разликује појмове <i>јуче–данас–сутра</i> .	Одсуство узрасно очекиваног понашања. Не запажа основне разлике на играчкама. Слабо користи своје руке у извршавању једноставних захтева,. Нема осећај за основне делове тела, дана. Збуњују га захтеви. Не разликује боје. Тешко прихвата игру са другом децом. Неприлагођено реагује на ред, чекање и другу децу.	Организоване игре слагања, уметања, прављења. Коришћење говора у описивању радњи, стања и осећања. Употреба различитих играчака и дидактичког материјала. Препознавање ликова из прича. Прављење разлике између <i>храваог</i> и <i>глатког, лаког</i> и <i>тешког</i> . Разликовање боја. Богаћење речника на конкретном нивоу.	Очекивано реаговање на понуђено.

	Узраст	Уредни развој	Тешкоће	Активности за подстицај	Очекивани исходи
Гнозија	6-7 година	Разликује <i>лево, десно</i> на свом телу (7 год.). Ужива у играма које захтевају упаривање или избор, препознавање сличних делова. Доминантно користи функционалну, употребну категоризацију објеката. Разврстава објекте на основу њихових потенцијалних интеракција (5–7 год.). Увиђа сличности било које природе, боје, величине, облика, светлости, тежине, дужине. Може да комбинује два принципа класификације. Препознаје број елемената. Препознаје своја осећања и именује их.	Одсуство узрасно очекиваног понашања. Слабо разликује делове свог тела. Игре су стереотипне, тешко прихвата нове. Не прихвата друштвене игре. Разврстава објекте само на основу перцептивних критеријума. Разврстава објекте само по једном критеријуму. Тешко одваја шта не припада скупу: воће од поврћа, одећу од обуће... Тешкоће у разликовању парних делова тела од непарних. Не препознаје и не именује своја или туђа осећања.	Осмишљавање репрезентационе и манипулативне игре током којих се доводе у везу различити објекти. Организовање активности са предметима који се разликују према два обележја. Препричавање догађаја по сликама или причама. Описивање и исказивање осећања помоћу емотикона – <i>тужан, бесан, весело, љут, уплашен....</i>	Очекивано реаговање на понуђено. Дете повезује објекте на основу потенцијалних интеракција и образлаже логику повезивања. Дете класификује објекте према боји и облику; боји и величини; облику и величини; облику и дебљини итд.
	8-9 година	Разликује <i>лево, десно</i> на другоме. Може да повеже доживљаје, искуства са претходним месецима, чак и годинама. „Права” појмовна категоризација, концептуално груписање. Комбинује три различита принципа класификације (9-10 год.).	Тешко репродукује низове (бројање, азбука, месеци у години и сл.). У писању грешни у редоследу слова. У рачунању има проблем са операцијама из више корака (појединачно уредне). При прецртавању сложених фигура замењује место или распоред делова. Нема способност концептуалног разврставања или у различитим тренуцима прибегава час концептуалном, час нижим облицима разврставања.	Општа реедукација моторике.	Очекивано реаговање на понуђено.

	Узраст	Уредни развој	Тешкоће	Активности за подстицај	Очекивани исходи
Гнозија	10-11 година	Користи граматички правилне сложене реченице да би се изразио. Почетак децентриране просторне перспективе (ментална ротација). Сагледава и вербално адекватно изражава релативне временске односе; употребљава сат и календар.	Одсуство узрасно очекиваног понашања. Често ментално одсутан на часу, изразито споро завршава задатке, нарочито је неуспешно кад постоји временско ограничење. Пажња дифузно оријентисана, тешко се усредсређује на захтев, а када успе, пажња је префокусирана и недовољно флексибилна.	Општа реедукација психомоторике. Вежбе пажње и визуелно-просторне организације. Организована спортска активност.	Правилно реаговање на понуђено.
	12-13 година	Сазнајни систем се даље развија у оквиру образовног система, социјалне интеракције, коришћење медија и литературе.	Одсуство узрасно очекиваног понашања. Тешко прихватање апстрактних појмова. Слабији резултати у школи.	Организовање свакодневних активности везаних за школу и ваннаставне активности. Развијање постојећих интересовања детета. Организована спортска активност.	Усклађенији развој по постојећим нормама.
	14 –16 година	Широк опсег знања о свету који га окружује, блиско повезан са образовањем и искуством.	Одсуство узрасно очекиваног понашања. Неуспех у школи. Тешкоће у усвајању садржаја, знања из наставних предмета где се очекује више вербалних исказа. Слабо дружење са вршњацима. Контакт са људима само преко интернета.	Укључивање у активности породице. Развијање постојећих активности. Проширивање новим активностима.	Усклађенији развој по постојећим нормама.

Гностичке функције

Узраст од 6. до 12. месеца

Тема: Приближавање звучних, шарених предмета у видокруг детета

Активности:

- Приближавање и удаљавање упадљиво шарених предмета од детета, напред-назад до 50 цм удаљености.
- Померање истих предмета лево-десно, под углом до 45 степени.
- Увођење звучних играчака.
- Пружање помоћи детету да дохвати понуђене предмете, прво у лежећем, затим у седећем положају.
- Удаљавање предмета да дете, прво, самостално ухвати, затим да допузи и сл.
- Омогућавање пребацивања предмета из једне у другу руку.

Активности дефектолога

Дефектолог користи упадљиво шарене предмете, приближава их и удаљава од детета напред-назад до 50 цм удаљености. Затим, исте предмете помера лево-десно под углом до 45 степени. Током ових активности дефектолог прати реакције детета: да ли оно погледом и покретом главе, руку, тела, прати предмете који се крећу.

Исте предмете, треба померати лево-десно под углом од 45 степени. Затим, дефектолог уводи звучне играчке којима производи звук и покреће их испред детета. Потребно је омогући детету да дохвати понуђене предмете, прво у лежећем, затим, у седећем положају. Предмете треба удаљити тако да дете може самостално да их дохвати без промене положаја, а затим удаљити предмет да дете допузи до предмета како би га дохватило, или ако је могуће и да га пребацује из руке у руку.

Активности детета

Дете усмерава поглед према шареним и звучним предметима који се крећу, покреће главу у правцу тих предмета, пружа руке да дохвати предмет, прво, без кретања тела, затим пузи у правцу предмета и дохвата га једном руком и пребацује предмет из једне у другу руку.

Исход

Дете, пузећи, дохвата предмет самостално и пребацује га из једне руке у другу.

Материјал: шарени предмети, папир, кесе, звечке...

Слика 1.

Тема: Играње гласом, праћен мимиком лица – весео, тужан

Активности:

Увежбавање праћења погледа.

Увежбавање разумевања израза лица објашњено једном речју: *љут, весео, срећан, тужан...* са понављањем.

Увежбавање и препознавање првих осећања названих речју.

Коришћење речи за објашњење осећања.

Очекивано одговарање и реакција детета гласом и мимиком.

Препознавање осећања туге са лица особе.

Узраст од 12. до 18. месеца

Тема: Интеракција са ближом околином

Активности:

- Извршавање једноставних налога само вербалним налогом.
- Прихватање првих организованих игара, нпр, прављење фарме животиње у штали, кокошињцу, у кући и сл.
- Извршавање једноставних налога са разумевањем, без геста.

Узраст од 18. до 24. месеца

Тема: Манипулативне игре у пољу покрета

Активности:

- Прављење различитих група – лево коцке, слагалице (пазл) са јасним облицима. За овај узраст најбоље су дрвене слагалице (пазл) са једним елементом који се слаже од два до шест елемената, описивање облика и боје.

Тема: Манипулативне игре у односу на другог

Активности:

- Укључивање лопте у игру, хватање – бацање.
- Организовање игре сакривања и тражења особе.

Тема: Манипулативне игре у односу на простор који га окружује

Активности:

- Укључивање у игру са другом децом.
- Упућивање детета да чека свој ред.
- Проналажење предмета, цветова у парку и сл. – имитација.

Узраст 3. година

Тема: Укључивање детета у свакодневне једноставне кућне активности и њихово описивање

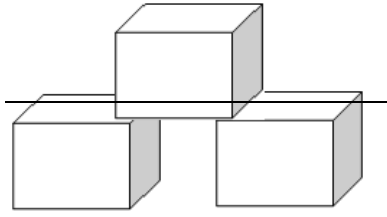
Активности:

- Извршавање једноставних налога – донеси, остави на...однеси, баци у... обриши, сложи и сл.

Тема: Игре коцкама, ваљцима, различите боје и величине

Активности:

- Употребљавање већих коцака за игру, које одговарају узрасту.
- Прављење торња.
- Слагање торња од већих ка мањим коцкама.
- Прављење скупова по величи или боји.
- Прављење тунела слагајући три коцке, затим повећавати број коцки.

Слика 2.

Тема: Препознавање и враћање играчака, велике, мале..., на своје место, уз помоћ родитеља

Активности:

- Слагање играчака и одвајање по облику, величини, саставу и сл.
- Коришћење појмова *тешко* и *лако* као мерних јединица за извршавање радње.

Тема: Увежбавање одговора простим реченицама

Активности:

- Вођење усмерених разговора.
- Постављање питања упитном заменицом *зашто*.
- Коришћење појмова *исто* и *различно* или *није исто*. Ове речи користити описујући предмете, понашање у току облачења, обувања. На пример, *није исто коју патику обуваш...* и сл.
- Увежбавање пола *мушко – женско*. На пример, *Ти си женско као мама, као сестра, а дечак је као тата, стриц, деда* и сл.
- Описивање полова.

Тема: Коришћење у раду песка, пластелина, бојица

Активности:

- Коришћење, у игри, пластелина, теста или глинамола и прављење првих фигура.
- Прављење лоптица од пластелина. На пример, *Хајде да правимо две лоптице, сада једну притисни прстом, рашири је као палачинку, а онда стави другу лоптицу у средину. Шта је то? Шешир.*
- Моделирање гусенице, змије и сл.

Слика 3.

Узраст 4. година

Тема: Укључивање детета у свакодневне, једноставне кућне активности

Активности:

- Обављање јутарње личне хигијене уз надзор и похвалу – умивање, стављање пасте за зубе на четкицу, прање зуба, брисање.
- Самосталније облачење одеће. На пример, *Узми црвену мајицу која је на твом кревету.*
- Помагање у кући приликом спремања, слагања и сл.
- Помагање при спремању оброка. На пример, додавање поврћа за чишћење и описивање како се сади, колико и где расте – у земљи плод шаргарепе, на дрвету, на својој стабљници, колико је велико и сл. Богађење речника код детета.

Тема: Читање и препричавање кратких прича

Активности:

- Редовно читање прича из сликовница, прикладних за узраст.
- Посматрање и описивање слика из сликовница.
- Препричавање по сликама, уз помоћ родитеља.
- Дете самостално препричава причу на основу слика.

Тема: Сlikовно изражавање ликова из прича или свакодневног живота

Слика 4.

Активности:

- Полако усмеравање дететовог шарања.
- Коришћење дебље троугласте оловке и бојице како би их дете лакше правилно држало.
- Употребљавање троугластог уметка за оловке да би хват оловке био правилан.
- Повлачење линија по тачкицама.
- Повлачење линија за одређивање пута.
- Повлачење линија од тачке до тачке да би се добили кућа, маца, миш и сл.

Слика 5.

Узраст од 5. до 6. године

Тема: Богаћење речника

Активности:

- Коришћење што више придева у комуникацији.
- Правилно употребљавање заменица.
- Потпуно артикулисање свих гласова.
- Описивање, што више, радњи, стања, осећања и понашања.
- Препознавање ликова из прича. На пример, *Ко има црвену капу, црвени капут иде код баке.*
- Савладавање основних принципа класификације, серијације и конзервације.

Тема: Употребљавање различитих играчака и дидактичког материјала

Активности:

- Употребљавање дидактичких игара како би се пажња што више задржала и развијала креативност детета. На пример, облачење лутке за различите прилике – када иде у шетњу, када иде на купање, скијање и сл.
- Обавезно описивање активности које дете обавља.
- Упознавање ствари које се користе свакодневно у кући (храна, новац, кућни апарати и сл.).

Узраст 6. – 7. година

Тема: Повезивање објеката на основу потенцијалних интеракција и образлагање логике повезивања

Активности:

- Остваривање комуникације простопроширеним реченицама, са свим синтаксичким категоријама.
- Све више разуме разлог и последицу у раду и понашању.

Тема: Увиђање сличности било које природе (боја, величина, облик, светлост, тежина, дужина)

Активности:

- Усвајање основе серијације, класификације.
- Упознавање појма броја и његову вредност.
- Разликовање латерализованости горњих и доњих екстремитета.

Тема: Игре упаривања или избор/препознавање сличних делова

Активности:

- Играње меморије.
- Проналажење сличности и различитости и њихово описивање.

Тема: Описивање и исказивање осећања помоћу емотикона – тужан, бесан, весео, љут, уплашен

Активности:

- Игра препознавања става тела, израза лица на другој особи.
- Самоиницијативно исказивање стања и осећања и препознавање од стране другог.
- Исказивање осећања. На пример, *Покажи како се мама љути и шта каже.*

Узраст 8. – 9. година

Тема: Усвајање вештина на представном нивоу

Активности:

- Повезивање садашњих доживљаја, искустава са доживљајима из претходних месеци или година.
- Аутоматизација графема. Дете не би требало да размишља која слова пише већ о чему пише.
- Усвајање конкретних операција – математичке операције.

Узраст 10. – 11. година

Тема: Развој формалних операција

Активности:

- Закључивање само на основу вербалних исказа.
- Комуницирање сложеним реченицама.
- Описивање, на представном нивоу, из програма наставног предмета *природа и друштво.*
- Успешно повезивање делова и стварање целина, на пример, стране света.

Узраст 11.– 16. година

Тема: Развој формалних операција

Активности:

- Развијање способности уопштавања појмова. На пример, математичке појмове користити у физици, хемији и сл.
- Разумевање апстрактних величина – километар, 220 волти и сл.

- Способност уопштавања знања. На пример, математичке операције употребљавати у физици, хемији и сл.
- Развијање и препознавање стабилног осећаја идентитета и прихваћености.

Табела 3. Праксичке функције

Узраст	Уредни развој	Тешкоће	Активности за подстицај	Очекивани исходи	
Праксија	Од 6 до 12 месеци	Седи. Усправља се. Усмерава руку ка играчки и успева да је дотакне. Успева да дохвати играчку. Дохвата са опозицијом палца (хвата „пинцетом”, 8-10 мес.). Манипулише предметима, окретањем, гура један у други. Показује прстом жељени правац (9-12 мес.).	Одсуство узрасно очекиваног понашања. Седи уз ослонац. Нема интересовање да држи нешто у рукама. Делује укочено када се подигне у наручје. Не пружа руке, нити прати погледом. Не прихвата седење у крилу, испружа се. Не окреће се са стомака на леђа.	Укључивање соматопеда – физиотерапеута због процене способности. Више стимулација од родитеља, пружањем предмета, играчака различитих облика, материјала различите чврстине, давање прибора за јело и пиће.	Усклађенији развој по постојећим нормама.
	Од 12 до 18 месеци	Хода. Стоји без потпоре. Сам скида (отпертлану) ципелу. Сам ставља кашку у уста, али просипа садржај. Сам пије из шоље са малим отвором. Гура веће предмете.	Одсуство узрасно очекиваног понашања и велика одступања од развојне мапе. Дете није проходило до 18. месеца. Не прихвата слагање и рушење коцака. Не показује интересовање за уметање предмета.	Увежбавање грубе моторике доњих и горњих екстремитета. Отварање кутије. Ходање. Хватање и бацање лопте, непрецизно. Показивање да неке играчке више воли. Увежбавање да само једе кашичицом. Убацивање коцки и круга у прорез, ређање увис две до три коцке и рушење. Држање дебље оловке.	Усклађенији развој по постојећим нормама.
	Од 18. до 24. месеца	Једе кашиком, мало просипајући садржај (до 28. мес.). Сам скида (откопчану) јакну. Прави „торањ” од три коцке. Силази три степеника (обе ноге на степеник), чврсто се држи за ограду.	Одсуство узрасно очекиваног понашања. Није мотивисано за откривање новог, само тражи одређени предмет на исти начин, руке – прсте мало употребљава – хвата лопту или бачени предмет. Не прихвата котрљање лопте и пућивање одређеној особи. Не жели контакт преко предмета. Ако слаже предмете, слаже их у низу.	Гурање и вучење предмета великих димензија. Пузање, уназад, низ степенице. Шутирање лопте, стојећи на ногама. Окретање странице књига. Скакање у месту. Што више контакта преко тела и предмета.	Усклађенији развој по постојећим нормама.

	Узраст	Уредни развој	Тешкоће	Активности за подстицај	Очекивани исходи
Праксија	3. година	<p>Пење се – силази низ степенице (једна нога на степенику), уз придржавање.</p> <p>Скида јакну.</p> <p>Лако иде напред-назад.</p> <p>Стоји на једној ноzi до пет секунди.</p> <p>Нагиње се без падања.</p> <p>Шутира, баца и хвата лопту, али је испушта.</p> <p>Виљушком набада храну.</p> <p>Навлачи ципеле или чизме.</p> <p>Прави „торањ” од девет и више коцки – прави квадрат од четири коцке (хоризонтално).</p> <p>Одврне па заврне поклопац тегле.</p> <p>Откопчава одећу са великом дугмади.</p>	<p>Одсуство узрасно очекиваног понашања.</p> <p>Не прихвата оловку, креду, шарање.</p> <p>На најмањи захтев неадекватно реагује, баца предмет неусмерено.</p> <p>Не може да препозна облик и убаци га на адекватно место.</p>	<p>Имитирање прецртавања линија.</p> <p>Распоређивање четири-пет облика по шеми, пропраћено вербализацијом.</p> <p>Покушаји сечења маказама по линији.</p> <p>Коришћење пластелина, теста и именовање шта прави.</p> <p>Почетак грађења коцака.</p>	Усклађенији развој по постојећим нормама.
	4. година	<p>Облачи се, свлачи без веће помоћи (без закопчавања).</p> <p>Пење се и силази уз/низ степенице, без помоћи.</p> <p>Уме да окреће педале дечјег бицикла.</p> <p>Може да пресавије папир или непрецизно исече маказама (тупог врха).</p> <p>Користи виљушку и кашику.</p> <p>Пере зубе без веће помоћи.</p> <p>Неспретно хвата лопту.</p>	<p>Одсуство узрасно очекиваног понашања.</p> <p>Не може да ухвати лопту, шутне, слабо се сналази на папиру, још шара, нема круга, не уме да имитира ни наједноставније покрете.</p> <p>Тешко прихвата друштвене игре.</p>	<p>Имитација покрета поздрављања, тапшања и сл.</p> <p>Препознавање пантомимом, нпр, како се укуцава ескер – именовање или показивање радње.</p> <p>Манипулативне игре у широком простору, игре лоптом.</p> <p>Игре у манипулативном простору, слагалице, коцке.</p>	Усклађенији развој по постојећим нормама.
	5. година	<p>Способно да прескочи препреку.</p> <p>Стоји на једној ноzi дуже од 10 секунди.</p> <p>Љуља се, пење.</p> <p>Облачи се и свлачи без помоћи.</p> <p>Користи кашику, виљушку и нож при јелу.</p>	<p>Одсуство узрасно очекиваног понашања.</p> <p>Неспретно, тешко прескаче задате шрепреке, слаже, гради, не прихвата цртање, несамостално у одржавању личне хигијене, нема жељу да помогне у спремању нити може.</p>	<p>Спонтано укључивање у заједничке активности са родитељем и васпитачем у савладавању спретности грубе, fine моторике.</p> <p>Коришћење креде, фло-мастера, оцртавање предмета, затим лопти различите величине, прављење једноставних облика од пластелина и сл.</p> <p>Имитације радњи: како се...</p> <p>Претварање активности уз вербализацију.</p>	Усклађенији развој по постојећим нормама.

Праксија	Узраст	Уредни развој	Тешкоће	Активности за подстицај	Очекивани исходи
	6-7 година	Континуиран напредак фине и грубе моторике (4-8 год.). Може да ухвати тениску лоптицу са две руке. Црта, конструише по моделу (примерено узрасту).	Не уме да држи оловку, линије су несигурне или криве, не прихвата спортске активности. Не прихвата мануелне активности у игри.	Увежбавања графомоторике и прављење предмета, слика и сл. Укључивање у организовану спортску активност.	Усклађенији развој по постојећим нормама.
	8-9 година	Различитим активностима даље побољшава фину и грубу моторну координацију и вештину. Успостављање билатералне фине координације (без тешкоћа симултано изводи једноставне и сложене покрете). Напредовање сензомоторне интеграције.	Тешко савлађује извођење финих, мануелних активности (закопчавање, пергле) иако је обучаван. Графомоторни израз (цртеж, писање) подједнако су испод очекиваног за узраст, са елементима незрелог и дисграфичног рукописа. Хват (оловке, прибор за јело) испод очекиваног за узраст. Неспретно у играма и спортовима (промашује да шутне, ухвати лопту, саплиће се о препреке. Положај тела и екстремитета у нескладу са радњом коју покушава да изведе, хват генерално лош.	Савладавање треће димензије – цртање перспективе. Општа реедукација психомоторике.	Усклађенији развој по постојећим нормама.
	10 -11 год.	Разноликим активностима даље побољшава фину и грубу моторну координацију и вештину. Напредовање сензомоторне интеграције.	Слабији успех у школи, лоше писање. Неспретно, избегавање игара нпр, <i>Између две ватре</i> . Не воли цртање. Не уме да звижди, да надува образ.	Организован рад са дететом у превазилажењу тешкоћа у активностима које су очекиване.	Усклађенији развој по постојећим нормама.
	12-13 год.	Даљи развој кроз посебне вештине, активности, спортове.	Дете је неспретно, осим у некој активности коју је добро увежбало, нпр, игрице на компјутеру. У играма које се одвијају у простору, не учествује. Има нечитак рукопис.	Организован рад са дететом у превазилажењу тешкоћа у активностима које су очекиване.	Усклађенији развој по постојећим нормама.
	14 -16 год.	Широк опсег практичних вештина које су развијене зависно од искуства.	Несигурност и неспретност.	Организован рад са дететом у превазилажењу тешкоћа у активностима које су очекиване.	Усклађенији развој по постојећим нормама

Праксичке функције

Узраст: Од 6 до 12 месеци

Тема: Моторни развој детета

Активности:

- Стимулисање моторног развоја детета.
- Стимулисање од стране родитеља, пружањем предмета, играчака различитих облика, материјала различите чврстине, давање прибора за јело и пиће.

Узраст 12 до 18 месеци

Тема: Увежбавање грубе моторике доњих и горњих екстремитета

Активности:

- Упознавање са лоптом (мека лопта).
- Држање лопте у рукама.
- Испуштање лопте из руку и тражење да је дете самоиницијативно дохвати.
- Заједничко добацивање лопте трећој особи.
- Пасивно постављање руку детета да ухвати лопту.
- Хватање добачене лопте, прво са удаљености од пола метра.
- Бацање лопте високо, далеко, колико дете може да ухвати, уз похвалу и вербалну стимулацију.
- Показивање како се шутира лопта.
- Стављање лопте испред детета да је додирне ногом.

Активности дефектолога

Дефектолог користи мекану лопту и даје је детету да је држи у рукама, испушта лопту поред детета како би је оно дохватило. Организује добацивање лоптом са трећом особом, баца лопту са удаљености од пола метра, затим, баца лопту горе, високо и далеко колико дете може да дохвати и похваљује дете уз вербалну стимулацију.

Следе активности за доње екстремитете – лопту ставити испред дететове ноге да може да је додирне ногом. Показати детету како се шутира лопта. Све ове активности појачавати пратећи реакције детета: хватање и шутирање лопте.

Активности детета

Дете додирује лопту рукама, дохвата испуштену лопту, добацује и хвата лопту, ногом додирује лопту, посматра како се шутира и самостално шутира лопту.

Исход

Дете добацује, хвата и шутира лопту.

Материјал

Мекана лопта или неки мекани предмет који може да замени лопту

Тема: Самостално држање и коришћење прибора за јело

Активности:

- Оспособљавање детета да седи у својој столици, која је на нивоу стола за ручавање.
- Стављање прибора за јело и детету и особи која је за столом.
- Давање детету дечије виљушке да може лакше да набодје чврсту храну и принесе устима – координација око-рука.
- Давање детету кашике која је савијена у страну, када дете увежба покрет, дати равну кашику која је нешто мања од стандардне.

Тема: Убацавање коцки и круга у прорез, ређање две до три коцке увис и рушење

Активности:

- Организовање игре коцкама – дете заинтересовати за коцке као дидактички материјал. После првог бацања и хватања коцака, заједно ређати коцку на коцку.
- Стављање, прво, две, три коцке и све пратити речима и осећањима.
- Након дететовог успеха, родитељ слаже торањ, па га дете руши, са описом *пао, руши* и сл.
- Подстицање детета које слаже коцку на коцку, на пример, *Још једну. Полако. Пази! Браво!* и сл.

Тема: Држање дебље оловке, креде

Активности:

- Омогућавање детету да шара кредом по бетону. У положају „чучањ“ дете аутоматски хвата правилно креду као што треба после да држи оловку.
- Прелажење на велике папире оловкама и бојицама које су дебље од стандардних или са држачем на обичним оловкама.
- Усмеравање шарања, полако, на круг, горе, доле и сл.

Узраст од 18 до 24 месеца

Тема: Шутирање лопте, скакање у месту

Активности:

- Увежбавање покрета доњих екстремитета лоптом.
- Држање детета за руке и играње поскакивања, скакање увис уз помоћ, затим самоиницијативно.
- Постављање балона изнад детета да би скочило и дохватило га и сл.
- Котрљање лопте и упућивање одређеној особи.

Тема: Пузање низ степенице, уназад

Активности:

- Пењање детета уз степенице, уз помоћ или придржавање.

- Силажење детета низ степенице прво пузећи, уз подстицање, а затим држећи се за неку особу и на крају самостално, држећи се за ограду.

Тема: Гурање и вучење предмета великих димензија

Активности:

- Гурање и повлачење кутија или предмета великих димензија.
- Пењање и дохватање разних предмета који им нису при руци.

Тема: Окретање страница књига

Активности:

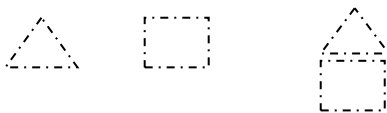
- Окретање страница књига са дебљим листовима, прво „пинцета“ хватом, а затим користећи трећи прст.
- Обавезно именовање и препознавање, приликом листања, предмета, радњи и сл.

Узраст од 2. до 3. године

Тема: Имитирање прецртавања линија

Активности:

- Коришћење дебље оловке или бојице или оловке са троугластим уметком.
- Подебљавање једноставних и кратких линија – равних, косих, вертикалних и сл.
- Подебљавање троугла, па квадрата, њихово спајање – дете црта кућу и сл.

Слика 6.

Тема: Распоређивање четири-пет облика по шеми, праћено вербализацијом

Активности:

- Употребљавање дидактичких слагалица, нпр, са уметањем ликова, предмета, ствари и њихово именовање.
- Употребљавање табли са магнетима и облицима, врсте животиња – домаће дивље, прављење фарме или сеоског дворишта, именујући све животиње или предмете.
- Проналажење места предметима – шта где иде, нпр, столице, где је сто, књигу ставити на сто, и сл.

Тема: Покушаји сечења маказама по линији

Активности:

- Упућивање детета како да држи дечије маказе.

- Држање трака од папира ширине 2 до 3 цм да би их дете секло.
- Пресецање шарене траке папира и лепљење на папир.
- Цртање линија на тракама по којима дете само држи папир и сече.
- Проширивање траке.

Тема: Самостално одвртање и завртање, скидање папира

Активност:

- Упућивање детета како се отвара (одврће), а како затвара (заврће) поклопац на пластичним кутијама, теглицама и сл. са мотивисањем да нешто узме.

Тема: Осамостаљивање у обувању и облачењу

Активности:

- Вежбање повлачења рајсфершлуса на другој особи.
- Закопчавање и откопчавање великих дугмади.
- Скидање јакне и облачење.
- Провлачење елемената различитих облика, пантљика кроз широке отворе.

Узраст од 3. до 4. године

Тема: Имитација покрета поздрављања, тапшања и сл.

Активности:

- Усвајање транзитивних покрета.
- Увежбавање активности пасивним покретима померањем руке детета.
- Имитирање различитих ситуација. На пример, одрасла особа се рукује (поздравља) са присутним особама, а затим то дете ради. У позоришту одрасла особа аплаудира и упућује дете да исто уради.
- Дете самостално изводи радњу.

Тема: Препознавање, пантомимом, на пример, како се укуцава ескер – именоване или показивање радње

Активности:

- Усвајање покрета конвенционалне симболике.
- Показивање одређених радњи.

Тема: Манипулативне игре на отвореном простору, игре лоптом

Активности:

- Организовање дружења и игре у природи, дворишту, парку.
- Објашњавање игре детету и играње заједно с њим.

Тема: Игре у манипулативном простору, слагалице, коцке

Активности:

- Употребљавање дрвених и картонских слагалица од 4 до 12 елемената.
- Слагање лево коцки, по моделу.

Узраст од 4. до 5. године

Тема: Имитације радњи – спонтано укључивање у заједничке активности са родитељем и васпитачем

Активности:

- Укључивање детета у свакодневне активности у кући, нпр, родитељ поставља тањире, а дете прибор за јело.
- Ангажовање детета да помаже приликом спремања и сл.

Тема: Коришћење креде, фломастера

Активности:

- Бојење у бојанкама уз именовање боја и описивање шта боји.
- Читање и заједничко препричавање прича по сликама. Цртање лика тачкицама како би дете то подебљало.

Напомена: Никада дете не треба критиковати да није нешто добро урадило, већ га треба подстицати „Добро је, може и боље“.

Тема: Прављење једноставних облика од пластелина

Активности:

- Прављење, заједно са дететом, људске фигуре од пластелина, именујући делове тела и описујући облике делова тела, нпр, глава је округла.
- Омогућавање детету да само покуша нешто да направи, а одрасла особа треба да погоди шта је то.
- Приликом прављења теста у домаћинству обавезно дати и детету да нешто направи и да то испече као свој колач.

Узраст од 6. до 7. године – предшколски узраст

Тема: Увежбавање графомоторике и прављење предмета, слика и сл.

Активности:

- Увежбавање графомоторике помоћу вежбанки за графомоторику.
- Слободно цртање и описивање нацртаног, као и давање идеја шта се још може нацртати, нпр, дете нацрта кућу и цвет. Сугерисати му да нацрта дрво, сунце, облак, ауто поред куће и сл.

Тема: Укључивање у организовану спортску активност

Активности:

- Обављање разговора са дететом који спорт би волело да тренира. Уколико дете не изрази жељу, треба га укључити у ону спортску активност за предшколце која прати правилан моторички развој детета.

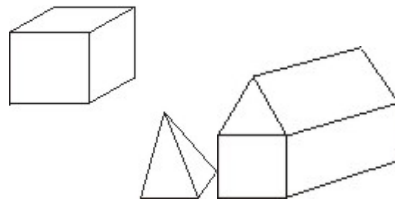
Узраст од 8. до 9. године

Тема: Савладавање треће димензије – цртање перспективе

Активности:

- Цртање геометријског тела помоћу тачкица.

- Самостално цртање коцке, квадрa, пирамиде, куће, уз уочавање перспективе.

Слика 7.

Узраст од 10. до 16. године

Тема: Увешћавање што прецизније координације покрета у манипулативном пољу, као и у простору

Активности:

- Увешћавање графомоторике, ако рукопис није аутоматизован.
- Задавање прескриптуалних форми, омеђеност графема, речи, на основу задатих линија.

Напомена: До овог периода дете треба да је довољно спретно у слагању малих коцки, прављењу по шеми, да је научило да плива и координише покрете приликом пливања.

Табела 4. Способност читања

	Узраст	Уредни развој	Тешкоће	Активности за подстицај	Очекивани исходи
Читање	3. година	Општи предуслов за читање: нормалан развој језика егзекутивних и гностичких функција. Истражује књиге и сликовнице, самостално. Слуша дуже приче које му читају. Препричава познату причу. Имитира акцију читања књиге наглас. Препознаје понеко слово када му се показују у сликовницама, показује интересовање за слова.	Нема интересовање да препозна графеме. Незаинтересовано за приче. Тешкоће у формулисању речи и реченица. Спонтани говор „оскудан“, ниске флуентности. Може да избегава вербалну комуникацију (отпор, иритабилност), док је адекватан у невербалној средини, преферира невербалне активности.	Јасан и спорији говор простим реченицама са добром дикцијом и одговарајућим гестовима. Понављање налога када је потребно. Логопедски третман, вежбе аудитивне дискриминације, богаћење речника и синтаксе. Алтернативно: избегавати вербалне налоге и захтеве, ослонити се на слике и гестове у учењу и комуникацији, користити речи синхроно са сликовним репрезентацијама, логопедски третман. Упоредо јачати невербални израз (цртеж) и гестовну комуникацију. Упознавање са предчиталачким вештинама кроз игру.	Усклађенији развој по постојећим нормама.

	Узраст	Уредни развој	Тешкоће	Активности за подстицај	Очекивани исходи
Читање	Од 4. До 6. године	Реагује на риме и успева да их упамти; римује речи, прави риме или фразе које му звуче забавно. Препознаје (све) више слова. Препознаје познате ознаке (на паковањима, саобраћајне знаке, име радње). Уме да препозна написано своје име и визуелно је запамтило. Зна почетно слово речи. Препознаје нека слова када му се показује у сликовницама, показује интересовање за слова, повезује слово и глас.	Спонтани говор флуентан, али разумљив само најближој околини, обично добра гестовна комуникација. Често муца, нарочито под стресом. Изоставља делове речи пропорционално дужини реченице.	Јасан и спорији говор са добром дикцијом и одговарајућим гестовима. Понављање налога када је потребно. Логопедски третман, вежбе аудитивне дискриминације, богаћење речника и синтаксе. Упоредо јачати невербални израз (цртеж) и гестовну комуникацију. Разликовање фонема. Учење песмица. Препознавање истих ликова или слова. Препознавање првог слова у речи.	Усклађенији развој по постојећим нормама.
	6-7 година	Повезује глас и слово (уз инструкцију), чита нове кратке речи (препознаје све већи број речи). Исправно раздваја краћу реч на гласове, тросложну реч на слоге.	Тешко изражава мисли, жеље, осећања, „труди се“ да нађе одговарајућу реч. Околина га описује као „акциони“, а не „вербални“ тип.	Рад са логопедом. Јачање категоризације (фацитирање, призивање), коришћење вежби/игара сегментирања, синтезе и анализе гласова у речи. Слагање речи помоћу коцки са словима или картончићима.	Усклађенији развој по постојећим нормама
	Од 10. до 11. године	Савладана техника читања ћирилице и латинице, оба писма; изражајно чита наглас; тачно тумачи текст прилагођен узрасту. Без тешкоћа користи читање за стицање нових знања и разоноду (аутоматизовано читање).	Не успева да научи да чита упркос стандардном описмењавању. Бољи је на усменим задацима.	Рад са логопедом. Јачање категоризације (фацитирање, призивање), коришћење вежби/игара сегментирања, синтезе и анализе гласова у речи.	Усклађенији развој по постојећим нормама.

Способност читања

Узраст 3. година

Тема: Јасан и спорији говор простим реченицама са добром дикцијом и одговарајућим гестовима

Активности:

- Комуницирање са дететом једноставним речником.
- Описивање радње, нпр, *Дечак иде полако*. Показује се са два прста, кажипрстом и великим прстом, како иде – брзо, полако, трчи и сл.

Активности дефектолога

Дефектолог комуницира са дететом једноставним речником, користећи једноставне, познате и разумљиве речи. При томе, реченице су кратке, јасне, изговорене са добром, правилном дикцијом. Говор је праћен одговарајућом гестикулацијом коју дете разуме. На пример, код описивања радње *Дечак иде полако*. Показује са два прста, кажипрстом и великим прстом, како иде – брзо, полако, трчи и сл.

Активности детета

Дете са пажњом слуша једноставне приче и говори једноставне реченице.

Исход

Дете слуша једноставне приче и говори једноставне реченице.

Тема: Читање прича са јасном свешћу детета да му одрасли нешто чита

Активности:

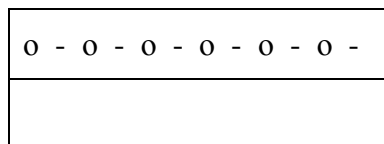
- Упознавање са насловима прича које се детету читају (на пример, дефектолог каже детету „Донеси ми књигу са домаћим животињама.“).
- Препознавање – именоване слова – графема.
- Увежбавање памћења две до три графеме.
- Стимуласање интересовања детета помоћу сликовног материјала праћено текстом који му се чита и на основу тога оно показује основно разумевање значења писаног језика.
- Упознавање детета са функцијом писаног језика. Дете препознаје да неко из његове околине чита или пише.

Напомена: Ако дете нема то интересовање, или ако му се не чита, може се очекивати да ће имати веће или мање тешкоће са читањем.

Тема: Упознавање са предчиталачким вештинама кроз игру

Активности:

- Постављање захтева детету да сложи коцкице различитих боја по реду и по моделу.
- Самостално постављање предмета или коцкица на основу вербалног налога.
- Прецртавање задатих цртица по одређеном реду.

Слика 8.

Напомена: Циљ ових активности је да дете прати редослед, препознаје облик и на тај начин развија визуелну перцепцију која ће му бити потребна да касније препозна слова у речи и да она имају неки редослед.

Тема: Учење риме

Активности:

- Памћење кратких песмица у којима се осећа ритам и рима.
На пример,

А, А, А, гуска каже га га га
У У У, крава каже му, му му и сл.

Узраст од 4. до 6. године

Тема: Разликовање фонема

Активности:

- Проналажење научених слова на задатим шемама на којима је написано више различитих графема.
- Гласно изговарање препознатих графема, покушај писања.
- Анализирање речи помоћу коцкица са словима.

Тема: Учење песмица

Активности:

- Учење детета, кроз игру, песмице које имају риму и које се лако памте.
- Уочавање делова тела уз помоћ песмице. Уз показивање, дете учи делове тела и памти редослед у песмици.

Напомена: Никада не инсистирати да дете запамти песмицу.

Тема: Претварање текста у говор

Активности:

- Мотивисање детета да слуша кратку причу коју ће умети да преприча, уз постављање питања или самостално.
- Мотивисање детета да разуме и преприча самостално друге приче.

Тема: Играње игре меморије

Активности:

- Играње игре меморије са картончићима на којима су слова, прво „отворене“ меморије и именовање слова – не више од десетак.
- Играње „затворене“ меморије и изговарање препознатих слова.

Напомена: Оваква игра развија визуелну и аудитивну меморију.

Тема: Препознавање и прављење истих ликова или слова

Активности:

- Давање детету налога да на папиру на коме је нешто нацртано или су написана слова обоји истом бојом ликове или иста слова – на пример, слово **А** црвеном, **М** плавом...
- Прављење слова од пластелина, по моделу.

Напомена: Дете увежбава визуелну перцепцију и почиње да разуме шта је графема, а шта фонема.

Тема: Препознавање првог слова у речи

Активности:

- Играње „На слово на слово“.
- Увежбавање детета да препозна одређено слово помоћу предмета и слика, нпр, слово *T* је *тата, трактор*, и сл.
- Промена игре или набрајање речи на одређено слово.

Напомена: На овај начин дете почиње да усваја анализу и синтезу речи и развија свест да су речи посебна целина.

Узраст од 6. до 7. године

Тема: Увежбавање анализе и синтезе речи

Активности:

- Вежбање анализе и синтезе са две познате фонеме.
- Постављање питања детету *Кажими колико има слова? Које је прво, а које друго? Можеш и прстима да покажеш.*
- Вежбање речи са три слова које у средини имају вокал или сонант, па онда два сугласника. Слагање, помоћу коцкица, словима које је дете погодило.

Тема: Читање по одређеној методи

Активности:

- Упућивање родитеља да код куће вежбају са дететом читање онако како наставник захтева да не би збуњивали дете.
- Свакодневно читање до 15 минута.
- Увежбавање и именовање великих и малих штампаних слова.
- Увежбавање читања текста са што мање илустрација, или без њих.

Напомена: Дете више мисли на то како чита, а не шта је прочитало и због тога му је потребна помоћ у препричавању.

Тема: Слагање речи помоћу коцки са словима или картончићима

Активности:

- Задавање кратких речи које дете саставља од коцака.
- Слагање речи које почињу истим словом.

Узраст од 10. до 11. године

Тема: Аутоматизација читања

Активности:

- Увежбавање технике читања са разумевањем прочитаних речи.
- Пружање стручне помоћи детету да док чита разуме прочитано.

Табела 5. Способност писања

Узраст	Уредни развој	Тешкоће	Активности за подстицај	Исходи	
Писање	Од 3. до 5. године	Општи предуслови за писање: нормалан развој језика, праксије, егзекутивних и гностичких функција. Имитира покрете писања (30-36 мес.) Пише понеко велико слово, често случајно (О).	Нема интересовања за шарање по папиру.	Шарање кредом по бетону, игре за бољу манипулативну активност – боцкалице, пластелин и сл. Употреба водених боја и изражавање прстима и прстом.	Усклађенији развој по постојећим нормама.
	Од 6. до 7. године	Зна да напише нека слова, бројеве, речи.	Не прихвата оловку и графичко изражавање по папиру.	Употреба водених бојица са четкицом у бојанкама које интересују дете.	Усклађенији развој по постојећим нормама
	8.-9. година	Овладава штампаним и писаним словима ћирилице (7-8 год). Овладава штампаним и писаним словима латинице (9 год). Аутоматизација технике писања ћирилицом и латиницом, савладане просте реченице и интерпункција. Може самостално да напише кратак текст или честитку (9 год).	Проблеми у обуци писања већи у односу на језичке проблеме који су типично присутни. У писању, типично спајање речи и изостављање графема или делова речи. Алтернативно, тешкоће у осећају за простор и писање (величина и распоред слова, коришћење папира и сл.), радије користи штампана слова, рукопис, генерално, нечитак.	Рад са логопедом. У школи оцењивати усмене и сликовне одговоре или користити текстове мултиплог избора. Потребна помоћ наставника, родитеља у организацији писане презентације, смањити релативан обим захтева. Дозволити употребу текст процесора за (бар део) домаће задатке.	Усклађенији развој по постојећим нормама.
	12.-13. година	Самостално, планско и економично коришћење писма као помоћ у учењу и начину личног израза, обједињеног са другим облицима казивања.	Ружан рукопис, пише само писаним или штампаним словима.	Рад са логопедом.	Усклађенији развој по постојећим нормама.
	14.-16. година	Писање функционално, аутоматизовано.	Ружан рукопис.	Аутоматизација рукописа	Усклађенији развој по постојећим нормама.

Способност писања

Активности за увежбавање способности писања описане су у колони уредног развоја и кроз практичне примере у развоју, гностичких, праксичких способности и читања.

Табела 6. Способност рачунања

	Узраст	Уредни развој	Тешкоће	Активности за подстицај	Очекивани исходи
Рачунање	3. година	<p>Општи предуслов за математичке способности: нормалан развој егзекутивних функција, гнозије и праксије.</p> <p>Сабира, одузима до три помоћу прстију.</p> <p>Броји (разуме идеју бројања и појам броја до три).</p>	<p>Не прихвата дељење одређених предмета, нити разуме.</p> <p>Не уме да покаже, помоћу прстију, колико има година.</p>	<p>Дељење предмета, играчака, слаткиша.</p> <p>Прављење група, већих и мањих и сл.</p> <p>Слагање и додавање до броја три.</p>	Разумевање до броја три.
	4. година	<p>Сабира, одузима до 4, помоћу прстију и конкретног материјала. Броји до 6 или више.</p> <p>Показује интересовање за бројеве и бројање. Спонтано користи бројеве као врсту речи. Користи математичке термине у игри (3-6 год.)</p> <p>Показује интересовање за геометријске слике и тела. Успешно их уклапа (3-6 год.)</p>	<p>Нема интересовање за бројеве. Не препознаје значење бројева као врсте речи.</p> <p>Не испољава интересовање за геометријске слике/ликове.</p> <p>Не успева да уклопи тродимензионалне објекте у одговарајуће отворе.</p>	<p>Упознавање рачунских радњи до броја 4, а механичко бројање преко тог броја</p> <p>Коришћење, у игри, тродимензионалних модела бројева од различитог материјала. Организовање репрезентационих игара, игара улога и традиционалних игара у којима се помињу бројеви.</p> <p>Организовање дидактичких игара чији је циљ уклапање објеката у одговарајуће отворе. Дидактичке игре за просторну оријентацију (танграми, пентамино и сл.).</p>	<p>У спонтаној и организованој игри користи термине за бројеве.</p> <p>Усклађенији развој по постојећим нормама.</p> <p>Уклапа три различита тродимензионална објекта у одговарајуће отворе. Показује и именује круг, квадрат, троугао, коцку и лопту.</p>
	4. година	<p>Броји до 20, препознаје написане бројеве до 10, сабира, одузима до 10 помоћу дидактичког материјала или прстију.</p>	<p>Тешкоће у одређивању величина везаних за број (мање-веће), мада бројеве може именовати.</p>	<p>Механичко бројање до 10 и преко 10.</p> <p>Разумевање основних рачунских радњи. Коришћење очигледних наставних средстава. Тражење од детета да вербализује процес решавања задатака.</p>	Одређује већи (мањи) број.

	Узраст	Уредни развој	Тешкоће	Активности за подстицај	Очекивани исходи
Рачунање 6.-7. Година		<p>Манипулише са до 10 коцака (дели на пола, издваја одређен број, разуме редни број и сл.) (5-6 год).</p> <p>Сабира и одузима до 15, 20 или више.</p> <p>Множи и дели са 2 или 3 до 12-15.</p> <p>Почеци конкретних операција релевантних за рачунске операције (7 год.).</p> <p>Прецизније: дете ствара подскупове тако што наводи да је сваки следећи елемент део неке веће целине – класификација по узлазној хијерархији</p> <p>Овладава серијацијом (7 год.).</p> <p>Способно је да уједначи два скупа са истим бројем објеката (6-7 год.).</p> <p>Способно је да утврди (мањи) број објеката визуелним скенирањем количине, без пребројавања (7 год.).</p> <p>Броји предмете распоређене у једном или више редова или насумично распоређене.</p>	<p>Грешу у пребројавању објеката. Ослања се на коришћење прстију. Грешу у примени математичких операција.</p> <p>Нејасан принцип класификације, класификује по преференцији (шта воли или не воли, и сл.).</p> <p>Не успева да поређа штапиће по дужини.</p> <p>Губи пажњу. Уместо да уједначава скупове, аутоматски понавља називе предмета.</p> <p>Нема способност визуелног скенирања количине.</p> <p>Дете не контролише које је предмете већ избројало. Исти предмет означава више пута истим бројем или броји насумично.</p> <p>Не може да подели материјал на делове.</p> <p>Користи неефикасне стратегије бројања слева надесно.</p> <p>Не схвата елементарне математичке симболе.</p>	<p>Коришћење рачуналке, жетона, штапића као помоћ при обуци. Вежбе серијације, просторне организације и оријентације.</p> <p>Организовање игара перцептивног разврставања. Формирање подскупова по узлазном критеријуму.</p> <p>Давање пет штапића чија се дужина разликује за 1,6 цм.</p> <p>Коришћење малог броја познатих објеката. Рад у паровима са наизменичним стављањем једног објекта поред другог. Вежбе пажње.</p> <p>Коришћење домина и других јасно уочљивих узорака за увежбавање визуелног скенирања.</p> <p>Коришћење чврстих предмета распоређених у једном или више редова које дете помера приликом бројања, с леве на десну страну, или груписање предмета, па прецртавање пребројаних. Вежбе за препознавање латерализованости.</p> <p>Примена стратегије визуелног груписања. Делјење шеме на уочљиве делове који се лако броје. Вежбе за успостављање визуелно-моторне координације. Усвајање нове стратегије бројања од горњег левог предмета надолу и поново.</p> <p>Давање картица са написаним бројевима и означеним пољима на која треба ставити објекте (игре повезивања).</p>	<p>Усклађенији развој по постојећим нормама.</p> <p>Дете формира подскупове узлазном хијерархијом.</p> <p>Дете разврстава по два штапића (мањи и већи) или прави низове већег броја штапића, који се јасно међусобно разликују по дужини.</p> <p>Уједначава скупове са малим бројем елемената.</p> <p>Одређује број објеката (бар 2-5) различито распоређених у визуелним шемама.</p> <p>Броји.</p> <p>Дете одређује број предмета распоређених према познатој шеми.</p> <p>Успешно броји чврсте предмете распоређене у полукруг.</p> <p>Дете уме да испод сваког броја од 1 до 5 поређа одговарајући број предмета.</p>

	Узраст	Уредни развој	Тешкоће	Активности за подстицај	Очекивани исходи
<p>Рачунање</p> <p>8.-9. година</p>		<p>Броји, чита, записује и упоређује бројеве до 100, исправно користи знаке једнакости и неједнакости; разуме поступке сабирања и одузимања, схвата појам нуле, аутоматизована техника усменог сабирања и одузимања једноцифрених бројева (8 год.). Разуме рачунске радње множења, дељења као сабирање и одузимања једнаких делова, користи операције, термине и знаке множења и дељења; зна таблицу множења једноцифрених бројева и одговарајуће случајеве дељења (до аутоматизма); разуме заграду и поредак рачунских операција (9 год).</p> <p>Даљи развој класификације, релевантне за разумевање математичких операција.</p> <p>Способно да формира подкупове силазном хијерархијом (9-11 год.)</p>	<p>Тешкоће рачунања, нарочито код операција са вишцифреним бројевима.</p> <p>Не успева да запамти таблицу множења.</p> <p>Има посебне тешкоће са језички формулисаним задацима примереним узрасту.</p> <p>Неправилно пише бројеве. Изразите потешкоће у цртању једноставних геометријских слика.</p> <p>Цифре и симболе пише као у огледалу.</p> <p>Не може да се сети основних математичких правила. Приликом решавања математичког проблема изоставља поједине поступке или меша њихов редослед.</p> <p>Нетачно потписује бројеве. Нетачно чита математичке симболе.</p> <p>Не може да одреди положај предмета у графомоторном пољу.</p> <p>Не даје непосредне одговоре на једноставне математичке задатке.</p> <p>Рачуна у себи или помоћу наставних средстава.</p> <p>Не води рачуна о положају цифара (нпр, број 51 чита као 15), у троцифреним бројевима посебно. Дете сматра да су двоцифрени и троцифрени бројеви чија су друга, односно трећа цифра 8 или 9 нужно већи од бројева чија су друга и (или) трећа цифра мање.</p> <p>Може да користи узлазну, али не и силазну хијерархију.</p>	<p>За школске захтеве, обезбедити детету могућност провере решења калкулатором.</p> <p>Тестирање знања, првенствено, на принципу мултиплог избора.</p> <p>Помоћ одраслог у формирању и провери стратегија поступног решавања задатака,</p> <p>Различите игрице за овладавање тастатуром. Употреба софтвера за превођење речи (бројева) у писани облик. Вежбе за развој графомоторике.</p> <p>Вежбе за подстицање визуелне перцепције; вежбе оријентације у простору; дидактичке игре визуелног груписања; графомоторне вежбе; обликовање тродимензионалних симбола; писање симбола прстима; тактилно препознавање симбола.</p> <p>Коришћење мултисензорне стратегије са понављањем.</p> <p>Коришћење графичких организатора. Коришћење калкулатора за израчунавање.</p> <p>Вежбе за дефинисање доживљаја телесне целовитости.</p> <p>Вежбе за препознавање латерализованости на себи и на другом. Вежбе за оријентацију у објективном и графомоторном простору.</p> <p>Истицање математичких симбола посебним бојама.</p> <p>Вербална инструкција и репетиција.</p> <p>Сваки аритметички задатак се презентује помоћу конкретних модела. Задаци се раде усмено.</p> <p>Организовање игара картама.</p> <p>Користити Квизинерове штапиће.</p> <p>Вежбе за препознавање латерализованости на себи и на другом.</p> <p>Коришћење квантитативних и квалитативних модела подучавања месне вредности.</p> <p>Нпр, бројчани низ.</p> <p>Организовање игара визуелног груписања, замене и уједначавања. Коришћење Квизинерових штапића, Унификс коцака и других дидактичких материјала..</p> <p>Организовање активности са предметима који се разликују у односу на три обележја.</p>	<p>Усклађенији развој по постојећим нормама.</p> <p>Дете прецртава једноставне облике и тачно пише бројеве.</p> <p>Деца са тежим сметњама коректно пишу бројеве употребом асистивне технологије.</p> <p>Дете исправно записује цифре и основне математичке симболе.</p> <p>Дете решава математичке задатке у највише три корака.</p> <p>Тачно потписује бројеве. Коректно чита основне математичке симболе (+, -, >, <).</p> <p>Уме да покаже, на налог, у објективном простору и графоморном пољу предмете који се налазе изнад, испод, испред, иза, са леве или са десне стране других предмета.</p> <p>Усмено сабира и одузима у оквиру прве стотине.</p> <p>Множи једноцифрене бројеве.</p> <p>Дели бројеве прве стотине једноцифреним бројевима.</p> <p>Дете правилно именује и записује двоцифрене и троцифрене бројеве и решава једноставне задатке унутар прве хиљаде.</p> <p>Дете успева да разврста објекте по три обележја истовремено.</p>

	Узраст	Уредни развој	Тешкоће	Активности за подстицај	Очекивани исходи
Рачунање	10.-11. година	Успешно обавља све четири рачунске операције с бројевима до 1000; израчунава вредности бројевног израза са највише три операције, чита и записује помоћу слова својства рачунских операција; успешно решава задатаке дате у текстуалној форми.	Тешкоће у савладавању математичких задатака, планираних за узраст.	Утврђивање и увежбавање савладаног уз додавање нових наставних јединица и уз конкретан дидактички материјал.	Усклађенији развој по постојећим нормама. Напредовање или смањивање захтева.
	12.-13. година	Зна да чита, саставља и израчунава вредност израза са више операција, разуме и користи појам променљиве, зна да решава једначине и неједначине у скупу природних бројева; помоћу израза и једначина решава задатке дате у текстуалној форми; схвата појам разломка, уме да га запише на разне начине и врши прелаз с једног начина на други; увежбан у извођењу основних рачунских операција с разломцима даље усавршава своје математичке способности.	Тешкоће у савладавању математичких задатака, планираних за узраст	Утврђивање и увежбавање савладаног уз додавање нових наставних јединица и уз конкретан дидактички материјал.	Напредовање или смањивање захтева.

Способност рачунања

Узраст 3. година

Тема: Дељење предмета, играчака, слаткиша

Активности:

- Дељење предмета са братом, сестром или неким познатим. На пример, „Дај му један“ показујући само један прст.
- Организовање дружења прво са једним дететом, да би прихватило дељење и узимање и давање играчака, слаткиша.
- Коришћење у игри бројева до три.

Активност дефектолога

Дефектолог организује игру и дружење са другим дететом, братом, сестром, и тражи од детета да подели неки слаткиш, нпр, „Дај му један“, показујући само један прст. Организовање дружења прво са једним дететом, да би прихватило дељење и узимање. У игри користити бројеве до три.

Активност детета

Дете се игра са другим дететом и спремно је да са њим подели своје слаткише или играчку.

Исход:

Дете усваја идеју дељења са другима.

Материјал: две-три играчке или слаткиши који могу да се поделе у игри са другим дететом.

Тема: Прављење група, већих и мањих и сл.

Активности:

- Разврставање коцки по боји, облику, величини. На пример, *Овде стављамо све жуте, а овде све плаве.*
- Приликом разврставање истицати разлике. Након разврставања питати дете или показати којих има више.
- Разврставање појмова *веће* и *мање*.

Тема: Слагање и додавање до броја три

Активности:

- Ређање три коцке, прво једну уз другу, затим једну на другу. Бројање до три.
- Коришћење броја три помоћу прстију. На пример, *Колико имаш година?*
- Учење детета да покаже три прста, подизањем једног по једног и бројањем.
- Захтевање од детета да донесе до три предмета или играчке.

Напомена: Дете треба да разуме појам бројања и вредности до три.

Узраст 4 године

Тема: Упознавање рачунских радњи до броја 4, а механичко бројање преко тог броја

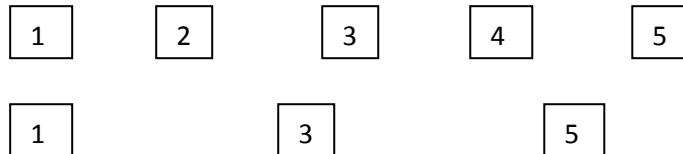
Активност:

- Бројање уз дидактички материјал и делове тела – прсти, затим, руке и ноге.

Тема: Коришћење тродимензионалних модела бројева од различитог материјала

Активности:

- Ређање по бројном низу, додавање изостављених бројева у бројном низу, бројеви, животиње и сл. (дидактички материјал – дрво, пластика са уметањем, разни облици).

- Употребљавање геометријских облика – лопта, коцка, пирамида – препознавање облика, осталих геометријских облика.

Напомена: Дете не треба да именује облике, али препознаје место где треба да га уклопи. Код сложенијих облика, шестоугао и сл. детету треба пружити помоћ, не именујући назив, већ боју, а код познатих облика и боју и назив.

Тема: Дидактичке игре за просторну оријентацију (танграми, пентамино и сл.). Организовање дидактичких игара чији је циљ уклапање објеката у одговарајуће отворе

Активности:

- Давање налога детету да предмете из куће, одећу однесе и стави *на, у, поред, горе, испод*. На пример, „Узми своју пижаму и однеси је на кревет“.
- Коришћењем дидактичког материјала, на пример, слагалица на којима је приказана радња, дати налог детету да следи радњу.

Прављење гараже од коцака, слагање коцака по моделу, да би дете упознало величину коцака и ствари коју слаже.

Играње друштвених игара пентомини – коришћење пет коцака, човече не љути се, домине и сл.

Узраст 5 година

Тема: Механичко бројање до 10 и преко 10

Активности:

- Бројање предмета до 10.

- Бројање прстију померањем сваког прста.
- Бројање аутомобила на улици и уочавање боје аутомобила на договореном броју. Препознавање бројева написаних на папиру.

Напомена: Неопходно је користити очигледна наставна средства и тражити од детета да вербализује процес решавања задатака.

Тема: Разумевање основних рачунских радњи

Активности:

- Увешбавање појмова *више* и *мање*.
- Увешбавање постављања стола за ручак. Детету рећи да узме онолико прибора за јело (кашике и виљушке) колико има чланова породице и да постави на сто тако да остави место за тањир. Касније додавати тањире са питањем *Колико ти треба тањира? А колико имаш кашика, колико имаш виљушака, а заједно, а тањира? Шта је више?*
- Ређање одређених елемената у један ред – беле аутомобиле у један ред, а у други, плаве. Поставити питања, на пример, *Колико имаш аутомобила сваке боје? Којих аутомобила имаш више?*
- Бројање бомбона до 5, па до 10. Давање једне бомбоне и постављање питања колико је остало.
- Увешбавање појма за један мање и сл.

Напомена: неопходно је користити очигледна наставна средства и тражити од детета да вербализује процес решавања задатака.

Узраст од 6. до 7. године

Тема: Коришћење рачунаљке, жетона, штапића

Активности:

- Давање детету жетона, коцкица или штапића.
- Одвајање одређеног броја жетона, додавање још једног и пребројавање колико их има укупно.
- Прелажење на одузимање, после једноставнијих налога са сабирањем. На пример, *Узми 3 штапића и 1 стави на свеску, колико је остало* и сл.

Напомена: Поласком у школу дете у усвајању математичких операција треба да користи дидактички материјал за рачунање. Неопходно је водити рачуна да дете може лако да рукује дидактичким материјалом.

Тема: Организовање игара перцептивног разврставања. Формирање подскупова по узлазном критеријуму

Активности:

- Постављање захтева детету да на сликама, где има више различитих предмета или животиња, заокружи све исте.
- Постављање захтева детету да на сликама где има домаћих животиња заокружи, нпр, све оне које имају четири ноге или које дају јаја – гуска, кокошка, патка – која имају перје, а не длаку/крзно и сл.

Тема: Игре повезивања

Активности:

- Постављање захтева детету да на картицама са написаним бројевима и означеним пољима стави објекте.

1	2	3	4	5
6	7	8	9	10

- Нацртати на великом папиру поља са бројевима. Посебно исећи квадрате на којима су написани бројеви који су окренути према доле. Од детета захтевати да узме један број, прочита и стави предмет на тај број на мапи – великом папиру. (Користити мање предмете за школу, коцкице разних боја и сл.)

Тема: Дељење шеме на лако уочљиве делове који се броје

Активности:

- Бојење шеме. На пример, *Обоји поља плавом и црenom бојом, тако да имамо исти број коцкица. Колико их има?*
- Бојење са пет различитих боја и обавезно записивање и одговарање колико их има.

Напомена: шема се може цртати са онолико поља колико дете усвоји појмова. Поља се користе и за одузимање прецртавање.

Табела 7. Способност цртања

Цртање	Узраст	Уредни развој	Тешкоће	Активности за подстицај	Очекивани исходи
	Од 18 месеци до 3 године	Општи предуслов за развој цртежа: нормалан развој егзекутивних функција, гнозије и праксије. Има интересовање за шкрабање.	Незаинтересовано за оловке, бојице или пружа отпор, не покушава, не успева да копира круг, хоризонталну или вертикалну линију.	Коришћење креде, шарање по бетону. У шарању коришћење оловке и бојица које су дебље и троугластог облика.	Прихватање предмета који се користе у цртању.
	3. година	Фаза једноставног цртежа (2-4 год.). Црта људску фигуру од два до четири дела. Црта неправилан круг и квадрат.	Незаинтересовано за оловке, бојице или пружа отпор, не покушава, не успева да копира круг, хоризонталну или вертикалну линију.	Активности које подстичу егзекутивни, гностички и/или праксички развој. „Вођено“ цртање у игри са одраслим.	Прихватање бојења и покушај цртања по тачкицама.
	4. година	Може да нацрта човека, користећи круг и линије. Црта сложеније цртеже, које често именује и може да опише. Копира троугао.	Избегавање било каквог изражавања на папиру.	Лепљење сличица које се боје или додају неки делови цртањем. Имитација и вођење. Коришћење бојица и оловака које су дебље по ширини.	Постепено прихватање, као и праћење интересовања детета за цртање.

	Узраст	Уредни развој	Тешкоће	Активности за подстицај	Очекивани исходи
Цртање	5. година	Тематски комплексан цртеж (из задовољства). Започиње схематски стадијум развоја цртежа (5-8 год): боља пропорција људске фигуре, боје реалистичне (трава зелена, небо плаво), линије које означавају позадину се помаљају (небо, земља), формирају се шеме форми (кућа, дрво).	Не прихватање графомоторног изражавања.	Образовне сликовнице и књиге за предшколце. Сlikовно приказати интересовање детета, бојење графема. Коришћење воштаних и водених боја.	Усклађенији развој према очекивањима. Ако не прихвата, потражити помоћ стручног лица, због могуће присутности других тешкоћа.
	6. година	Обогаћивање спонтаног цртежа и графичких формула (шема форми). Копира ромб.	Не прихватање графомоторног изражавања.	Употреба свих ликовних средстава као образовног материјала.	Усклађенији развој према очекивањима. Ако не прихвата, потражити помоћ стручног лица, због могућих других тешкоћа.
	9-11 година	Просторна перспектива евидентна, потреба за реалистичним приказом, често сумња у своју способност цртања.	У цртежу и при копирању присутни показатељи лоше визуелно-просторне организације. Цртеж „сиромашан“, са лоше нацртаним деловима, или, пренабацаним, неорганизованим елементима.	Увежбавање просторне организованости на папиру, близу-далеко, учавати детаље и сл.	Усклађенији развој према очекивањима. Ако не прихвата, потражити помоћ стручног лица, због могућих других тешкоћа.
	12-16 година	Даљи развој ликовног израза, али, у одсуству спољне стимулације, могућа и (релативна) стагнација.	Не постојање треће димензије – перспективе у цртежу.	Присутно апстрактно изражавање које треба да се обогати.	Усклађенији развој према очекивањима.

Способност цртања

Узраст од 18 месеци до 3. године

Тема: Коришћење креде, шарање по бетону.

Активности:

- Шарање по бетону кредом или на папиру, коришћење дебљих оловака и бојица. Коришћење оловака и бојица троугластог облика.

Напомена: Дете мотивишемо за цртање спонтаном имитацијом, подебљавањем линија да би самостално почело да црта. Неопходно је доцртавање делова који недостају.

Активности дефектолога

Детету се показује како може да црта оловком, бојицама, кредом по бетону. Дете се мотивише за цртање спонтаном имитацијом, подебљавањем линија, бојењем и доцртавањем делова који недостају.

Активности детета

Посматрање детета како одрасла особа црта кредом по бетону. Дете правилно држи креду, самостално шара и црта по бетону.

Исход

Дете самостално шара кредом по бетону.

Материјал: Дебље оловке и бојице троугластог облика.

Литература:

- Бауцал А. (2012) **Стандарди за развој и учење деце раних узраста у Републици Србији**, Филозофски факултет, Институт за психологију, Уницеф, Београд.
- Вуд Ч. (2012) **У корак с развојем**, Приручник за родитеље и наставнике, Креативни центар, Београд.
- Ивић И.; Новак Ј. Атанацковић Н. Ашковић М. (2007) **Развојна мапа**, Креативни центар, Београд.
- Лозановић Д.; Рудић Н.; Радивојевић Д. (2013) **Подршка развоју деце у раном детињству**, Подржимо породицу, Београд.
- Mahesh M.; Sarna C. (2011) **Математика без суза, како помоћи дјетету с тешкоћама у учењу математике**, Остварење, Загреб.
- Шаин М.; Марковић М.; Ковачевић И. и др. (2000) **Корак по корак, васпитавање деце до 3 године**, Креативни центар, Београд.

II. ФУНКЦИОНАЛНИ ЈЕЗИК И КУЛТУРА ГОВОРА

Гордана Николић
Зорица Поповић

Увод

Функционални језик и култура говора намењен је деци и ученицима³ код којих говор није развијен и која знатно заостају у разумевању свакодневне комуникације. Дете уредног развоја, од свог рођења, спонтано усваја говор и матерњи језик. Сметње које утичу на заостајање у усвајању и разумевању говора су:

- сензорне сметње у развоју – оштећење слуха (говор се не развија без подршке, јер дете не чује глас и говор своје околине);
- сметње у интелектуалном развоју (недовољно развијен говор, не разуме примљене поруке или шаље нејасне и нетачне поруке);
- спектар церебралних оштећења – церебрална парализа, наглашене специфичне сметње у развоју (знатне тешкоће у развоју и усвајању говора);
- аутистични спектар (дете не говори пошто најчешће не разуме говор у функцији комуникације, или не препознаје говорну комуникацију као пут или начин за остваривање својих потреба);
- остале тешкоће у развоју које за последицу имају недовољно развијен говор и комуникацију.

Ученици са сметњама у развоју говора и језика, често, не разумеју значење комуникације. Због тога је потребно код њих подстицати основне језичке компетенције помоћу следећих активности и садржаја:

- активно слушање,
- употреба функционалног (ситуационог) дијалога, правилно понављање и понашање,
- читање и разумевања прочитаног текста, самостално препричавање и развој комуникације;
- усвајање основних садржаја граматике српског језика.

Садржаји програма **Функционални језик и култура говора** усмерени су на развијање говорних вештина код ученика, у складу са њиховим узрастом и усвојеним

³ У тексту се употребљава именица *деца* за предшколски узраст, а *ученик* за децу која се налазе у основном образовању, у складу са Законом о основама система образовања и васпитања.

компетенцијама. Програм се реализује тако што наставник, дефектолог, у континуитету, подстичу ученика на:

- развој језичко-комуникативних вештина путем остваривања комуникације погледом, успостављање удружене пажње, реакција на обраћање, тражење предмета или одговора особе, одговарање на захтев, изношење чињеница, мисли, осећања, запажања, идеја, постављање питања, решавање проблемских питања и сл;
- правилан, односно разумљив изговор речи (интонација, темпо, ритам) – само за ученике који користе вербални језик – говор;
- слушање и разумевање саговорника (за децу која не чују, читање са усана, комуникација помоћу слика, као и укључивање наставног предмета *српски знаковни језик*);
- концентрацију и разумевање функције комуникације;
- толеранцију усвајање правила у остваривању комуникације (поштовање саговорника – саслушај па одговори, и сл.).

Говор и комуникација

Говор је саставни део комуникације само ако постоји намера да се неке пренесе порука. Сам говор не представља комуникацију ако уз говор није присутна и социјално-друштвена релација између носиоца и примаоца поруке⁴.

Комуникација је низ сврсисходних и циљних вербалних/невербалних понашања као вид размене информација, запажања, и размишљања у интерактивности са окружењем. Вербално и невербално понашање је усмерено према очекиваном исходу (очекивани одговор) у намери да се донесе закључак, односно заокружи комуникациони процес (улазне и излазне информације)⁵.

Деца која нису, у свом окружењу, природним путем усвајала говор, најефикасније га уче и усвајају на начин на који дете уредног развоја учи други језик. То, посебно, важи за децу која касне у развоју говора од две и више година у односу на вршњаке. Због тога је важно да се правила и методе, које се најчешће примењује у усвајању другог језика (нематерњи језик), примене и у процесу усвајања говора и комуникације код ове деце и ученика.

Дете које знатно (две или више година) заостаје за вршњацима на нивоу раног развоја (до треће године) до шесте године, требало би, поред говорних вежби, обавезно да усваја и садржаје програма **Функционални језик и култура говора**.

Садржаји програма **Функционални језик и култура говора** дати су на осам нивоа – од првог до осмог разреда. Дефектолог и наставник не прате програм хронолошки, већ, према говорним и комуникативним компетенцијама детета, ученика планирају садржај програма рада за свако дете и ученика.

⁴Stokes, 2012, Developing Expressive Communication Skills for Non-verbal Children With Autism

⁵ Stokes, 2012, Developing Expressive Communication Skills for Non-verbal Children With Autism

Уредни развој говора као основа за процену потреба детета и ученика⁶

Познавање чиниоца уредног развоја говора и језика до шесте године детета, када се сматра да се заокружује базично усвајање матерњег језика, посебно је важно како би се разумело шта све треба да се надокнади са децом и ученицима са тешкоћама у развоју говора и комуникације. Деца која немају развијен и усвојен говор до почетка поласка у школу требало би да се укључе у програм **Функционални језик и култура говора** како би лакше пратила садржај програма и несметано се уклопила у нову социјалну средину. Са том децом и ученицима неопходно је радити на подстицају говора и комуникације од нивоа на коме се они тренутно налазе, а то је једна од фаза *развојне мапе говора*, до шесте године.

Развојна мапа представља листу компетенција које деца без тешкоћа у развоју стичу и формирају током првих година живота. Области које се пажљиво прате током развоја су: **моторика и координација, опажање, интелигенција, социјални и емоционални развој, развој говора на рецептивном и експресивном нивоу**. Веома је важно да дефектолог добро познаје фазе у развоју детета, њихове карактеристике и показатеље, као и могућа одступања, како би лакше проценили потребе детета и ученика.

⁶ Ради потпуног разумевања и сагледавања потреба детета и ученика са тешкоћама у развоју говора и комуникације, у приручнику је приказан развој говора карактеристичан за децу уредног развоја до шесте године.

Табела 1. Развојна мапа – развој говора до шесте године ⁷

Узраст детета	Говорно-језичко разумевање	Говорно-језичко изражавање	Опште понашање детета
Од 12 до 18 месеци	<ul style="list-style-type: none"> – Сваке недеље усваја нове речи. – Разуме називе предмета и имена блиских особа. – Следи кратке, једноставне налоге, нпр, „Затвори врата!“ „Дај ми зеца!“. 	<ul style="list-style-type: none"> – До годину дана користи три речи; са годину и по дана дете користи 26 речи*. – Служи се гестом да би добило неки предмет. – Учестало комуницира са окружењем (особе, играчке), пуштајући врло разнолике гласове. 	<ul style="list-style-type: none"> – Покушава да оствари комуникацију са особама и играчкама. – Може кратко да гледа и слуша приче из сликовнице.
Од 18 до 24 месеца	<ul style="list-style-type: none"> – Разуме разговор о темама чији актери нису присутни (нпр, „Бака долази на кафу.“). – Препознаје делове тела и одеће на слици. – Почиње са разумевањем разлика између предлога у и на, горе и доле. 	<ul style="list-style-type: none"> – Чешће повезује две речи. – Почиње да користи заменице у непотпуној реченици (нпр, <i>Он</i> воде! уместо <i>Ја</i> хоћу воду.). – Проширује речник. – Тражи од одраслих да именују предмете. 	<ul style="list-style-type: none"> – Још се служи показивањем или гестом, уместо речима.
До 3. године	<ul style="list-style-type: none"> – Разуме налоге сложене од три речи (нпр, <i>Дај беби воду!</i>). – Разуме налоге који укључују више од два појма (нпр, <i>Меда седи на столицу!</i>). – Разуме значење предлога у, на, покрај. – Разуме значење садржаја у преносном значењу (нпр, <i>Шта једемо?</i>). – Препознаје делове предмета (нпр, точкови аута). 	<ul style="list-style-type: none"> – Дете користи око 200 речи. – Речник се брзо шири. – Повезује две или више речи, служећи се великим бројем различитих врста речи (600-800 речи). – Непрестано поставља питања. – Почиње да учествује у разговору и прича доживљаје користећи заменицу <i>ја</i>. – Користи заменице у множини. 	<ul style="list-style-type: none"> – Смислено се игра играчкама (нпр, у делу собе за играчке). – Помаже у кућним пословима. – Покушава да поспреми играчке. – Може да дође до понављања истих речи и/или фраза (прве нетачности у говору).

⁷Еразми, 1964, Лисица, 2010.

Узраст детета	Говорно-језичко разумевање	Говорно-језичко изражавање	Опште понашање детета
До 4. године	<ul style="list-style-type: none"> – Развија се појам броја и боје. – Разуме реченице које садрже неколико појмова (нпр, <i>Стави плаву лопту испод велике столице!</i>). – Разуме негацију у оквиру сложених питања (нпр, <i>Ко није обуо ципеле?</i>). – Разуме исказе о прошлим и будућим радњама – временима (нпр, <i>Ићи ћемо данас, поподне, у парк.</i>). – Употребљава око 900 речи. 	<ul style="list-style-type: none"> – Говори разумљиво, потешкоћа у изговору дужих (вишесложних) речи. – Служи се дугим и потпуним, често сложеним реченицама, али уз нешто граматичких грешака. – Извештава о недавним догађајима. – Поставља много питања и почиње са коришћењем упитних речи <i>зашто</i> и <i>када</i>. – Дневно изговори око 12 000 речи, мада је речник око 900 речи. 	<ul style="list-style-type: none"> – Жели да разговара са свима. – Са другима започиње игре са улогама, нпр, лекара, медицинске сестре, болесника...
До 5. године	<ul style="list-style-type: none"> – Способно је да разуме већину онога што чује. – Разуме сложеније појмове о временским поређењима. – Ужива у шалама, загонеткама, причама. 	<ul style="list-style-type: none"> – Располаже са око 1200 речи. – Говори течно, са малим бројем грешака у изговору и граматичким правилима. – Служи се зависносложеним реченицама (временским, поредбеним, узрочним...). Нпр, <i>Појео сам колач јер сам био гладан. Када будем отишао код баке, играћу се са псом.</i> 	<ul style="list-style-type: none"> – Ужива у причању и слушању прича. – Преноси садржаје прича, игра се играчкама и са другом децом. – Ужива у причању шала.
До 6. године	<ul style="list-style-type: none"> – Потпуно разуме и сложенији говор, осим неких несвакодневних, апстрактних појмова. На узрасту од шест година пасивни речник детета је око 6 000 речи, то су речи које дете разуме, али их не користи у говору* . 	<ul style="list-style-type: none"> – Употребљава граматички исправну реченицу састављену од више речи (преко 2500 речи). – У изговору вишесложних речи и сложеница јављају се понекад тешкоће. 	<ul style="list-style-type: none"> – Показује прва сазнања да се речи састоје од гласова. – Почиње да показује интересовање за слова. – Може да пронађе слова која су написана на рекламама и сл.

Предлози за остваривање програма

У току остваривања програма **Функционални језик и култура говора** важно је да се користи визуелна подршка која објашњава и сликовно представља садржај који ученик изговара или чита. На тај начин се безбеђује да ученик боље усвоји и разуме текст. Уз визуелну подршку подстиче се мотивација, пажња и заинтересованост ученика за наставни програм и садржај који се усваја. Посебно је важан ток активности и начин праћења постигнућа, као и инструменти за процену.

Организација простора и материјал

Пожељно је да у једном делу учионице обезбеди довољно простора да би ученици могли да седе у круг. Важно је такође да активности које се у том делу

учионице одвијају постану *сталне*, чиме се скраћује време објашњавања о томе шта се очекује од ученика. Када се навикну на организацију простора и прихвате тај начин рада, време за те активности постаје и један вид награде за ученике, с обзиром на то да ученици воле неформалне облике учења, односно игру. Тако се подстиче мотивација и за друге активности током часа, ако ученици знају да касније следе активности које су њима посебно занимљиве.

Веома је важно да простор не буде претрпан намештајем, илустрацијама и постерима са различитим темама (или свим темама које су обрађене). На пану се истиче тема која ће бити обрађивана те седмице, као и илустрације које искључиво прате ту тему. У једном делу пану треба понудити, као сталну поставку, визуелни приказ дневног и недељног распореда активности на часу, одморе, распоред седења ученика, са њиховим сликама и именима, као и илустрације пожељног и непожељног понашања на часу и одмору. Поред тога, на делу пану треба да се налазе и илустрације прича и песама које су ученици научили. Ученици могу да покажу шта желе да певају или причају тог дана.

У једном углу учионице треба поставити кутије на којима су написане или илустроване обрађене теме. У кутијама треба да се налазе предмети и флеш-картице које садржајем одговарају теми. Кутије могу бити различитих боја, величина и облика. У њих ученици треба да убацују флеш-картице, цртеже и све што мисле да припада одређеној теми (нпр, седам кутија са темама: бројеви, боје, играчке, делови тела, одећа, слике кућних љубимаца, храна и сл). За сваку тему наставник припрема листиће за рад и евалуацију постигнућа на неколико нивоа које, када се попуне, постају део ученикове мапе (портфолио). То омогућава дефектологу, родитељу и ученику да знају шта је научено, који садржаји треба да се уче и понављају.

На мањем пану или табли, као сталну поставку, требало би поставити пет типова лица са пет изражених осећања: срећа, туга, љутња, изненађење, страх. Децу треба подстицати да своја осећања, као и осећања ликова из прича, повезују са садржајем текста. Када дете пожели да прича о томе како се осећа, показаће на једно лице.

Пожељно је да наставник, у сарадњи са децом и родитељима, у континуитету ради на прикупљању материјала. Наставник треба да припреми списак материјала за сваку наставну јединицу: алуминијумска фолија, картони, картонске тубе, каталози, стари часописи, сунђер, пластичне флаше, тегле, штапићи од сладоледа, светлцуави детаљи, мање и веће кутије са поклопцима, папирнати тањери и чаше, колаж папир, лоптице од вате, сламчице за пиће, вуница, траке, машинске, украсни папир и зидне тапете, и сл. Дефектолог припрема вреће од платна или папира за разне активности, које укључују сегрегацију, груписање, издвајање и сл.

Наведени материјал може да се користи у изради предмета који су погодни за коришћење у развоју комуникације.

Визуелна подршка

Визуелна подршка је неопходна за ученике који не чују или не разумеју функцију комуникације, као и за ученике који за комуникацију искључиво користе илустрацију. Илустрације служе да прикажу појмове, осећања, карактеристике

предмета, појава у природи, особине одређених лица, радње и сл. Најбоље је да се користе сличице и илустрације које је дефектолог сам припремио у оквиру програма комуникације помоћу слика⁸.

Илустрованим формама стрипа (*Прилог 2*) може се на најлакши начин детету и ученику приближити значење и порука комуникације, неке приче или текста о одређеној теми. Наставник води рачуна да садржај буде дат у виду дијалога, приче или текста, у складу са могућностима детета, ученика.

Карактеристике илустрације

Илустрације би требало потпуно јасно и директно да указују на садржај реченице, текста или поруке. Цртежи или слике претрпани са пуно детаља, често не шаљу јасну информацију. Не треба претеривати ни са бојама, јер илустрација мора да буде у функцији онога шта се жели са њом да постигне. Није битан ликовни и естетски аспект илустрације. Важно је да се увек исте илустрације користе за одређени појам или поруку како би дете и ученик повезали слику са одређеним појмом, садржајем или поруком (*Прилог 1*).

Ток часа би требало да буде устаљен док ученици не прихвате поступке у процесу усвајања садржаја. Тек након тога, дефектолог може да мења начин реализације програма. Тиме се смањује ризик од отпора деце и ученика да се укључе у активности. Устаљени ритам у реализацији програма посебно одговара ученицима из аутистичног спектра и ученицима са поремећајем пажње, као и ученицима са елементима хиперактивног понашања.

Предлог за реализацију програма:

– Дефектолог, учитељ улази и поздравља ученике, чека одговор од свих или појединачно.

– Ученици се најлакше уводе у тему подсећањем на већ усвојене садржаје, који су у вези са новом темом, помоћу флеш-картица, постера, видео и аудио записа (анимирани или цртани филм).

– На пану треба да се налазе само илустрације карактеристичне за тему која се обрађује. Треба да буду формата листа А4 и пластифициране. Илустрације не смеју да буду претрпане са пуно детаља, већ само са елементима који доприносе разумевању садржаја дијалога или текста.

– Илустрацију треба да прати текст који може и пиктографски⁹ да се прикаже ако ученик не разуме текст. Треба користити штампана ћирилична слова величине која обезбеђује да сваки ученик може да их види и прочита (за децу која читају).

– Наставник треба да објашњава, једноставним и кратким реченицама или речима, шта представља илустрација и њен садржај. На пример, Маја је устала и каже: *Добро јутро, мама!* Мама каже: *Обуци мајицу и сукњу, Мајо. Хоћу*, одговара Маја.

– У зависности од садржаја, треба поставити једну или више илустрација, поређаних у форми стрипа, тако да свака слика прати след догађања (*Прилог 2*).

⁸Boardmakerwith SD Pro v6 for Windowsy

⁹Сликовни приказ садржаја текста(граматика у сликама), *Прилог 2*.

– Потребно је издвојити *нове речи* које се приказују илустрацијом и кратким реченицама или речима, који су познати ученицима, објаснити значење новог појма, радње.

– Наставник изводи по два ученика испред паноа. Они, уз његову помоћ, изговарају или само показују на српском знаковном језику, природним гестом и мимиком, садржај дијалога.

– Сви ученици (један по један или у пару) излазе испред паноа и показују оно што се од њих очекује.

– Понавља се активност са почетка часа тако што ученици, уз подршку наставника, објашњавају научене садржаје (у групи или појединачно).

– У завршној фази часа ученици добијају од наставника исте илустрације које су постављене на паноу (али мање), лепе их у своје свеске, затим, исписују или лепе *речи и реченице* које прате сваку илустрацију.

– Наставник задаје ученицима да ураде домаћи задатак. На пример, обојте залепљене илустрације, препишите и научите дијалог; научите нове речи; код куће, поновите дијалог са родитељима, братом, сестром, бабом, дедом, васпитачем у дневном боравку, и сл.

– На крају часа, наставник поздравља *Довиђења! Видећемо се сутра! Видећемо се после одмора!*

Праћење постигнућа ученика

За праћење развоја говора код сваког ученика користе се евалуационе листе, лична ученикова евалуациона листа и говорна мапа ученика (портфолио).

Евалуациони листови¹⁰

Постигнућа сваког ученика се прате помоћу евалуационих листова који се припремају за сваку лекцију. Евалуациони листићи, на крају године, представљају евалуациону мрежу која садржи постигнућа ученика током године. На основу процене постигнућа ученика у односу на сваку обрађену наставну јединицу, наставник припрема за сваког ученика додатни, односно допунски материјал за даљи рад.

Лична евалуација

Лична евалуације представља процену самог ученика о томе како се осећа и види своје лично напредовање у усвајању и разумевању језика. Неки ученици сагледавају своје говорне способности на вишем нивоу него што то објективно јесте, или минимализују своје способности. За децу је посебно важно и подстицајно да увиде да је наставник заинтересован за њихово мишљење о сопственом напретку. За личну евалуацију је веома значајна *језичка мапа ученика*, односно портфолио.

Језичка мапа ученика (портфолио) омогућава:

– Приказивање садржаја који су усвојени, школских листова за проверу знања, тестова и бележака о постигнућима ученика у процесу усвајања говора;

¹⁰Прилог 4.

- Континуирано подсећање ученика на садржаје које је усвојио, ученику је мапа стално доступна и може да је носи кући кад год пожели;
- Значајан извор информација за прелазак ученика на други ниво учења;
- Стално комуницирање наставника са родитељима, који преко језичке мапе прате активности свог детета у школи и његово напредовање.

Евалуација постигнућа

Тестови су објективна провера онога што су ученици научили, као и сагледавање наставника који садржаји захтевају више понављања. Током теста, наставник помаже ученицима да исправе грешке, дајући има додатна објашњења и подршку. Грешке не би требало представити у негативном светлу, већ као позитиван путоказ за даљи напредак у учењу.

Врсте тестова:

- *Тестови за проверу лексике (речника)* користе се после сваког обрађеног наставног садржаја, тематске целине, како би наставник и ученик сагледали колико је усвојено нових речи, као и које речи треба да ученик научи. Овај вид тестирања је веома важан јер се прати учеников напредак на сваком нивоу. Током тестирања треба обезбедити пријатну атмосферу и пуну подршку наставника.

- *Тест слушања и разумевања говора* реализује се најефикасније кроз кратке индивидуалне говорне активности. Требало би опустити и охрабрити дете да одговори на питање на основу слушања и разумевања. Овај тест садржи и препознавање слика, процењује се и изговор речи, фраза и израза. Овај тип теста ученик може да уради у одељењу или само са наставником, ако се тако осећа опуштеније.

Тестови обухватају вежбања која садрже следеће захтеве:

- Слушај и одговори!
- Слушај и упиши број!
- Слушај и нацртај!
- Слушај и заокружи!
- Слушај и састави!
- Слушај и упиши слово **Т** за тачно, а слово **Н** за нетачно.
- Слушај, обој!
- Слушај, покажи и кажи!
- Преброј и кажи!

Међународне препоруке за процену постигнућа у учењу другог језика (нематерњи језик)¹¹

Учење матерњег језика за већину деце и ученика са озбиљним сметњама у развоју говора и примени вербалне комуникације слично је учењу другог или страног језика, пре свега у методичком приступу рада наставника, као и начину на који ученик усваја језик.

¹¹CEF (THE COMMON EUROPEAN FRAMEWORK)

Због тога је неопходно пратити учениково знање помоћу стандардизованих садржаја и исхода утврђених за сваки од предвиђених нивоа учење страног језика. Стандарди помажу у припреми индивидуалног образовног плана за ученика.

Нивои и компетенције учења страног језика

По стандардима успостављених на нивоу заједничког европског оквира (*CEF-a Common European Frame*) нивои знања другог или страног језика су подељени на:

- *A1*– почетни ниво;
- *A2*– основни ниво;
- *B1*– средњи ниво;
- *B2*– виши средњи ниво;
- *C1*– напредни ниво;
- *C2*– стручни ниво.

Могућа веза предложених нивоа и разреда у школи:

- *A1* – почетни ниво → први и други разред;
- *A2* – основни ниво → трећи и четврти разред ;
- *B1* – средњи ниво → пети, шести и седми разред;
- *B2* – виши средњи ниво → осми разред;
- *C1* –напредни ниво → осми разред – за напредне ученике;
- *C2* – стручни ниво → средња школа.

Да би се савладао одређени ниво учење језика и говора неопходно је овладати различитим језичким знањима и вештинама (компетенцијама):

1. *СЛУШАЊЕ*;
2. *ЧИТАЊЕ (РАЗУМЕВАЊЕ ПРОЧИТАНОГ)*;
3. *ГРАМАТИКА*;
4. *ПИСАЊЕ*;
5. *ГОВОР*.

Пример : Језичке компетенције на нивоу *A2* (основни ниво)

Ниво *A2* је граница након које се сматра да су усвојена основна знања неког страног језика. На примеру тог нивоа је најлакше одредити која су то основна знања из језика која омогућавају свакодневну, основну комуникацију.

СЛУШАЊЕ

Ученик може да:

- Разуме ако му се наставник обрати јасно, споријим темпом, једноставним реченицама.
- Идентификује тему разговора.
- Разуме речи, фразе и изразе који се односе на личне приоритете, нпр, основне личне и породичне информације, средина у којој борави и сл.
- Разуме суштину кратких и јасних порука и изјава.
- Разуме смисао неких приказаних ситуација.
- Схвати основне поруке са телевизије или интернета (вести, догађаји), када је текст пропраћен сликом.

ЧИТАЊЕ (РАЗУМЕВАЊЕ)

Ученик може да:

- Идентификује разне информације у скраћеним вестима или једноставне новинске чланке у којима бројеви и имена имају важну улогу, ако су јасно структурирани или илустровани.
- Разуме лична писма и поруке у којима су теме свакодневни живот.
- Разуме једноставно написане поруке од пријатеља у којима се помиње неки договор.
- Разуме информације са рекламног листића (реклама о неком догађају у граду);
- Разуме једноставна упутства о употреби неких уређаја (кућни апарат, мобилни телефон, рачунар и сл.).

ГРАМАТИКА У ГОВОРУ И ПИСАЊУ

Ученик:

- Користи у говору и писању основна правила граматике.
- Спаја речи у једноставне (просте) реченице.
- Користи правилно времена, падеже и множину.
- Повезује просте реченице, уз помоћ везника, у сложене реченице.

ГОВОР – ИНТЕРАКТИВНА КОМУНИКАЦИЈА

Ученик може да:

- Обави једноставне трансакције у продавници, пошти или банци.
- Пита и разуме информације у јавном превозу.
- Поручи нешто за јело и пиће.
- Обави једноставну куповину, питајући за цену.
- Распита се о правцу кретања превоза у свом граду.
- Позове телефоном или одговори на позив.
- Извини се или прихвати извињење.

- Изрази, о нечему, повољно или неповољно.
- Успостави са саговорником неки договор.
- Постави питања о томе шта да ради (ученик) у слободно време и одговори на иста.

ГОВОР – ПРОДУКТИВНИ

Ученик може да опише:

- себе, породицу и друге људе;
- место где живи;
- различите догађаје;
- хоби и интересовања;
- прошла догађања и лично искуство (нпр, прошли викенд или распуст...).

ПИСАЊЕ

Ученик може да:

- напише кратке, једноставне поруке;
- опише догађај о томе шта се и кад догодило;
- попуни формулар са основним подацима;
- напише о свакодневном животу – људима, местима, школи и сл.;
- да се у писму укратко представи;
- напише кратко писмо једноставног садржаја, кратких информација и поздрава;
- напише кратке реченице са везницима *и, или, зато, шта;*
- употреби речи како би хронолошки описао след догађаја (*прво, онда, затим и касније*).

КВАЛИТЕТ ЈЕЗИКА

Ученик може да:

- запамти, разуме и изговори једноставне фразе и изразе;
- да повеже групе речи, реченице, користећи везнике *и, или, зато, шта;*
- користи једноставну лексику, формирајући реченице из свакодневног живота.

Код ученика са сметњама у развоју говора и комуникације требало би да се комбинују понуђени нивои: један ученик може да у целини *слушање* постигне *B2*, а у целини *говор A1* и сл. Ово пружа могућност наставнику да прецизно дефинише на ком нивоу је сваки сегмент функционалног језика код ученика.

Програмске активности

Програм обухвата следеће области: **читање и разумевање прочитаног текста; активно слушање; ситуациони говор, граматика српског језика;**

Читање и разумевање прочитаног текста

Наставник прати да ли ученик разуме прочитани текст. Ако ученик не разуме текст, он се прилагођава и подржава илустрацијама које тумаче садржај написаног. Ученици, усмено или писано, препричавају оно што су прочитали.

Начини прилагођавања текста из читанке, књиге или часописа

Коришћење постојећих уџбеника захтева прилагођавање текстова који су често сложени, са дугим реченицама и новим појмовима. Ученик са недовољно развијеним говором такве текстове, делимично или у потпуности, не разуме. Уџбеник може да буде прихваћен и доступан свим ученицима само ако је написан једноставно и разумљиво, без дугих реченица и са устаљеним редом речи. Важно је такође да уџбеник садржи пуно илустрованог материјала, кога прате сажете и једноставне реченице. Пожељно је да уџбеник, иза сваке лекције, има сажетак одштампан већим словима. За ученике са недовољно развијеним говором нема адекватних уџбеника. Због тога је неопходно да се текстови из постојећих уџбеника, у раду са ученицима, прилагоде.

Постоји неколико начина прилагођавања текста:

– Дужи текст не треба скратити, већ поделити на мање целине. Те целине треба посебно обрађивати да би их ученици усвојили. Потребно је да наставник стално поставља питања о садржају који се обрађује. Мање целине треба да прате илустрације и сликовни појмовник, речник.

– Свођење дужег текста на краћи садржај – из интегралног текста издваја се садржај мањег обима. За боље разумевање садржаја користе се речи које ученици познају и већ су их усвојили. Реченице су кратке, прости и простопроширене, уз поштовање устаљеног реда речи (субјекат, предикат, објекат). У реченици треба избећи архаичне и друге речи које ученици не разумеју. Сваку реченицу треба да прате илустрације које одсликавају садржај реченице. На крају сваке лекције се издвајају непознате речи (речи које ученик још није усвојио) у виду илустрованог појмовника, речника. Нови појам и његово значење се тумачи познатим и већ усвојеним речима.

– Текст, дијалог приказују се помоћу илустрација – флеш-картица са минималним текстом. Са ученицима који не разумеју текст или свакодневно комуницирају са околином, наставник остварује невербалну комуникацију помоћу илустрација. Комуникација се остварује показивањем слика, флеш-картица помоћу којих се тумачи текст или садржај комуникације и значење појмова.

Предлог за прилагођавање текста по нивоима

Прилагођавање текста зависи од могућности и потреба ученика. Реализује се на пет нивоа:

– *Први ниво* – текст се дели на мање делове, по потреби дуге реченице се скраћују и води се рачуна о реду речи у реченици (субјекат, предикат, објекат).

– *Други ниво* – укључује први ниво прилагођавања и изостављају се непознате и архаичне речи.

– *Трећи ниво* – користи се форма стрипа, коју прате кратке реченице за описивање и дијалог.

– *Четврти ниво* – користи се форма стрипа само са дијалогом.

– *Пети ниво* – користе се флеш-картице само са ликовима из басне.

Пример прилагођавања текста

Читанка за трећи разред, басна „Вук и јагње“

„ВУК И ЈАГЊЕ“

Једном огладни вук и нигде није могао за себе уловити ручка него се привуче к једној авлији у којој су била затворена јагњад. Али, никако није могао да ускочи него их је звао:

– О, јагњићи, моји младунчићи! Тако нам лепе наше љубави нека дође један од вас да ми извади једну кост што ми је запала у грло.

Одговоре му јагњад:

– Ми бисмо драге воље да је авлија отворена, него идемо звати чобане да отворе, и они ћети најбоље и највештије кост извадити.

Прилагођавање

Напомена: Текст је потребно прилагодити за ученике који немају довољно развијен говор и језик.

Коментар: реченице су предугачке, ред речи ствара конфузију код ученика који и после неколико читања не разуме фабулу, али ни дијалог између вука и јагњета.

Први ниво прилагођавања

Био једном један вук, јако гладан. У дворишту (авлији) је видео јагње. Вук није могао да прескочи ограду. Он је размишљао како да дође до јагњета и поједе га. Вук каже јагњету: „О, јагње, здраво! Упала ми је кост у грло. Молим те, дођи да је извадиш“.

Јагње се уплашило када је видело вука. Оно зна да вук може да га поједе за ручак. Јагње размишља, размишља и сети се доброг решења. Јагње рече вуку: „Здраво. Ја бих дошао до тебе, али је капија закључана. Позваћу чобанина да отвори капију. Чобанин ће да ти извади кост из грла“.

Нове речи: *јагње, капија, двориште, чобанин, грло, извади.*

Четврти ниво прилагођавања

Вук је гладан. Појео би јагње за ручак.

Вук: Пусти ме у двориште.

Јагње: Не могу.

Јагње: Чобанин ће да отвори капију.

Активно слушање

Активно слушање је издвојено као посебна тематска целина, али је и део свих тематских целина како би се подстицала пажња ученика, заинтересованост за теме, културу комуникације и разумевање говора на рецептивном нивоу.

На основном нивоу активног слушања за ученике и децу која не чују, појмови и кратке реченице треба полако изговарати, прво испред детета, а потом са леве или десне стране, у зависности на које ухо дете боље чује (или на ком уху је слушни апарат – кохлеарни имплант¹²). У каснијој фази, те речи треба изговарати из позиције иза леђа детета, ученика.

На овом нивоу активног слушања карактеристика програма за сву децу са проблемима у развоју говора и комуникације је да се слушање подстиче коришћењем играчака и предмета, флеш-картица, постера, помоћу играчака и драматизације дела, као и филмова за децу и аудио-снимака за учење језика, како би се повећала мотивација и заинтересованост деце за слушање садржаја.

На средњем нивоу активног слушања дефектолог треба да све више користи говор, без помоћног материјала.

На вишем нивоу програма слушања треба применити сложеније говорне моделе. Поред тога, поруке и садржаје на свим нивоима сложености треба понављати у различитим ситуацијама како би деца и ученици разумели садржај поруке или текста, независно од ситуације (виши ниво рецептивног разумевања).

¹²Врста слушног помагала (електронски уређај) чији се један део уграђује у унутрашње ухо и на тај начин обезбеђује бољи пријем звука.

ПРИЛОЗИ

Прилог 1.

Ситуациони говор

Ситуациони говор служи за разумевања значења дијалошких форми које прате дневно животне ситуације детета, ученика. Садржаји који су укључени у област **Ситуациони говор** обухватају културолошке, васпитне и друштвене компоненте – поздрављање, пожељно понашање, ословљавање и сл.

У раду са децом млађег узраста и децом, ученицима који не испољавају потребу за комуникацијом, пожељне су активности са гињол лутком¹³. Гињол лутка отвара простор за остваривање индиректне комуникације између детета и наставника. Поред тога, наставник, преко лутке, упућује ученике у правила афективног понашања у социјалним контактима, уводи у обрасце очекиваног понашања приликом сусрета и других социјалних ситуација и слично. Касније, наставник прелази на директну комуникацију подржану флеш-картицама, постерима са одређеним комуникативним ситуацијама, формом стрипа, аудио и видео записима.

Улога гињол лутке

Улога гињол лутке у учионици је да:

- показује шта ученици треба да ураде;
- умири разред, брзо и на задовољство дефектолога и деце;
- бира једно дете из групе (од деце која су се јавила) да изађе и говори у име групе;
- умири ученика који је узнемирен, дајући му пољубац или загрљај;
- изговара (вербално, невербално, помоћу *српског знаковног језика*) текст уместо детета.

Слика 2. Гињол лутке

¹³Гињол лутка (од француског: *giñol*) је врста лутке. Има изглед рукавице са одређеним ликом. Направљена је први пут у Лиону у Француској 1808. године. Луткар умеће руку унутар лутке и рукама (прстима) управља лутком.

Остваривање активности помоћу гињол лутке

Гињол лутка може да допринесе бољем остваривању различитих активности, на пример:

- *Додај меду* – У позадини свира музика, деца додају меду једни другима. Кад престане музика, дете, код кога се нашао меда, треба да га загрли и пољуби.
- *Меда каже* – Меда показује и каже шта дете/ца треба да уради/е, каже, покаже.
- *Где је меда?* – Деца сакрију меду, а изабрано дете тражи меду, постављајући питања. На пример, „Да ли је испод стола, иза врата?“
- *Исправи меду* – Меда грешни у говору или погрешни боју, појам или број, а деца га исправљају.
- *Пробуди меду* – Меда је заспао и деца смишљају којом песмом да га пробуде. Певају песму. Меда бира најлепшу песму.
- *Меда помаже да се усвоје нове речи, а понове старе:*
 - Тражи шта има у врећи.
 - Показује деци речи, користићи флеш-картице¹⁴.
 - Деца понављају речи после меде.
 - Деца погађају шта је на флеш-картицама.
 - Меда погрешно говори појмове са картице, а деца треба да га исправе.

Остваривање активности уз помоћ постера и флеш-картица

Флеш-картице су пластифициране картице различитих величина. Најчешће препоручене димензије су од 5x5 цм до А4 формата. (Картице је могуће припремити, помоћу софтверског програма *Комуникација помоћу слика*¹⁵) На флеш-картицама су приказани појмови, радње, активности, одређена ситуација која укључује неко дешавање или сцену са више ликова, појмова или радњи, као и сцене из неке приче и бајке, басне. Ове картице служе за илустрацију појмова и речи које деца усвајају, као и за приказ приче у форми стрипа (Слика 3).

Слика 3. Флеш-картице

Активности са флеш-картицама:

- *Игра да/не на табли.* Поделити, вертикалном линијом, таблу на два дела и нацртати насмејано лице за *да* и тужно лице за *не*. Узети једну картицу и изговорити

¹⁴Флеш картице су најчешће слике (које су пластифициране) појмова, предмета, ликова, ситуација и слично.

¹⁵(PCS Picture Communication System).

појам означен на картици. Ако је тачно, ученици прилазе делу табле са **да**. Ако ученици погреше, наставник понавља показивање картице и указује на тачан одговор.

– „*Која си боја?*“ Поделити разред у више група. Свака група представља једну боју. Наставник даје инструкције *Плави, устаните! Црвени, покажите меду!* итд.

– *Слика и шапутање*. Поставити на таблу пет флеш-картица са лицем надолу. Ученици стоје у реду. Наставник шапуће на ухо почетну реч ученику до себе. Ученик, даље, преноси поруку на исти начин првом до себе и тако редом до краја реда, односно до ученика који стоји пред таблом. Ученик који се налази испред табле треба да разуме реч која му је шапнута на ухо и повеже је са сликом која је на табли. Затим, ученик покаже слику и гласно изговори реч и иде на зачеље реда и сада он слуша нову поруку коју му шапуће наставник.

– *Игра бројевима*. На једној картици су бројеви (од 1 до 10), а на другој појмови. На свакој картици је различити број појмова (до броја 10). Ученици треба да спајају картицу са одређеним бројем појмова и картицу са тим бројем.

– *Ко има картицу?* Сваки ученик бира по једну картицу. Ученици седе у круг и брзо показују једни другима коју су картицу извукли. Затим, сви окрећу картице на полеђину, погађају, по сећању, који појам се налази на картици сваког ученика.

– *Баци коцкицу*. На основу теме одабрати шест картица. На свакој картици се налази један број од 1 до 6. Ученици бацају коцкицу са задатком да добијени број споје са картицом са тим бројем.

Листа могућих приказа, сликана флеш-картицама¹⁶:

Ликови – породица, дечак, девојчица, животиње и ликови из прича и бајки...

Школа – зграда школе, учионица, столица, клупа, школски прибор;

Бројеви – од 1 до 10 и даље;

Боје – црвена, жута, љубичаста, зелена, плава...

Играчке – тротинет, лутка, меда, лопта, ауто, воз;

Тело – глава, рука, стомак, прсти (на ногама, на рукама), нога, стопало;

Одећа – мајица, панталоне, чарапе, ципеле, јакна, шешир;

Животиње – птица, паук, риба, корњача, зец, мачка, пас, миш;

Храна – хлеб, млеко, путер, јаја, вода, сок, чоколада, сладолед, јабуке, филе од рибе;

Празници – за Нову годину – јелка, украси, поклони; за Ускрс – јаја, поклони;

Породица – мама, тата, брат, сестра, беба, цела породица;

Лице – уши, нос, коса, образ, уста, очи;

Време – киша, кишобран, хладно, ветровито, сунчано, вруће;

Животиње из џунгле – крокодил, папагај, мајмун, змија, тигар, лав;

Излет – језеро, река, планина, брдо, сендвич, јогурт, сок.

¹⁶Дефектолог може да припреми флеш-картице из часописа, са интернета, из уџбеника, које могу да се пластифицирају.

Додатне активности за развој говора

Поред садржаја који су непосредно везани за дијалог и свакодневну комуникацију, неопходно је подстицати развој говора и комуникације и са темама које су важне за подстицај когниције, маште, стваралаштва и укупног развоја детета и ученика.

– *Развој нумеричког мишљења.* Деца уче да броје, у зависности од могућности, до 10...100...и даље, вежбају једноставне задатке у игри. На пример, броје и класификују предмете око себе, причају о рођенданима и годинама, затим на кога је ред... итд. Треба бирати активности које имају за циљ да се предмети или сличице групишу по сличности, уоче разлике између геометријских облика и констатује оно што недостаје, итд.

– *Уметничко изражавање и креативност* – деца уче називе боја и труде се да их препознају у окружењу, уче да цртају, боје, секу, лепе и савијају. Уче, такође, уметничке вештине, користећи пластелин, четкице, бојице и разни други материјал. Уче да користе маказе, лепак, као и развој просторних односа бојењем облика и модела. Ове активности подстичу координацију ока и руке. Деца могу да вежбају појединачно или групно. Наведене активности требало би да буду прилагођене дечијем когнитивном и физичком развоју.

– *Музика, покрет, драматизација.* Музика и покрет су важни сегменти у развоју језика будући да подстичу осећај за ритам, темпо, мелодију. Поред тога, треба изабрати песме које имају радњу и садржај који је могуће представити у виду игроказа и драма. На тај начин деца, ученици лакше усвајају песму и садржај приче.

Примери за реализацију ситуационог говора

Примери за реализовање наставних јединица по темама:

➤ **Тема: Представљање, поздрављање.**

Кључне речи и реченице: Здраво. Дobar дан. Ја сам... Моје име је... Довиђења!

Питања: Како се зовеш? Ко си ти? А ти?

Ток активности: Дете препознаје и прати инструкције усвајања основних речи и појмова везаних за упознавање са вршњацима. Прво, представља гињол лутку, која се навлачи на руку (Слика 2).

Лутка: „Здрaво, ја сам МЕДА.“ (показује на себе) „А ти?“ (показује на дете)

Деца формирају круг и МЕДА се упознаје са сваким дететом. Ствара се атмосфера присности. Меда их грли и они њега. Меда понавља своје име и очекује од деце то исто. На сваки, па и најмањи одговор детета, показује одушевљење, храбри их и хвали. Рукују се грле и љубе.

Тако се исказују разни начини комуникације и подстичу деца да и невербално искажу радост упознавања и дружења.

Пратеће активности на часу: Дете учи како да поштује правила понашања у оквиру социјалне групе. Оно разуме усмена упутства и користи тело као начин изражавања осећања.

Језик наставника (обраћање наставника деци): „Ово је меда лутка.“ „Дошао је да се упозна.“ Меда улази у учионицу (вири иза врата, наставник изговара медине

речи). „Здраво!“ „Ја сам ваш друг.“ „Како се зовеш?“ „А ти?“ „Твоје име је ----“ (наставник се директно обраћа ученицима) Одлично! ...Понови!...Ко је то? Како се зовеш? Где идеш? Здраво... Добар дан... Довиђења!

Исходи учења:

Ученик треба да буде оспособљен да:

- зна да се представи именом,
- слуша друга/другарицу док се представља,
- зна да се поздрави када долази и одлази,
- поштује правила понашања при упознавању и поздрављању,
- показује емоције приликом поздрављања и упознавања.

➤ **Тема: Добродошли у моју породицу**

Кључне речи и реченице: Тата, мама, брат, сестра, баба, деда. Ја сам Маја, Милош. Здраво ја сам Маја, Милош.

Питања: Како се зовеш? Ко је то? Како се зове твоја мама...тата? Како се зове твоја сестра...брат? Како се зове твоја баба...деда? Колико имаш година? Које је твоје презиме?

Поздрави: Добро јутро. Добар дан. Добро вече.

Додатне речи и реченице: породица, презиме, уђи, довиђења, хајде да видимо, седи, покажи, слика...залепи... Ја сам Маја. То је моја мама...тата...брат...сестра.

На пану треба да буду постављене слике особа које чине породицу. Изнад сваке личности се налази натпис: мама, тата, брат, сестра, баба, ја. Деца, испред себе, имају слике чланова своје породице. На одећу сваког ученика треба ставити његову слику и име (помоћу чичак-траке, селотејпа...). Исто то ради и наставник – лепи своју слику и име на својој одећи. Затим, почиње представљање. Након међусобног представљања, прелази се на друге чланове породице. Свако дете излази испред панона и слику своје мајке ставља преко личности која представља мајку на постеру, итд.

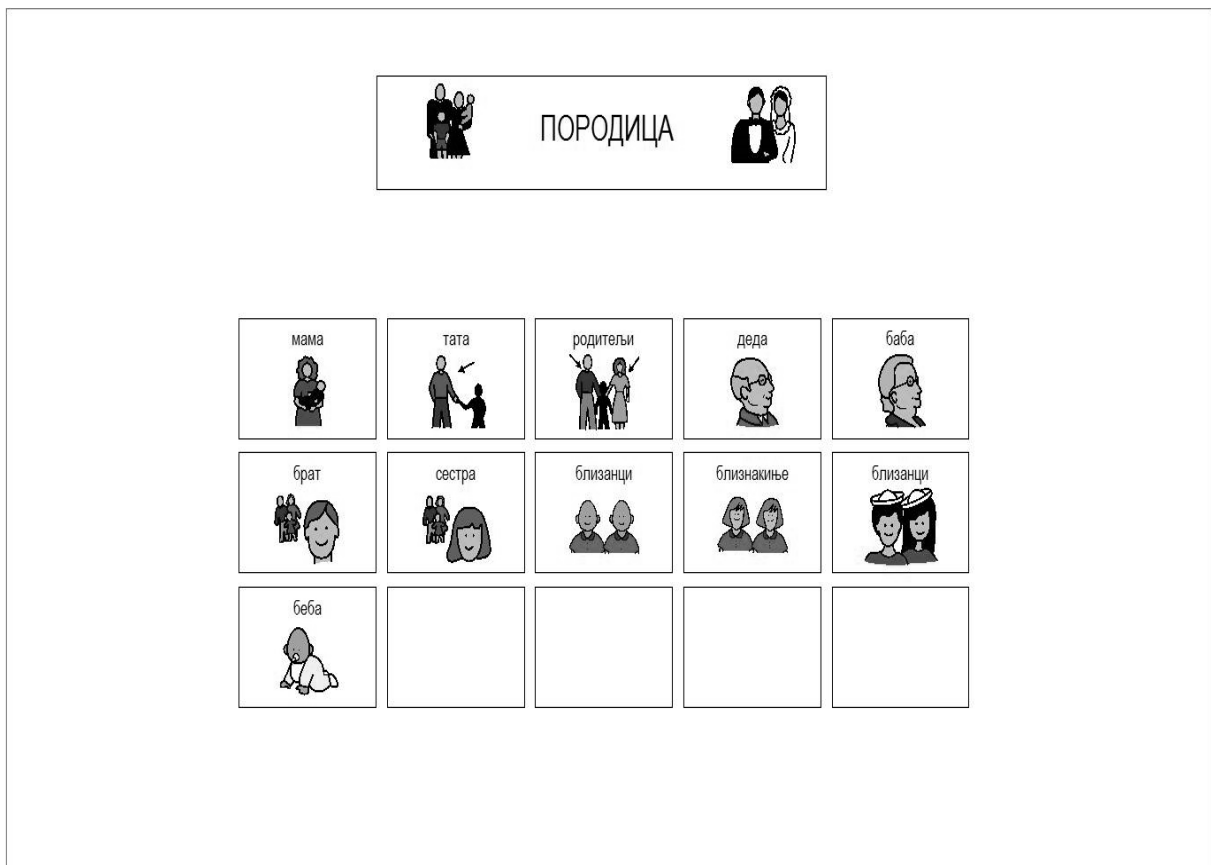
Језик наставника (обраћање наставника деци): „Погледајте на таблу! Ово је слика једне породице. Чланови су мама, тата, брат, сестра и ти... Отворите свеску и залепите слику ваше породице.“ „Погледајте слику... Погледајте и покажите маму, тату, себе. Слушајте питање! Ко је на слици? Одлично! Понови. Ко је то? Где је то? Како се зовеш? Како се зове твоја мама, тата, брат? Колико имаш година?“

Исходи учења

Ученик треба да:

- Идентификује чланове породице на пану и своје породице.
- Представља и разуме име, презиме, колико година има, ко су чланови породице одговара на питање како се зове;
- Представља се и слуша представљање саговорника – „Ја сам Маја.“ „Ја сам Милош.“
- Пита за нечије име, године.
- Ређа слику по одговарајућем редоследу, користећи визуелна и наративна упутства;
- Прати и разуме две једноставне приче;

- Учествоје у певању две кратке песме о породици (изговара неке речи у песмама).
- Учествоје у играма и активностима које се односе на породицу.

Слика 4. Породица

➤ **Тема: Школски прибор и како бројим**

Кључне речи: торба, оловка, књига, перница, лењир, свеска.

Кратке реченице: То је свеска. Покажи оловку! Где је гумица? Дај ми лењир! Ту је књига (оловка, итд.). Шта је то? То је оловка (књига, итд.). Да ли је то оловка? Да/Не. Бројеви (од 1 до 20), сабирање 3 и (+) 1 јесу (=) 4. Колико има оловака... књига?

Додатне речи и реченице: Шта је у мојој торби? Које боје је (твоја) оловка? Хвала. Не знам. Да, јесте. Не, није. Песма – наставник бира песмицу о школском прибору. „Погледај где је књига сакривена...“ „Донеси креду!“ „Хајдемо сви... Бројимо колико...“

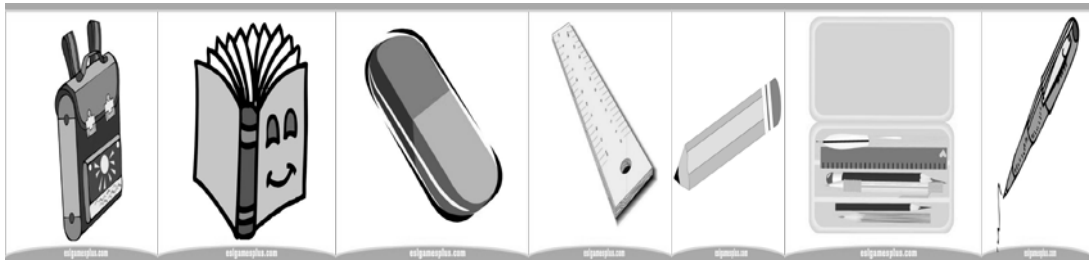
Током часа се ради на проширивању речника упознавањем назива предмета који чине школски прибор. Уводе се бројеви и кратки дијалози повезани са појмовима који се усвајају. На паноу се налазе флеш-картице, испод сваке је назив предмета који слика приказује: књига, свеска, оловка, гумица, лењир, троугао, школска торба, креда, итд.

Језик наставника (обраћање наставника деци): Покажи ми... Дај ми ... молим те! Могу ли да добијем? Да ли је то тачно? Не, пробај поново. Шта видиш у торби? Где је број (седам)? Колико је заставица, лопти, оловака... (показати)? Да ли је то..

Исход учења

Ученик треба да:

- Идентификује шест до десет предмета у учионици;
- Броји од 1 до 10 или од 1 до 20;
- Додаје по један број;
- Прати и разуме две једноставне приче о школском прибору;
- Учествује и пева две кратке песме (или неке речи у песмама);
- Учествује у играма и активностима.

Слика 5. Флеш-картице на којима је школски прибор

➤ **Тема: Дођите да се играмо!**

Кључне речи и реченице: аутомобил, лутка, бубањ, гитара, авион, воз. Ево, лутке, колача... Плава, зелена, црна, бела, црвена, жута. Круг, квадрат, троугао (три круга ...). Црвена ... плава оловка. Лупај! Играј! Лети! Вози!

Додатне речи и реченице: Соба за игру. Дођи, брзо! Ред је на тебе. (дугине боје – покажи које су све боје дуге). Будите тихи... станите, хајде да се играмо овим играчкама! (Наставник показује на играчке које стиском на дугме пуштају звуке или служе за стварање звука – бубањ, клавијатура за децу, играчка која се смеје, плаче...).

Језик наставника (обраћање наставника деци): Донеси ми...! Можеш ли да нађеш...? Тако је ... Шта недостаје? Која је то боја? Уместо плаве, нађи зелену лопту. Обој ауто, лутку... Ко хоће да буде (мама... тата ...)?

Исход учења

Ученик треба да:

- Идентификује шест играчака, боја и облика;
- Употреби множину именица (авиони);
- Именује боју уз именица (плави ауто...);
- Пева две кратке песме (или неке речи у песмама);
- Учествује у играма и активностима.

➤ **Тема: Облачење**

Кључне речи и реченице: џемпер, панталоне, ципеле, сукња, чарапе, мајица, доњи веш. Где је моја...? Где су моје ...? Једна црвена чарапа, две браон ципеле... Моја омиљена (мајица...) прича о теми облачење; црна, сива, љубичаста, бела... Обуци мајицу, фармерке, обуј чарапе, ципеле, скини сукњу, изуј патике...

Додатне речи и реченице: облачење, забављање. Сада сам ја (тата) пази ... изволи ... Ово је моја мајица... Мој омиљени плави џемпер је у машини за веш. Сада је мој џемпер чист, али је моја мајица плава. О, не... слушај, дивна (лепа) сукња, не заборави капу...

Језик наставника (препознавање). Гардероба (одело) личне ствари. Шта волиш да носиш? Шта си данас обукао? Која је то боја? Које је боје твоја капа? Која је твоја омиљена боја...? Обој мајицу у плаво... Реци–покажи–напиши делове одеће (обућу). Да ли је то татина мајица...?

Исходи учења

Ученик треба да:

- Показује и именује шест делова одеће;
- Саставља низ од три речи (две црвене чарапе);
- Показује и именује боје (бела, црвена, розе);
- Слуша и разуме две једноставне приче;
- Пева две кратке песме (или неке речи у песмама);
- Учествује у играма и активностима.

Слика 6. Одећа и обућа

➤ **Тема: Срећан рођендан!**

Кључне речи и реченице: балон, торта, свећице, честитка, поклон, ја имам поклон...

Да ли је то бицикл? Да ли је то црвена честитка? Да ли је то број 4? Колико имаш година? Имам шест, седам, осам... Једна свећица (свећа), две, три свеће... Шта је оно? Да ли је то телевизор? Рођенданска честитка... Срећан ти рођендан! Скачи, играј, тапши...! Рођенданска песмица „Данас нам је диван дан.“

Додатне речи и реченице: Дневна соба. Данас је мој је рођендан. Дођи да видиш. Отвори поклон. Колико је свећица на торти? На мене је ред... Кад музика крене ... стане...

Језик наставника (обраћање наставника деци): Ко ме је данас је рођендан? За кога је поклон? Шта је то?

Исходи учења

Ученик треба да:

- Препознаје и изговара шест предмета везаних за рођендан;
- Поставља питања у вези са рођенданом (Да ли је овај поклон у зеленом украсном папиру од тебе?);
- Сабира (колико поклона, плус свећица, плус...);
- Прати и разуме две једноставне приче;
- Пева две кратке песме (или неке речи у песмама);
- Учествује у играма и активностима.

➤ **Тема: Време је за купање**

Кључне речи и реченице: Паткица, четка за косу, шампон, сапун, четкица за зубе, пешкир ... Где је твој чешаљ? Можеш ли ...? Да, могу. Не, не могу. Умивам се... Перем руке, зубе, косу... Хладно, топло, врело је... Опери руке, обриши руке, очешљај се. Можеш ли да пуцкеташ прстима, додирнеш стопала, намигнеш, видиш свој нос (игрице).

Додатне речи и реченице: Купатило; Купање је забавно, плјус, плјус ... Где је сапун? Који је мој пешкир? Да ли си добро? Вода је топла. Вода је хладна. Додај ми пешкир и сапун. Ноге су ми прљаве. Када переш руке? Јутро је... сваки дан... Сада сам чист и уредан... Добра деца перу руке пре јела. И ја се купам сам.

Језик наставника (обраћање наставника деци): Можеш ли да урадиш то? Да, можеш... Не, не можеш! Шта то радиш? ... Стани испред огледала... Нацртај себе... Ко се купа? Где се купаш? Да ли се купаш свако вече, јутро? Шта ти треба за купање?

Исход учења

Ученик треба да:

- Идентификује предмете у купатилу;
- Поставља питања и одговори на питање *Можеш ли?*
- Разговара о свакодневним активностима у купатилу;
- Описује температуре уз употребу речи *топло, хладно, вруће*;
- Прати и разуме две једноставне приче;
- Пева две кратке песме (или неке речи у песмама);
- Учествује у играма и активностима.

➤ **Тема: Пријатељи животиња**

Кључне речи и реченице: птица, мачка, пас, миш, тигар ... Мачка је у кући... Да ли волиш псе, птице? Да. Не... Где је мачак? У кутији, у орману, на кревету, на столици, крокодил, зец, ајкула... На земљи/у води.

Додатне речи и реченице: Да ли си срећан? Тапши рукама, лупкај ногама, викни „ ура“! Где је змија? Ко је у/на орману...?

Језик наставника (обраћање наставника деци): Како лаје пас, пева птица...? Која је животиња у кавезу... кућици...испод стола...? „Сссс” „Гррр“... Миш/мишеви. Покажи где је крава у књизи; Топлије, хладније... На првој, другој слици је...

Исходи учења

Ученик треба да:

- Препознаје, показује и изговара шест животиња;
- Поставља питања – Да ли волиш? Која је то животиња? Где је пас? Да ли имаш пса? Како се зове пас? Да ли је опасан?
- Употребљава предлоге *у, на, испод*;
- Препознаје, показује и прича о томе где животиње живе (у шуми, кавезу, код куће, у дворишту, у води);
- Прати и разуме две једноставне приче;
- Пева две кратке песме (или неке речи у песмама);
- Учествоје у играма и активностима.

➤ **Тема: Како се осећам (осећаш)**

Кључне речи и реченице: ја сам срећан, тужан, уморан, уплашен, збуњен, љут, поносан, досадно ми је, спава ми се; Када си срећан/а? ..тужан/а..љут/а? Шта радиш када си срећан?

Додатне речи и реченице: Ти си уморан, тужан, љут, поносан? Да ли си срећан? Када си поносан? Да ли си уморан?

Језик наставника (обраћање наставника деци): Ја сам уморна... и спава ми се. А ти? Да ли си ти уморан? Ко је срећан? Идемо у парк... Радосни смо... Љут сам, а ти? Да ли си љут? Када си љут? Како се ти љутиш? Покажи слику лица када си срећан/на и весело/ла...дете се смеје...ја сам срећан...

Исходи учења

Ученик треба да:

- Препозна, показује и изговара шест осећања и израза лица за та осећања;
- Поставља питања – Да ли си љут? Ко је уморан? Где је пас? Да ли си тужан? Како се уплашио! Да ли је опасно у мраку?
- Употребљава речи за осећања у краткој реченици. Ја сам уморан. Ти си срећан.
- Препознаје осећања ликова са слике;
- Прати и разуме две једноставне приче;
- Пева две кратке песме (или неке речи у песмама);
- Учествоје у играма и активностима.

Слика 7. Осећања

Прилог 2.

Тема: Јутро¹⁷

– Обрада садржаја у форми стрипа –

Јутро

¹⁷„Мој дан“, Николић, Добрић (2000).

ЈУТРО

Соба

Купатило

Зуби

Пешкир

Хлеб

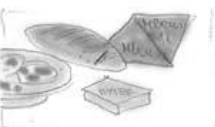
Путер

Шунка

Млеко

Храна

Торба

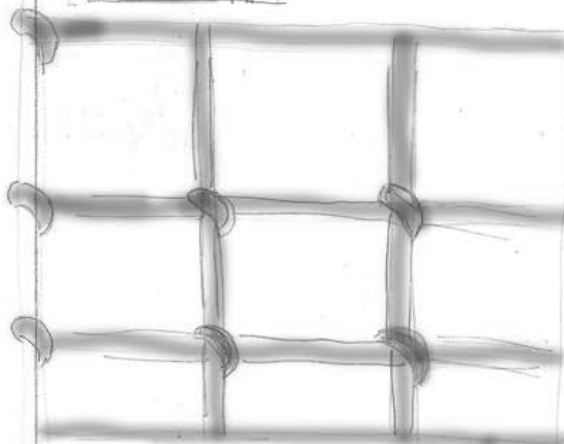
Капут

Ципеле

Школа

Устани

Умивам се

Перем
зубе

Обуци...

Слика 9. Речник који прати тему *Јутро*

Граматика у сликама:

Јован: То је наша
дневна соба.

Овде је.

Тамо је трпезарија.

То је тамо.

Петар: Ко је баштова?

Јован је баштован

Прилог 3.

Грамматика српског језика

Звездана Ђурић

Уводне напомене

Садржаји граматике српског језика дати су у складу са програмом наставног предмета *српски језик*, који је предвиђен да се изучава у основној школи, од првог до осмог разреда. Поштован је редослед изучавања садржаја граматике наставног предмета *српски језик*, као и поступност у њиховом обрађивању. Извршен је избор најосновнијих језичких законитости.

У односу на наставни програм *српског језика* за основну школу овде су дати, међутим, садржаји граматике сажето и у мањем обиму. Неки садржаји, области, граматике су изостављени. Изостављена је област *Фонетика* јер је програм прилагођен ученицима са посебним потребама. Поред тога, изостављени су и неки садржаји из *Морфологије* и *Синтаксе*, који се обрађују у оквиру наставног предмета *српски језик*.

Циљ је да се наставницима, дефектолозима помогне у остваривању програма **Функционални језик и култура говора**. Наставници, дефектолози одабраће оне садржаје који могу да допринесу развоју говора и језика, односно које могу да реализују у складу са потребама и способностима ученика.

Садржаји су дати по разредима: за први и други, затим за трећи, четврти и пети разред, и на крају за шести, седми и осми разред.

Садржај програма

Први и други разред

Глас, слово, реч, реченица

Глас је најмања говорна јединица која се не може поделити. Глас настаје треперењем ваздуха када се покрену говорни органи који чине говорни апарат: плућа, душник, гласне жице, језик, задње непце, предње непце, зуби, усне. Ваздушна струја полази из плућа, пролази кроз душник, пролази између гласних жица, које могу или не да трепере, затим, ваздух улази у ждрело и уста. У устима се формирају гласови када се активирају језик, усне, предње или задње непце, алвеоле, зуби.

Слово је писмени знак којим се обележава, у писму, одређени глас.

Реч је најмања језичка јединица која има одређено значење, смисао за одређени појам. То је утврђени скуп гласова, језички знак за одређени појам – биће, предмет и појмови.

У разликовању значења речи значајну улогу има глас – слово. Заменом једног гласа, слова у речи мења се њено значење: ветар – метар; мачка – тачка; тетка – четка; вода – рода; кућа – куца; Нада – Рада; пењати – певати; радити – вадити

Врсте речи

У српском језику има десет врста речи: именице, глаголи, заменице, придеви, бројеви, прилози, предлози, узвици, везници, речце.

Именице означавају (именују) имена бића, предмета, појава и појмова.

Имена бића: Милан, Драгана, пас, коњ, мачка, лав, врабац. Називи предмета: књига, оловка, кућа, лопта, клупа, сто, столица.

Називи појава: снег, киша, дуга.

Називи појмова: река, море, планина, математика, срећа, радост, туга, памет.

Глаголи означавају радњу (писати, правити, певати, цртати, кувати), стање (стајати, седети, лежати, спавати) и збивање (севати, грмети).

Реченица

Реченица је мисао исказана или написана речима. Међусобним повезивањем речи у реченици исказује се целовита мисао.

Реченица као најмања, основна јединица која преноси заокружену мисао у комуникацији међу људима назива се *комуникативна реченица*. Врсте *комуникативних реченица* одређују се према садржини, улози коју имају у комуникацији.

Реченицом, као најмањом комуникативном јединицом, може да се: даје неко обавештење, информација другој особи – *обавештајна* или *изјавна реченица*; поставља питање другој особи и тражи одговор (информација) – *упитна реченица*; преноси нека заповест, наредба, забрана, молба, дозвола другој особи – *заповедна реченица*; исказује емоционални став (однос) према садржају реченице (чуђење, страх, узбуђеност, радост, усхићење...) – *узвичне реченице*; исказује жеља, поздрав, итд. – *жељне реченице*.

Примери:

1. *Обавештајне реченице*: Марко је у школи. Кристина гледа телевизију. Мама меси колаче.
2. *Упитне реченице*: Да ли је Марко у школи? Да ли Кристина гледа телевизију? Да ли мама меси колаче?
3. *Заповедне реченице*: Марко, иди у школу! Не можеш да се играш!
4. *Узвичне реченице*: Каква је то била утакмица! Одлично си то нацртао!
5. *Жељне реченице*: Срећан рођендан, Вера! Нека те срећа прати на путу!

Трећи, четврти и пети разред

Речи

Речи се деле на *самосталне* и *несамосталне*. *Самосталне* речи су оне које употребљене самостално имају одређено значење (нешто означавају). То су именице и именички употребљене речи. *Несамосталне речи*, употребљене само у вези са другим речима, добијају одређено значење, смисао. То су све друге врсте речи, осим именица и именички употребљених речи.

У српском језику речи могу бити *променљиве* и *непроменљиве*.

Променљиве речи су оне које се употребљавају у различитим облицима (мењају своје завршетке) за означавање различитих односа у реченици. То су: именице, заменице, придеви, неки бројеви, глаголи. Именице, заменице, придеви и неки бројеви мењају се по падежима, а глаголи по лицима, временима и начинима.

Непроменљиве речи се употребљавају у истом облику и то су: прилози, неки бројеви, предлози, везници, речце и узвици.

Именице

Врсте именица. Према свом значењу, односно према особинама које именују, именице се деле на пет врста.

1. *Властите именице* (личне) означавају посебна (једина) имена људи (Немања, Гордана), имена народа (Срби, Руси, Французи), лична имена животиња (Риђан – коњ, Жућко – мачак, Белка – коза), имена земаља (Србија, Грчка), градова (Београд, Крагујевац, Ниш, Нови Сад, Беч, Париз), села (Азања, Дебељача, Јерменовци, Падеј), река (Сава, Дунав, Морава, Нишава, Ибар, Тиса), планина (Авала, Копаоник, Тара), језера (Сребрно језеро, Власинско језеро, Палићко језеро), мора, океана (Јадранско море, Тихи океан), имена небеских тела (Марс, Венера, Земља).

2. *Заједничке именице* означавају имена бића, предмета и појава са заједничким особинама: ученик, пас, мачка, коњ, кокошка, књига, аутомобил, столица, киша, снег.

Књига

Пас

Мачка

Коњ

Слика 1.

3. *Збирне именице* означавају мноштво, неодређени збир, бића или предмета: деца, цвеће, дрвеће, грање.

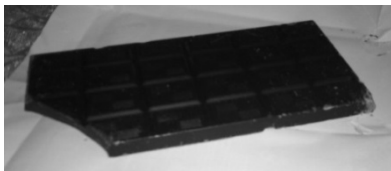
Цвеће

Дрвеће

Слика 2.

4. *Градивне именице* истим именом означавају неку материју, њен највећи и најмањи део, количину: шећер, млеко, чоколада, уље, бензин.

Чоколада

Шећер

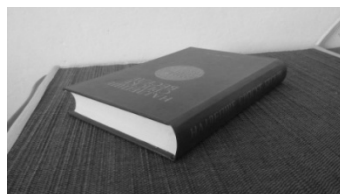
Млеко

Слика 3.

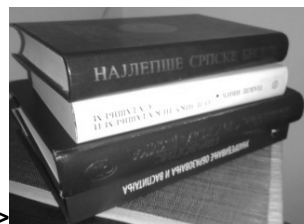
5. *Апстрактне именице (мислене)* означавају нешто неопипљиво, оно што се не може видети нити опипати. То су именице које именују: осећања (радост, срећа, страх, нада...); особине (лепота, доброта, младост, старост...); радњу или стање – глаголске именице (певање, читање, писање, свитање...).

Број именица. Именице имају број – једину и множину. *Властите именице* које именују, означавају лична имена људи (Кристина, Михаило, Владимир), појединачна (лична) имена животиња (Жућко – име мачка, Вуле – име пса), имена градова, планина, река, језера, мора, небеских тела (Ниш, Крагујевац, Тара, Златибор, Морава, Ибар, Тиса, Јадранско море, Марс, Венера) имају само *једину*.

Множину имају *заједничке именице* које означавају бића, предмете и појмове са заједничким особинама: ученици, пси, мачке, кокошке, књиге, оловке, аутомобили, столице, реке, планине...

Књига

Књиге

Слика 4.

Именице, као променљиве речи, мењају се по *падежима* (деклинација). За означавање различитих односа речи у реченици употребљава се седам падежа (са и без предлога): *номинатив, генитив, датив, акузатив, вокатив, инструментал* и *локатив*.

1. *Номинатив* се добија на питање КО (за лица) је вршилац радње или ШТА (за предмете) је то чему се нешто приписује – **Гордана** лепо пева. **Парк** је близу школе.

2. *Генитив* се добија на питање КОГА се (за лица) или ЧЕГА се (за ствари) нешто тиче, односно ОД КОГА (за лица) или ОД ЧЕГА (за ствари) се узима део (одвајање), или означава припадање – Сетили смо се **баке**. Свако вече попије шољу **чаја**. То је слика **моје маме**.

3. *Датив*, трећи падеж, добија се на питање КОМЕ или ЧЕМУ је нешто намењено или управљено, или правац кретања – Подељене су награде **ученицима**. Сви ученици су кренули према **школи**.

4. *Акузатив* означава име онога кога или шта обухвата глаголска радња, објекат, а добија се на питање КОГА или ШТА (видиш) – Срела сам **другарицу**. Прочитала сам добру **књигу**.

5. *Вокатив* је падеж који служи за дозивање или скретање пажње на нешто – Дођи на приредбу, **Милице!** Не трчи, **Чедо**, уморићеш се!

6. *Инструментал* је шести падеж који означава С КИМ (заједница, друштво) се врши радња или ЧИМЕ (оруђе, средство) се врши радња – Ишли смо у позориште **са учитељицом**. Он је **трактором** узорао њиву.

7. *Локатив* је седми падеж који означава О КОМЕ или О ЧЕМУ се говори или место вршења радње – Причали су све најбоље **о учитељици**. Вода се разлила **по улици**.

Глаголи

Глаголи означавају *радњу* (писати, правити, певати, цртати, кувати), *стање* (стајати, седети, лежати, спавати), *збивање* (севати, грмети, свањивати).

Исказивање садашњег, прошлог и будућег времена

Глаголи имају облике којима се означава садашње, прошло и будуће време. Време вршења глаголске радње одређује се у односу на време лица које говори.

Ако се радња врши у тренутку када се о њој говори, употребљава се глаголски облик за *садашњост* (презент): **пишем, цртам, трчим, пливам**. Уколико се радња вршила и завршила у прошлости (пре времена говора), употребљава се глаголски облик за *прошлост* (перфекат – прошло време): **писао сам, цртала сам; трчали смо; пливале су**. Уколико ће се радња вршити или извршити у будућности (после времена говора), употребљава се глаголски облик за *будућност* (будуће време, футур I): **писаћу; цртаћу, трчаћемо, пливаћемо**.

Лица и број глагола

Карактеристика глагола је да имају *граматичко лице* и да имају посебне облике за сва три лица једнине и множине. Ако се радња или стање означено глаголом

приписује: лицу које говори – то је *прво лице* глагола; или лицу коме се говори – то је *друго лице* глагола; или о лицу које није присутно – то је *треће лице* глагола. На основу личног (граматичког) наставка, завршетка глагола разликује се лице које врши радњу.

<i>Једнина</i>	<i>Множина</i>
1. лице – Ја цртам	1. лице Ми цртамо
2. лице – Ти црташ	2. лице Ви цртате
3. лице – Он црта	3. лице Они цртају
Она црта	Оне цртају
Оно (дете) црта	Она (деца) цртају

Глаголи, односно лични глаголски облици имају једину и множину – *граматички број*.

Ја **пливам**, а они **трче**. Он **чита**, ми **гледамо** телевизију.

Потврдност и одричност

Радња глаголског облика може бити реализована или нереализована. Ако је радња реализована, употребљава се потврдни глаголски облик.

Влада **чита**. Михаило **пише** домаћи задатак.

Ако радња није реализована, употребљава се одрични глаголски облик:

– Код простих глаголских облика одричност се гради додавањем одричне речце НЕ испред глагола.

Не читам. Не пишем. Не трчим.

Влада **не чита**. Михаило **не пише** домаћи задатак.

– Код сложених глаголских облика одричност се гради помоћу одричних облика помоћних глагола *јесам* и *хтети* или са глаголом *бити* додавањем одричне речце НЕ.

Влада **није читао**. Ми **нисмо пливали**. Он **неће доћи**.

Ја **не бих читао**. Он **не би цртао** по зиду.

Лични и безлични глаголи

Глаголски облици који се мењају по лицима, имају вршиоца радње (зна се лице које врши радњу) или носиоца стања јесу *лични глаголски облици*. *Лични глаголи* имају лице (прво, друго, треће једине и множине), род (мушки, женски и средњи) и број (једнина и множина).

<i>Једнина</i>	<i>Множина</i>
1. л. Ја читам	1. л. Ми читамо
2. л. Ти читаш	2. л. Ви читате
3. л. Он чита	3. л. Они читају
Она чита	Оне читају
Оно чита	Она читају

Она је **поделила** књиге. Они су се **играли** у дворишту.

Лични глаголски облици су: презент (певам), аорист (рекоше), имперфекат (чекаше), перфекат (причали су), плусквамперфекат (бејашу писали), футур I (трчаћу), футур II (буде цртала), императив (пиши), потенцијал (писали бисмо).

Нелични (безлични) глаголи не разликују лице, а неки немају род. То су инфинитив, глаголски прилог садашњи, глаголски прилог прошли, радни глаголски придев, трпни глаголски придев.

Глаголски вид и глаголски род

Код глагола се може одредити **глаголски вид** и **глаголски род**.

Глаголски вид – глаголи, према трајању радње, могу означавати *свршену* или *несвршену* радњу, стање, збивање:

1. *Свршени глаголи* – трајање радње је ограничено.

урадити, прочитати, нацртати, попити

2. *Несвршени глаголи* – време трајања радње није ограничено.

радити, читати, цртати, пити

Глаголски род – према томе да ли имају предмет на коме се врши радња или не, глаголи могу бити:

1. *Прелазни глаголи*, јер имају предмет (објекат) на коме се врши радња – **писати** (писмо), **брати** (воће), **месити** (колаче).

2. *Непрелазни глаголи* немају предмет (објекат) на коме се врши радња (означава се стање) – **спавати, седети, трчати, пливати**.

3. *Повратни глаголи* имају повратну речцу *се*, а могу бити:

– *прави повратни глаголи*, означавају да субјекат сам на себи врши радњу – **умивати се, чешљати се, облачити се**;

– *узајамно-повратни*, означавају да два или више лица врше радњу један на другом или једно према другом – **руковати се, свађати се, љубити се, грлити се**;

– *неправи повратни глаголи*, означавају неко стање, збивање – **бојати се, радовати се, љутити се**.

Заменице

Заменице су врста речи које упућују на одређена лица, предмете и особине, односно замењују речи које означавају одређене појмове (именице, придеви).

Према ономе што означавају и према служби у реченици (да ли замењују именице или придеве) заменице се деле на две велике групе: **именичке заменице** и **придевске заменице**.

Именичке заменице су самосталне речи које, према служби у реченици, замењују именице. Ова група заменица, даље, дели се на:

1. *Личне заменице* – **ја**, лице које говори, **ти** лице коме се говори, **он, она, оно**, лице које не учествује у говору, **ми, ви**, упућују на лица која учествују у говору, **они, оне, она**, лица која не учествују у говору. Ове заменице имају једнину и множину.

Ти и **ја** треба да окитимо учioniцу. **Ми** смо били у позоришту.

Они певају у хору школе.

2. *Лична заменица* сваког лица – **себе се**. Ова заменица има исти облик и за јединину и за множину.

Купио је **себи** мобилни телефон.

3. *Упитне заменице* за лица и ствари – **ко, шта** (што).

Ко је данас редар? **Шта** сте прочитали из лектире?

4. *Неодређене именичке заменице* – **неко, нешто**.

Неко је донео цвеће. **Нешто** лепо мирише.

5. *Одричне именичке заменице* – **нико, ништа**.

Нико није звао телефоном. **Ништа** се није десило.

6. *Опште именичке заменице* – **свако, свашта, било ко, ма ко**.

Свако може бити одличан ученик. На столу је било **свашта**.

Придеви

Придеви су несамосталне, одредбене речи које стоје уз именицу и ближе је одређују по:

1. некој особини (какво је нешто) – *описни придеви* – паметан (дечак), лепа (девојчица), добар (друг), плаво (небо), нова (књига);

2. припадању (чије је нешто) – *присвојни придеви* – мамин (џемпер), бакин (колач), декине (папуче), Јованин капут;

3. времену – *временски придеви* – јучерашњи (излет), данашњи (ручак);

4. месту – *месни придеви* – леви (рукав), горњи (прозори), предња (врата);

5. саставу, грађи неке материје – *градивни придеви* – камени (зид), гвоздена (капија), чоколадни (сладолед), златан (сат).

Поређење придева

Компарација или поређење придева је означавање степена неке особине бића, предмета или појма у односу на исту особину другог бића, предмета, појма. Пореде се само описни придеви.

Позитив је основни придев којим се означава нека особина бића, предмета или појма уз чије име стоји: вредан (ученик), млад (човек), мек (хлеб).

Компаратив је први степен поређења, којим се означава да је особина појма уз који стоји у вишем степену у односу на исту особину придева у *позитиву*. Добија се кад се на основу позитива додају наставци: *иј* – вредан + иј = вреднији; *ј* – млад + ј = млађи; *ши* – мек = мекши, лак = лакши.

Суперлатив – је други степен поређења којим се означава да је особина појма уз који стоји у највишем степену у односу на придев у *компаративу*. Добија се додавањем префикса *нај* на *компаратив* придева: *нај*+вреднији = највреднији, *нај*+млађи = најмлађи, *нај*+мекши = најмекши.

Прилози

Несамосталне речи које стоје уз друге речи (глаголе, придеве, именице) и одређују *место, време, начин* и *узрок* вршења радње или означавају *количину* јесу **прилози**. Могу бити:

– *Прилози за место*, означавају где се врши радња или где се нешто налази. Најчешћи прилози за место су овде, онде, куда, где, напред, назад, близу далеко, лево, десно, горе, доле, тамо, позади, близу...

Овде учимо. Он станује **далеко**.

– *Прилози за време*, означавају време када се врши радња. Најчешћи прилози за време су када, тада, сада, одмах, некада, никада, тек, већ, данас, сутра, увече, јутрос, јуче, зимус, летос...

Идемо у школу **данас**. **Сутра** путујемо. **Јуче** смо били на клизању.

– *Прилози за начин*, означавају начин (како) вршења радње. Најчешћи прилози за начин су како, овако, тако, онако, некако, брзо, споро, полако, лепо, ружно, изврсно, веома, дивно, пријатно, врло, добро, лоше...

Ја **лепо** пишем. Милан **споро** хода. Чеда **веома брзо** трчи.

– *Прилози за узрок*, означавају узрок вршења радње – због, зато, стога.

Победио је на такмичењу **зато** што је учио.

– *Прилози за количину* означавају количину онога што је означено речју (именица) уз коју стоје. Најчешћи прилози за количину су мало, много, доста, још, неколико, нешто, безброј, сувише, мноштво.

Кристина је купила **неколико** књига. Влада је прочитао **пуно** књига.

Прилози за начин, количину и неки прилози за место могу да се пореде – добро, боље, најбоље; лепо, лепше, најлепше; мало, мање, најмање; много, више, највише; далеко, даље, најдаље.

Петар има **много** књига, Марија има **више**, а Зоран има **највише**.

Бројеви

Бројеви су несамосталне речи које стоје уз друге речи и означавају колико има онога што значе речи уз које стоје или у ком се реду то налази. Могу бити:

– *Основни бројеви* (прости, главни, кардинални бројеви) ако означавају колико има појединачно узетих појмова (бића, предмета) – један пас, два дечака, три девојчице, пет прстију, десет књига.

Две девојчице су победиле на такмичењу из српског језика.

Три дечака представљају школу на спортском такмичењу у рвању.

– *Редни бројеви* означавају у ком се реду налази појам који је означен именицом уз коју стоје – први (1.), други (2.)... пети (5.)... десети (10.)... (20.)...

Михаило је **први** у пливању. Он је **седми** разред.

– *Збирни бројеви* означавају тачан број младих бића или бића различитог рода – двоје... троје... петоро... педесет петоро.

Они имају **троје** деце. **Петоро** ученика иде на такмичење из математике.

Предлози

Предлози су несамосталне и непроменљиве речи које стоје испред других речи и означавају њихов однос према другим речима: просторни однос, однос према времену, однос узрока (између бића, између ствари, између бића и ствари). Најчешћи

предлози су: на, над, према, кроз, пред, од, до, уз, у, код, низ, при, поред, испред, око, изван, усред, уочи, ради, око...

Чекаћу те **пред** школом. **Од** сутра смо на распусту.

Волимо да идемо **у** школу. Санкама се спустио **низ** падину.

Мачак се попео **уз** дрво. Смрзнула се **од** хладноће.

Речце

Речце су несамосталне речи којима се означава неки лични став говорног лица према садржају речи или реченице: за потврђивање – ДА, за одрицање – НЕ; за питање – зар, ли, да ли; за показивање – ево, ето, ено; за супротност – међутим, пак; за посебно истицање – баш, бар, и; за истицање личног става (модалне речце) – чак, сигурно, можда, свакако, вероватно, ваљда, збиља, заиста, нипошто, наравно, штавише, уосталом.

Ево, Милана! Он се **баш** трудио да уради задатке из математике.

Да ли ћемо ићи на Златибор? **Да**, ићи ћемо на излет.

Мој друг ће, **можда**, сутра доћи код мене. **Не**, твој друг неће доћи код тебе.

Он ће, **вероватно**, закаснити. Наоблачило се, **сигурно** ће падати киша.

Везници

Везници су несамосталне, непроменљиве речи које означавају везу и односе између појединачних речи и реченица: а, али, или, и, а, па, док, ако, јер, ни, нити, иако, осим итд.

Мила **и** Вера иду на Копаоник. Јован гледа телевизију, **а** Никола чита.

Ићи ће на зимовање **ако** буде имао одличне оцене.

Милан је дошао на време, **али** Јелена није.

Узвици

Узвици су несамосталне речи (поједини гласови или скупови гласова) којима се изражавају лична осећања, расположења, стања – ах, ух, о, ој, јој, јао, охо, хај, еј, ау; подражавају звуци из природе – бућ, фију, плус, буп, трас, кврц, куц-куц; дозивају и терају животиње – шиц, пис, иш, ај, дура, ајс, пи-пи...

Реченица – чланови

Реч или скупови речи који врше неку службу, функцију у реченици јесу **реченични чланови**.

Главни (основни) чланови просте реченице су *субјекат* и *предикат*.

Субјекат означава ко врши радњу или о коме или о чему се говори. Службу субјекта може да врши именица, именичка заменица, именички употребљена реч.

Мама кува. **Он** се игра. **Они** вежбају. **Крава** пасе.

У реченица може да буде изостављен субјекат или је садржан, подразумева се у наставку личног глаголског облика (уз лични глаголски облик у првом и другом лицу једнине и множине).

(Шта радиш?) Читам. Играмо се. Читам и пишем. Кажем вам.

У неким реченицама не може се одредити субјекат јер се не зна ко врши радњу. Њима се означавају појаве и стања у природи – безличне реченице (бесубјекатске, имперсоналне).

Грми! Облачи се. Севало је. Свануло је. Смркава се.

Предикат означава шта ради субјекат, односно субјекту се приписује радња, стање или особина. Службу предиката може да врши глагол у личном глаголском облику (глаголски предикат) или именица, придев, заменица, број, прилог и помоћни глагол (именски предикат).

Мама **пегла**. Он се **игра**. Крава **пасе**. Мила **је лепа**. Она **је одличан ученик**.

Поред *субјекта* и *предиката*, чланови реченице су и *објекат*, *прилошке одредбе*, *атрибут* и *апозиција*.

Објекат је глаголски додатак у реченици (допуна предикату) који означава да се на њему врши радња или се о њему говори.

Иван једе **чоколаду**. Мама меси **колаче**. Срео сам **Милену**.

Причали смо о **учитељици**.

Прилошке одредбе су додаци (глаголу) предикату и означавају место, време, начин, узрок вршења глаголске радње и меру (количину). У служби прилошких одредби најчешће су прилози:

– *Прилошка одредба за начин* означава како се врши радња – **Михаило веома брзо** хода. Он **лепо** црта.

– *Прилошка одредба за место* означава место вршења радње – Они су се доселили **из Ужица**. Војислава станује **близу школе**.

– *Прилошка одредба за време* означава време вршења радње – **У јуну** почиње распуст. У школу идем **пре подне**.

– *Прилошка одредба за меру и количину* – Петар је потрошио **мало** пара. Он **веома много** ради.

– *Прилошка одредба за узрок* означава узрок вршења радње – **Због такмичења** није дошао у школу. Заспао је **од умора**.

Атрибут је реч у реченици (или више речи) која означава особину појма (речи) уз који стоји. У служби атрибута су најчешће придеви, придевске заменице, бројеви, именице. Једна реч може имати више атрибута.

Купио је **нова** кола. Добио је **прву** награду на такмичењу у цртању.

Она воли **крупне, жуте** руже.

Апозиција је именски додатак у реченици (једна или више речи) који значи исто што и појам уз коју стоји (исказује се додатни податак).

Наша разредна, **наставница српског језика**, организује приредбу. Мила, **моја другарица**, није дошла на мој рођендан.

Ред речи у реченици

Ред речи¹⁸, односно распоред синтаксичких јединица (субјекат, предикат, објекат) у реченици у српском језику може бити двојак:

1. Према правилима српског синтаксичког система – утврђени редослед реченичних чланова у реченици (типичан распоред реченичних чланова предикатске реченице):

СУБЈЕКАТ → ПРЕДИКАТ → ОБЈЕКАТ (СПО)

Мила чита књигу.

 | | |
С П О

2. Слободан, који подразумева да се неки конституент (субјекат или предикат или објекат) истиче због значаја или функције коју има у реченици, односно смисао реченице то захтева или се то жели нагласити па се због тога мења ред речи:

ПРЕДИКАТ → СУБЈЕКАТ → ОБЈЕКАТ

Чита Мила књигу.

 | | |
П С О

или

ОБЈЕКАТ → ПРЕДИКАТ → СУБЈЕКАТ

Књигу чита Мила.

 | | |
О П С

Просте и сложене реченице

Реченица може да буде комуникативна и граматичка јединица. Према граматичким правилима, реченица је *предикатска* јер се одређује према предикату. Према броју предикатских реченица, реченице могу бити *просте* и *сложене*. Реченица која има један предикат је *проста предикатска реченица*. *Сложене реченице* имају више предикатских реченица (колико има предиката у личном глаголском облику толико има простих реченица у сложеној).

Јуче је **падала** киша.

||

Проста реченица (један предикат)

Гордана **чита** књигу, а Зорица **гледа** телевизију.

||

Сложена реченица (две реченице – два предиката)

Шести, седми, осми разред

Грађење (творба) речи

Према настанку, речи могу бити: *просте, изведене и сложене*.

¹⁸Иако ред речи у српском језику може бити и слободан, пожељно је поштовати распоред утврђен према правилима синтаксичког система, односно типичан ред речи предикатске реченице, како би ученици лакше савладали одређене садржаје граматике.

Просте или немотивисане речи нису настале од других речи и не могу се поделити на мање делове а да ти делови имају неко значење: **брат, кућа, књига, бео, два, пет...**

Изведене речи – изведенице (нове речи) граде се када се на творбену основу дода творбени наставак (суфикс). Изведена реч има ново значење у односу на просту реч.

Делови изведених речи су: *корен* речи (део речи који се не мења, творбена основа), *творбени наставак* (суфикс) је творбени део који се додаје на корен речи и служи за грађење нових речи.

ц в е т + и ћ = ц в е т и ћ	п у т + и ћ = п у т и ћ
<i>корен</i> <i>творбени</i> <i>изведена реч</i>	<i>корен</i> <i>творбени</i> <i>изведена реч</i>
<i>речи</i> <i>наставак</i>	<i>речи</i> <i>наставак</i>

Сложене речи – *сложенице* (нове речи) граде се срастањем двеју или више простих речи у једну или срастањем двеју простих речи у једну помоћу вокала **е** или **о** (спојни вокали).

Бео + град = Београд	виси + баба = висабаба
<i>придев</i> <i>именица</i> <i>сложеница</i>	<i>глагол</i> <i>именица</i> <i>сложеница</i>

југ + о + исток = југоисток
<i>именица</i> <i>спојни</i> <i>именица</i> <i>сложеница</i>
<i>вокал</i>

Сложене речи – *сложенице* могу се градити и срастањем предлога и неке друге речи (именица, глагол, придев, прилог). У овом начину грађења сложенице предлог постаје префикс који се додаје испред корена речи.

н а + цртати = нацртати	з а + ронити = заронити
<i>предлог</i> <i>глагол</i> <i>сложеница</i>	<i>предлог</i> <i>глагол</i> <i>сложеница</i>
(<i>префикс</i>)	

Придевске заменице

Поред именичких заменица, у српском језику постоји и група **придевских заменица**. То су несамосталне променљиве речи које стоје уз именицу и имају службу придева. Према ономе шта означавају, деле се на:

1. **Присвојне заменице** које означавају припадност првом, другом или трећем лицу једнине и множине. Добијају се на питање **Чији? Чија? Чије?**

<i>Једнина</i>	<i>Множина</i>
Мој, моја моје	Наш, наша, наше
Твој, твоја, твоје	Ваш, ваша, ваше
Његов, његова, његово	Њихов, њихова, њихово
Њезин/њен, њезина/њена, њезино/њено	

Позајмио је **мој** уџбеник из историје. Однели су **наш** телевизор на поправку. **Наша** учионица је лепо уређена. **Њена** свеска је уредна. **Њихова** школа је победила на такмичењу у одбојци.

Присвојна заменица за свако лице свој, своја, своје означава припадност нечега сваком лицу које је субјекат у реченици.

Ученици поштују **своју** наставницу. Он увек чисти и спрема **своју** собу.

2. *Показне заменице* упућују, показују на бића и предмете. Добијају се на питање Који? Која? Које?

Овај, Ова, Ово (у близини говорног лица)

Тај, Та, То (у близини саговорника)

Онај, Она, Оно (за лица, предмете, који нису присутни)

Ова књига није моја. **Тај** аутомобил је најбржи.

Показне заменице за (каквоћу) особине бића и предмете

Једнина

Овакав, Оваква, Овакво

Такав, Таква, Такво

Онакав, Онаква, Онакво

Множина

Овакви, Овакве, Оваква

Такви, Такве, Таква

Онакви, Онакве, Онаква

Волела бих да имам **овакву** хаљину. Купићу себи **такву** хаљину

Показне заменице за количину

Једнина

Оволики, Оволика, Оволико

Толики, Толика, Толико

Онолики, Онолика, Онолико

Множина

Оволики, Оволике, Оволика

Толики, Толике, Толика

Онолики, Онолике, Онолика

Он има **оволиког** пса.

Волео бих да имам **толиког** пса.

3. *Упитно-односне заменице* могу имати двојачко значење – *упитно*, ако се употребе у упитној реченици и *односно*, ако се употребе у сложеној реченици која није упитна и у којој представљају везнике (везују односну реченицу):

– упитно-односне заменице за бића и предмете – који, која, које; који, које, која;

– упитно-односне заменице за особину – какав, каква, какво; какви, какве, каква;

– упитно-односне заменице за количину – колики, колика, колико; колики, колике, колика;

– упитно-односне заменице за припадност – чији, чија, чије; чији, чије, чија.

Упитно значење придевске заменице

Који ученик је редар данас? **Каква** кола је купио твој отац?

Колико јабука си купио? **Чија** је ово књига?

Односно значење придевске заменице

Нека устане онај ученик **који** је редар. Мој отац је купио кола **каква** сам увек желео. Наставница је нашла уџбеник историје **чије** су корице биле поцепане.

4. **Неодређене придевске заменице** означавају неодређена бића и предмете и њихове неодређене особине, количину или припадност:

- бића и предмети – неки, нека, неко; неки, неке, нека;
- особина – некакав, некакава, некакво; некакви, некакве, некаква;
- количина – неколик, неколика, неколико; неколики, неколике, неколика;
- припадност – нечији, нечија, нечије; нечији, нечије, нечија.

Неки човек је на вратима. **Нечији** пас лаје.

5. **Одричне придевске заменице** означавају одрицање постојања бића или предмета и њихових особина или припадности:

- за бића и предmete – никоји, никоја, никоје; никоји, никоје, никоја;
- за особину – никакав, никаква, никакво; никакви, никакве, никаква;
- за припадање – ничији, ничија, ничије; ничији, ничије, ничија.

Не видим **никакав** аутомобил. Није то **ничији** пас, то је луталица.

6. **Опите придевске заменице** означавају било које биће или било који предмет и било коју њихову особину, количину, припадност:

- за бића и предmete – сваки, свака, свако; сваки, сваке, свака;
- за особину – свакакав, свакаква, свакакво; свакакви, свакакве, свакаква; икакав, икаква, икакво; икакви, икакве, икаква;
- за количину – свеколик, свеколика, свеколико; свеколики, свеколике, свеколика; иколик, иколика, иколико; иколики, иколике, иколика;
- припадање – свачији, свачија, свачије; свачији, свачије, свачија; ичији, ичија, ичије; ичији, ичије, ичија.

То је могао **сваки** ученик да напише. Они су играли **свакакве** игре.

Актив и пасив глагола

Глаголско стање означава да су глаголски облици активни или пасивни.

Када субјекат у реченици врши (или је вршио или ће вршити) радњу то је радно стање – **актив**.

Они су **почистили** двориште.

Када субјекат у реченици не врши радњу, него трпи радњу назива се **пасивно** (трпно) стање.

Двориште **је почишћено**. Задаци **су урађени**.

Пасивни глаголски облици граде се од прелазних глагола на два начина:

1. Од личних глаголских облика глагола *јесам* и *бити* и трпног глаголског придева сва три рода (мушки, женски, средњи) – Михаило **је уписан** у школу. Мила **је уписана** у школу. Дете **је уписано** у школу.

2. Од прелазних глагола уз повратну речцу *се* (повратни глаголи) –
После часова **чисте се** учионице.

Реченице по саставу

Реченице по саставу могу бити *просте*, *просте проширене* и *сложене*.

I Проста реченица има (поред субјекта) само један предикат – субјекатско-предикатске реченице – Милан чита. *Просте проширене реченице*, поред субјекта и предиката, имају и друге реченичне чланове (објекат, прилошке одредбе...) – Милан чита књигу. Он веома брзо трчи. Милица је добила мало, црно куче.

II Сложене реченице су састављене од две или више простих реченица – Влада чита књигу, Михаило гледа телевизију, а мама кува ручак. Према међусобном односу могу бити *независносложене* и *зависносложене*.

I Независносложене реченице могу да стоје самостално и имају равноправан однос у сложеној реченици. Према међусобном односу ове реченице могу бити:

1. *Саставне* – радње у реченици су истог смера – Петар је пливао и гњурао.
2. *Расставне* – од више радњи може да се оствари само једна – Или ћу ићи на утакмицу или ћу је гледати на телевизији.
3. *Супротне* – садржај прве реченице супротан је садржају друге – Отац га грди, а он се смеје.
4. *Искључне реченице* својим садржајем се искључују из садржаја претходне реченице – Сви су дошли на време, само је Милан закаснио.
5. *Закључне реченице* саопштавају садржај који произлази као закључак главне, претходне реченице – Јован је пуно учио, сигурно ће бити одличан.

II Зависносложене реченице се састоје од најмање једне независне, главне, реченице и једне (или више) зависне. Зависна реченица у *зависносложеној реченици* допуњује и зависи од независне, главне реченице.

Он је трчао као да га ветар носи.

||
зависна реченица

Обећао је да ће доћи.

||
зависна реченица

Према значењу, *зависносложене реченице* могу бити:

1. *Изричне реченице* исказују садржај главне реченице. У главној реченици је најчешће један од глагола говорења, мишљења или осећања.

Зоран је рекао да ће доћи сутра код мене.

||
изрична реченица

Јавио нам је да је код друга.

||
изрична реченица

2. *Зависно-упитне реченице*, иако садрже индиректно питање, нису упитне. Њима се допуњавају глаголи (питати, сазнати, чути, рећи...) одређеним информацијама.

Питали су ме који спорт волим.

||

зависно-упитна реченица

Наставница је питала ко најбоље црта.

||

зависно-упитна реченица

3. *Односне реченице* ближе одређују (односе се на) појам у главној реченици или целу реченицу.

Поклонили су му књигу која му је омиљена.

||

односна реченица

4. *Временске реченице* означавају време реализовања радње или одређене ситуације исказане у главној реченици.

Доћи ћу код тебе кад ручам.

||

временска реченица

Пошто завршим задатке ићи ћу на тренинг.

||

временска реченица

5. *Месне реченице* означавају место вршења радње или неке ситуације у главној реченици.

Сазидали су нову кућу на плацу где је била стара.

||

месна реченица

Где су га одредили, ту је и сео.

||

месна реченица

6. *Начинске (поредбене) реченице* означавају како се врши радња или какво је оно што је у садржају главне реченице (поређење по једнакости, неједнакости или изузетној неједнакости).

Скочио је са столице као да га је нешто уболо. Он је бољи друг него његов брат.

||

начинска реченица

||

начинска реченица

7. *Узрочне реченице* означавају узрок онога што се налази у садржају главне реченице.

Милан није дошао на утакмицу јер је падала киша.

||

узрочна реченица

8. *Допусне реченице* означавају допуштање да се радња или садржај главне реченице оствари иако се то не би очекивало.

Милан је отишао на утакмицу иако је падала киша.

||

допусна реченица

9. *Намерне реченице* казују циљ или сврху (намеру) радње у главној реченици.

Купио је чоколаду да послужи другове. Учио је да би био одличан.

||

намерна реченица

||

намерна реченица

10. *Условне* (погодбене) *реченице* означавају услов остваривања радње или садржаја главне реченице.

Ако будемо учили, положићемо заршни испит. Кад бих имао пара, путовао бих.

||
условна реченица

||
условна реченица

11. *Последичне реченице* означавају радњу или стање који произлазе као последица остваривања садржаја главне реченице.

Пала је јака киша те је све поплавила. Они су јако викали да се чуло и у дворишту.

||
последична реченица

||
последична реченица

Зависне реченице могу да имају одређене функције (службе) у сложеној реченици: објекат, субјекат, атрибут, прилошке одредбе.

Глаголски облици

Глаголски облици, по саставу, могу бити *прости* и *сложени*.

Прости глаголски облици се састоје од једне речи, глагола. Граде се од *презентске* или од *инфинитивне* основе додавањем наставка за облик.

Презентска основа се добија када се од првог лица множине презента одбије лични наставак – (читати) чита/мо = **чита**, (трчати) трчи/мо = **трчи**.

Инфинитивна основа добија се:

– Код глагола који се у инфинитиву завршавају на **-ти** основа се добија одбијањем тог наставка – ради/ти = **ради**, трча/ти = **трчи**.

– Код глагола који се у инфинитиву завршавају на **-сти** или **-ћи** основа се добија кад се глагол стави у прво лице једнине аориста и онда одбије наставак **-ох** – трести → трес/ох = **трес**, плести → плес/ох = **плес**, рећи → рек/ох = **рек**, сећи → сек/ох = **сек**, лећи → лег/ох = **лег**.

Прости глаголски облици (времена) су инфинитив, презент, аорист, имперфекат, императив, радни глаголски придев, трпни глаголски придев, глаголски прилог садашњи, глаголски прилог прошли.

Инфинитив је нелични прост глаголски облик који не означава ни лице, ни време вршења радње, већ само именује радњу, стање или збивање (писати, читати, певати, ићи, сећи). Завршава се на **-ти**, или **-сти**, или **-ћи** – **радити**, **сести**, **рећи**, **пећи**.

Употребљава се:

– Као допуна уз непотпуне глаголе (моћи, морати, хтети, почети, престати желети, смети, умети...) – Не вреди је више **чекати**. Родитељи желе **чути** ћеркино мишљење.

– За грађење фyuтyра I (будуће време) – За време летњег распуста **ићи ћемо** на језеро.

Презент – садашње време означава радњу (стање, збивање) која се врши у тренутку када се о њој говори. Гради се од презентске основе додавањем личних наставака:

<i>Једнина</i>	<i>Множина</i>
1.л. -м	1.л. -мо
2.л. -ш	2.л. -те
3.л. - једнако основи	3.л. -у, е, ју

<i>Једнина</i>	<i>Множина</i>
1.л. Ја читам	1.л. Ми читамо
2.л. Ти чита ш	2.л. Ви читате
3.л. Он/она/оно чита	3.л. Они читају (раде, тресу)

Ја читам, ти пишеш, а она црта.

Аорист (пређашње свршено време) је прост лични глаголски облик који означава радњу радњу, стање или збивање који су се извршили у прошлости непосредно пре тренутка говора. Гради се од инфинитивне основе додавањем наставака за облик:

<i>Једнина</i>	<i>Множина</i>
1.л. - х (или -ох)	1.л. - смо (или -осмо)
2.л. - једнако основи (или -е)	2.л. - сте (или -осте)
3.л. - једнако основи (или -е)	3.л. - ше (или-оше)

<i>Једнина</i>	<i>Множина</i>
1.л. Ја реко х , гледах	1.л. Ми реко смо , гледасмо
2.л. Ти рече, гледа	2.л. Ви рекосте, гледасте
3.л. Он/она/оно рече, гледа	3.л. Они рекоше, гледаше

Ја сад **рекох** шта мислим о њему.

Тврд је орах воћка чудновата, / не **сломи** га, а зубе **поломи**.

Имперфект (пређашње несвршено време) је прост лични глаголски облик који означава радњу, стање или збивање који су се вршили у прошлости истовремено са неком, такође, прошлом радњом. Гради се од инфинитивне или презентске основе додавањем наставака за облик:

<i>Једнина</i>	<i>Множина</i>
1.л. - ах, ијах	1.л. - асмо, ијасмо
2.л. - аше, ијаше	2.л. - асте, ијасте
3.л. - аше, ијаше	3.л. - аху, ијаху

<i>Једнина</i>	<i>Множина</i>
1.л. Ја чека х	1.л. Ми чека смо
2.л. Ти чека ше	2.л. Ви чека сте
3.л. Он/она/оно чека ше	3.л. Они чека ху

Док су се возили кроз село, поред њих се **низаху** куће разних боја.

Императив је заповедни начин и прост лични глаголски облик који означава заповест, жељу, молбу да се изврши нека радња. Гради се када се од трећег лица множне презента одбије наставак и додају наставци (за прво лице нема наставка јер се не може себи наређивати, док се за треће лице једнине и множине употребљава конструкција од речце *нека* и 3. лица једнине и мноојине презента):

<i>Једнина</i>	<i>Множина</i>
1.л. - нема наставак	1.л. - имо, јмо, јимо
2.л. - и, ј, ји	2.л. - ите, јте, јите
3.л. – (нека+ презент)	3.л. – (нека+ презент)

<i>Једнина</i>	<i>Множина</i>
1.л. Ја – нема облик	1.л. Ми – носимо, читајмо, гајимо
2.л. Ти – носи, читај, гаји	2.л. Ви – носите, читајте, гајите
3.л. Он/она/оно – нека носи, чита, гаји)	3.л. Они – нека носе, читају, гаје

Устани рано и **уради** домаћи задатак. **Причај** шта си све видела на изложби.

Радни глаголски придев је прост безличан, неличан глаголски облик који нема посебне облике за лица (само за род и једнину и множину) а означава радњу која се вршила или извршила у прошлости. Служи за грађење сложених глаголских облика. Гради се од инфинитивне основе и наставка за облик за сва три рода, једнину и множину – *о, ла, ло; ли, ле, ла* – радио, радила, радило; радили, радиле, радила; дошао, дошла, дошло; дошли, дошле, дошла.

Трпни глаголски придев је прост безличан, неличан глаголски облик који нема посебне облике за лица (само за род и једнину и множину) и служи за грађење пасива (трпног стања) и означава да је на некоме или на нечему извршена радња. Гради се од инфинитивне или презентске основе додавањем тројакних наставка за сва три рода и једнину и множину – *н /ен, на /ена, но /ено (једнина); ни /ени, не /ене, на /ена (множина); и т, та, то(једнина); ти, те, та (множина)* – читан, читана, читано; читани, читане, читана; ливен, ливена, ливено; ливени, ливене, ливена; продат, продата, продато; продати, продате, продата.

Глаголски прилог садашњи је прост безличан (нелични) глаголски облик који означава радњу која је истовремена са радњом глагола у личном глаголском облику (у предикату) кога одређује (начин, услов, узрок, допуштање). Гради се кад се на треће лице множине презента дода наставак за облик – *ћи* – читајући, пишући, трчећи, предајући, признајући, учећи.

Глаголски прилог прошли је прост безличан глаголски облик који означава да се радња извршила пре радње, стања, збивања који су означени личним глаголским обликом. Нема ни лице ни време. Гради се од свршених глагола додавањем на инфинитивну основу наставка *в, вши* – дошавши, отишавши, написавши, прочитавши.

Сложени глаголски облици су перфекат, плусквамперфекат, футур I, футур II, потенцијал. Граде се од помоћних глагола **јесам, хтети, бити** и личног глаголског облика.

Помоћни глаголи су **јесам, хтети, бити** служе за грађење сложених глаголских облика (времена).

Помоћни глагол **јесам** има само облике за презент и то дуже и краће и служи за грађење перфекта:

<i>Једнина</i>	<i>Множина</i>
1.л. Ја јесам, сам	1.л. Ми јесмо, смо
2.л. Ти јеси, си	2.л. Ви јесте, сте
3.л. Он/она/оно јесте, је	3.л. Они јесу, су

Када се глаголом **јесам** одриче оно што се њиме казује онда се одрична речца **не** пише заједно: **нисам, ниси, није, нисмо**.

Помоћни глагол **бити** има све облике осим трпног глаголског придева. Служи за грађење плусквамперфекта, футура II и потенцијала.

Помоћни глагол **хтети** има све облике осим трпног глаголског придева. Служи за грађење футура I. Када се глаголом **хтети** одриче оно што се њиме казује онда се одрична речца **не** пише заједно: **нећу, нећеш, неће, нећемо, нећете, неће**.

Перфекат (прошло време) је сложени глаголски облик који означава да се радња вршили и завршила у прошлости. Гради се од краћег облика презента помоћног глагола **јесам (сам, си, је, смо, сте, су)** и радног глаголског придева (тог глагола):

<i>Једнина</i>	<i>Множина</i>
1.л. Ја сам читао	1.л. Ми смо читали
2.л. Ти си читао	2.л. Ви сте читали
3.л. Он је читао	3.л. Они су читали
Она је читала	Оне су читале
Оно је читало	Она су читала

Јуче **су** гледали балет. Прошле недеље **ишли су** код баке и деке.

Перфекат може да се употреби без помоћног глагола јесам (крњи перфекат), најчешће у причању, књижевности, на пример, у бајкама.

Био једном један цар па **имао** прелепу кћер.

Плусквамперфекат (давнопрошло време) је сложен лични глаголски облик који означава радњу која се вршила и извршила у прошлости пре неке друге, такође, прошле радње. Гради се од имперфекта помоћног глагола **бити**, дужег или краћег облика, или перфекта помоћног глагола **бити** и радног глаголског придева:

<i>Једнина</i>
1.л. Ја бејах, бех, био сам читао
2.л. Ти бејаше, беше, био си читао
3.л. Он, она, оно бејаше, беше, био је читао

Множина

- 1.л. Ми бејасмо, бесмо, били смо читали
- 2.л. Ви бејасте, бесте, били сте читали
- 3.л. Они, оне, она бејаху, беху, били су читали

После изласка из школе **били су отишли** у парк.

Кад су се вратили са излета, уморни, **бејаху попадали** у кревет.

Футур I (будуће време) је сложен лични глаголски облик који означава радњу која ће се вршити у будућности. Гради се од краћег облика презента помоћног глагола **хтети (ћу, ћеш, ће; ћемо, ћете, ће)** и инфинитива:

Једнина

- 1.л. Ја ћу цртати/цртаћу
- 2.л. Ти ћеш цртати/цртаћеш
- 3.л. Он/она/оно ће цртати /цртаће

Множина

- 1.л. Ми ћемо цртати/цртаћемо
- 2.л. Ви ћете цртати/цртаћете
- 3.л. Они/оне/она ће цртати/цртаће

Једнина

- 1.л. Ја ћу доћи / доћи ћу
- 2.л. Ти ћеш доћи / доћи ћеш
- 3.л. Он/она/оно ће доћи / доћи ће

Множина

- 1.л. Ми ћемо доћи/ доћи ћемо
- 2.л. Ви ћете доћи/ доћи ћете
- 3.л. Они/оне/она ће доћи/доћи ће

Глаголи који се у инфинитиву завршавају на **-ти**, а помоћни глагол се налази испред инфинитива, у *футуру I*, пишу се одвојено од скраћеног облика помоћног глагола: **Ја ћу ручати** у 12 сати.

Кад се помоћни глагол налази иза инфинитива, глагол са скраћеним обликом помоћног глагола, у *футуру I*, пише се састављено са инфинитивом: **Ручаћу** у 12 сати.

Глаголи који се у инфинитиву завршавају на **-ћи**, скраћени облик помоћног глагола пише се одвојено од глагола у инфинитиву: **Доћи ће** после 12 сати.

Футур II (предбудуће време) је сложен лични глаголски облик који означава радњу за коју се претпоставља да ће се вршити или извршити пре неке друге, такође, будуће радње. Гради се од презента помоћног глагола **бити** и радног глаголског придева:

Једнина

- 1.л. Ја будем пливао
- 2.л. Ти будеш пливао
- 3.л. Он/она/оно буде пливао

Множина

- 1.л. Ми будемо пливали
- 2.л. Ви будете пливали
- 3.л. Они/оне/она буду пливали

Кад се **буде наспавао**, устаће. Ако не **буде учила** довољно, добиће лоше оцене.

Потенцијал (могући начин) је сложен лични глаголски облик који означава услов, могућност, жељу да се радња изврши. Гради се од аориста помоћног глагола **бити (бих, би, би; бисмо, бисте, би)** и радног глаголског придева:

Једнина

- 1.л. Ја бих вежбао, вежбао бих
- 2.л. Ти би вежбао, вежбао би
- 3.л. Он/она/оно би вежбао

Множина

- 1.л. Ми бисмо вежбали, вежбали бисмо
- 2.л. Ви бисте вежбали, вежбали бисте
- 3.л. Они/оне/она би вежбали, вежбали би

Они су рекли да **би вежбали** цео дан.

Кад **бисмо имали** пара, ми **бисмо** стално путовали.

Правопис

Правопис (ортографија) је скуп, систем правила којима је утврђен (прописан) једнообразни начин употребе писаних знакова – слова, интерпункцијских знакова, правописних знакова и скраћеница.

Правопис може бити фонетски и етимолошки. Правопис српског језика је фонетски, јер се гласови пишу онако како се изговарају. Наш правопис, међутим, има и елементе етимолошког правописа (чување порекла речи).

Велико слово¹⁹

Великим почетним словом пишу се:

- *Властита имена, презимена и надимци* људи: Милена, Петар, Василије, Павле, Милица, Јована; Марковић, Николић, Поповић, Шкоро, Шећеров; Цале, Маки, Беба, Цаца, Столе, Браца, Гоша...
- *Лична имена животиња* – Жућко (мачак), Вуле (пас), Белка (крáva), Дорат (коњ), Мара (овца)...
- *Имена народа* – Срби, Словени, Руси, Италијани, Шпанци, Румуни, Грци.
- *Житељи градова, држава, континента* – Новосађанин, Београђанин, Крушевљанин, Призренка, Нишлија (и Нишевљанин), Суботичанка, Европљанин, Аустралијанац...
- *Називи држава, континента и географских подручја* – Србија, Русија, Република Српска, Црна Гора, Мађарска, Норвешка, Шведска, Финска, Велика Британија, Француска; Европа, Африка; Шумадија, Војводина, Неготинска Крајина, Косово и Метохије, Блиски исток, Средоземље, Мала Азија... (називи страних земаља, река и других географских појмова пишу се великим словом – Рио Гранде, Лонг Ајленд; ако су страни називи преведени пишу се у складу са правописом српског језика – Жута река, Огњена земља...).
- *Географски називи река, језера, мора, океана, планина, котлина, поља* – Морава, Дрина, Сава, Дунав; Сребрно језеро, Власинско језеро (прва реч се пише великим словом); Средоземно море, Атлантски океан, Тихи океан (прва реч се пише великим словом); Ада Циганлија, Авала, Тара, Стара планина, Панчићев врх, Панонска низија (код двочланих имена друга реч се пише малим словом ако је географски појам а не лично име)

¹⁹ У делу о правопису приказана су само правила употребе великог слова, остала правописна правила су обухваћена у садржају програма наставног предмета *српски језик*.

– *Називи административних јединица* – Јужнобанатски округ, Јабланички округ, Град Београд.

– *Називи градова, насеља, тргова, градских четврти, улица* – Београд, Ниш, Ужице, Шабац, Ваљево, Пожега, Нови Сад, Сента, Кикинда; Баново брдо, Савски венац, Трг републике, Студентски трг, Кружни пут; Улица српских владара, Улица краља Милана, Улица липа (у називима улица великим словом пише се и прва реч Улица; малим словом пише се реч улица када није саставни део назива, улица).

– *Имена божанстава различитих религија* када су властита имена – Бог, Богородица, Буда, Шива, Алах (али када имају опште значење или у множини, пишу се малим словом, нпр, ако бог да, боже ме прости, за бога милога...). Називи који означавају припадност религијама, идеологијама пишу се малим словом – хришћанин, православац, католик, протестант, муслиман, будиста... монархиста, демократа, социјалиста... академик, патријарх, папа, амбасадор, председник...

– *Називи празника и верских празника* – Божић, Ускрс, Свети Сава, Задушнице, Дан државности, Нова година, Први мај...

– *Имена светаца кад су атрибути саставни део имена и кад означавају славе* – Свети Сава, Свети Лука, Свети Никола, Ђурђевдан (кад атрибут није саставни део имена свеца, већ његово одређење, пише се малим словом, нпр, апостол Павле, архађел Михаило, арханђел Гаврило).

– *Називи историјских догађаја (устанака, ратова, револуција, закључених споразума, итд.)* – Косовски бој, Сеоба Срба, Први српски устанак, Сарајевски атентат, Први светски рат, Солунски фронт, Други светски рат, Сремски фронт, Француска револуција, Октобарска револуција, Берлински конгрес, Варшавски уговор; Бечки књижевни договор, Новосадски договор...

– *Називи небеских тела* – Марс, Сунце, Земља (као планета), Венера, Зорњача, Даница (звезда), Месец...

– *Називи геополитичких, економских одређења* (земаља и народа) пишу се великим словом – Западна Европа, Источна Европа, Југоисточни Балкан.

– *Називи институција, установа, црква, удружења, радних, научних и других организација, спортских удружења, клубова, политичких странака и друго* (и историјских) – Народна скупштина Републике Србије, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Завод за унапређивање образовања и васпитања, Српска академија наука и уметности, Матица српска, Вукова задужбина, Српска православна црква, Универзитет у Београду, Филозофски факултет у Нишу, Уједињене нације, Карловачка гимназија, Народни музеј у Београду, Радио-телевизија Београд, Политика, Вечерње новости; Млада Босна, Социјалистичка партија, Вуков сабор; Спортско друштво „Црвена звезда“, Савез удружења инжењера и техничара, Стеријино позорје, Битеф...

– *Називи књижевних, уметничких и научних дела, новина, часописа, закона и разних докумената* – Свето писмо, Нови завет, Мирослављево јеванђеље, Горски вијенац, Сеобе, На Дрини ћуприја, Корени; Књижевност (часопис), Забавник (часопис); Бели анђео (фреска из манастира Милешева); Боже правде (химна); Лабудово језеро (балет), Ко то тамо пева (филм); Устав Републике Србије, Закон о основној школи, Закон о основама система образовања и васпитања...

– Називи награда, признања и одликовања – Вукова награда, Крст Светога Саве I реда, Диплома „Вук Караџић“, Октобарска награда, Медаља за храброст...

– Називи објеката, разних грађевина, дворана, цркава, споменика – Капетан Мишино здање, Бели двор, Народна скупштина Републике Србије, Палата правде; Смедеревска тврђава, Кинески зид, Ајфелов торањ, Споменик незаном јунаку; Високи Дечани, Храм Светог Саве, Свети арханђел Михаило (црква).

– *Присвојни придеви изведени од властитих имена* (од властитих именица)

– Мирјанин, Миличин, Петров, Михаилов, Милошев; Матичино (неко издање).

– *Прва реч у реченици* – Данас полазимо у школу.

– *У писмима иза речи којима се обраћа одређеној особи*, иако иза тога следи запета, пише се велико слово –

Драга Зорице,

Надам се да си добро путовала. Код нас јеоблачно и тмурно...

– *Прве речи у обавештењима, натписима, рубрикама у обрасцима* – Пријавница, Уплата/Исплата, Зборница; Име и презиме, адреса (на почетку рубрика).

– Потписи на документима

Декан

Проф. М. Милићевић

– Потписи испод слика, фотографија, у издаваштву извршиоци послова (на страницама књига) –

Уредник

Рецензенти.....

Превела.....

За издавача.....

Тираж....

– *У службеној и пословној преписци, у знак поштовања особи заменица Ви, Ваш* – Позивамо Вас да присуствујете састанку.

– *Прва реч приликом обраћања у преписци, из уважавања, високим црквеним представницима и државницима* – Ваша светости, Његова светост патријарх Павле, Ваша екселенцијо, Њено величанство краљица Британије (али у текстовима који нису упућени одређеној особи која је државник или представник цркве малим словом, нпр, председник, краљ, епископ, амбасадор...).

Литература:

- Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I – II*, Научна књига, Београд, 1974.
- Михаило Стевановић, *Граматика српскохрватског језика за више разреде гимназије*, Обод, Цетиње, 1962.
- Ж. Санојчић, Љ. Поповић, *Граматика српскога језика, уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1994.
- М. Ковачевић, Д. Ковачевић, *Српски језик и језичка култура за шести разред основне школе*, Српска школа, Београд, 2011.
- М. Ковачевић, Д. Ковачевић, *Српски језик и језичка култура за седми разред основне школе*, Српска школа, Београд, 2011.
- Правопис српскога језика, Матица српска, Нови Сад, 2010.

ПРОЦЕНА РАЗУМЕВАЊА И ИЗГОВОРА РЕЧИ

ИМЕ и ПРЕЗИМЕ, УЗРАСТ: _____

ЛЕКЦИЈА: _____

РЕЧИ	Повезује са сликом	Повезује са знаком	Разуме значење	Изговара вербално; Показује на СЗЈ	Процена

Коментар:

Упутство за евалуацију: уписати + у рубрику која одговара разумевању појама (повезује са сликом, знаком, разуме значење и изговара).

РАЗЛИКОВАЊЕ БОЈА (показује – П, изговара – И)

ИМЕ и ПРЕЗИМЕ, УЗРАСТ: _____

БОЈЕ	
ЦРВЕНА	
ЖУТА	
ПЛАВА	
ЗЕЛЕНА	
СИВА	
ЦРНА	
БЕЛА	
ЉУБИЧАСТА	

Коментар:

Испитивач: _____

Датум: _____

ПРОЦЕНА ВИЗУЕЛНОГ ПАМЋЕЊА

ИМЕ и ПРЕЗИМЕ, УЗРАСТ: _____

ЛЕКЦИЈА: _____

УОЧАВАЊЕ И РАЗУМЕВАЊЕ СЛЕДА

СЛИКА– ПОЈАМ– ЗНАК	ПОСМАТРА	ПРЕПОЗНАЈЕ	ИМЕНУЈЕ	РАЗУМЕ	Процена
Мама, тата, ја					
Свеска, књига, оловка					
Црвена, плава, бела					
Крушка, јабука, лимун					
Панталоне, мајица, чарапе					
Лопта, рекет, патике					
Ауто, бицикл, воз					
Слон, медвед, лав					

Коментар:

Упутство за евалуацију: уписати+ или– у зависности од тога да ли ученик уочава и прати след.

Проценити ниво уочавања и праћења следа.

Поред знака + ставити и оцену за ниво процене.

Нивои процене: 1 – делимично; 2 – добро; 3 – одлично.

Испитивач: _____

Датум: _____

ПОВЕЗИВАЊЕ ПРЕДМЕТА ИСТЕ БОЈЕ ИЛИ ОБЛИКА

ИМЕ и ПРЕЗИМЕ, УЗРАСТ:

ЛЕКЦИЈА: _____

СЛИКА	ПОСМАТРА	ПРЕПОЗНАЈЕ	ГРУПИШЕ	Процена
ЦРВЕНИ ПРЕДМЕТИ				
ОКРУГЛИ ОБЛИЦИ				
ПЛАВИ ПРЕДМЕТИ				
ПРЕДМЕТИ У ОБЛИКУ КВАДРАТА				
ПРЕДМЕТИ У ОБЛИКУ ПРАВОУГАОНИКА				
ПРЕДМЕТИ У ОБЛИКУ ТРОУГЛА				

Коментар:

Упутство за евалуацију: уписати + или – у зависности од тога да ли ученик препознаје облике предмета које посматра.

Испитивач: _____

Датум: _____

Пример попуњене евалуационе листе

Име и презиме детета/ученика

Активност – Лекција бр...

Слушање	Све време слуша и пажљиво прати и наставника и слике и музику са (из садржаја који се слуша издају се следећи захтеви које ученик/ца прати успешно: устани, седи, отвори књигу, затвори књигу, стави, узми).
Говор	Пошто остаје говор (вербални), тешко је са сигурношћу проценити шта је ученик/ца у могућности да изговори; пример како приказати исходе: на рецептивном нивоу ученик/ца разуме следеће обрађене појмове (устани, седи, отвори, затвори књигу, стави, узми).
Речник	Речи као што су „устани“ и „седи“ је разумела и реаговала, као и на „отвори књигу“ и „затвори књигу“. Све радње ученик/ца имитира покретима тела и руку (устани, седи, отвори књигу, затвори књигу, стави, узми).
Разговор	Одлична невербална комуникација, постоји воља да ради и понавља и, исто тако, јасно даје дознања да се уморан/на и да му/јој је превише.
Коментар наставника	Ученик/ца показује интересовање. Потребно је пуно стрпљења и понављања, пре свега, активног слушања појмова и тема које се обрађују ради остваривања боље невербалне комуникације са окружењем.
Препорука	Препоручује се да се припреми илустровани појмовник за све до сада обрађене лекције, као и да се почне са усвајањем српског знаковног језика пошто се ученик/ца радује комуникацији наневербалном нивоу, с обзиром на то да не користи вербални језик. Наставити са понављањем речи, ликова, појмова, из лекције.

Литература:

- Бакота, Бошњак, Бурушић и ост. (2015). Чујеш ли разлику? Европска унија улагање у будућност, Загреб
- Ganz, B. J., (2014) *Aided Augmentative Communication for Individuals with Autism Spectrum Disorders*, New York, Springer.
- Mancil, G. R. (2006). Functional communication training: A review of the literature related to children with autism. *Education & Training in Developmental Disabilities*, 41, 213–224.
- Mirenda, P. (2003). Toward functional augmentative and alternative communication for students with autism: Manual signs, graphic symbols, and voice output communication aids. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 34, 203–216.
- Николић, Г. (2014). Теорија и пракса образовања ученика са сметњама у развоју Педагошки факултет у Сомбору и Темпус пројекат
- Николић, Г. & Добрић, Ј., (2000). Мој дан, ОСШ "Стефан Дечански" Београд
- CEF (THE COMMON EUROPEAN FRAMEWORK)
- Стевановић, М., (1974) Савремени српскохрватски језик I и II, Научна књига, Београд,
- Ковачевић, М. & Ковачевић, Д., (2011) Српски језик и језичка култура за шести разред, Српска школа, Београд.
- Ковачевић, М. & Ковачевић, Д., (2011), Српски језик и језичка култура за седми разред, Српска школа, Београд.
- Stokes, S., (2012). Developing Expressive Communication Skills for Non-verbal Children With Autism, *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 12, 1–11.
- Филиповић, Р., Вебстер, Ј. & Филиповић, З., (1972). Енглески аудио-визуелна метода Југотон, Загреб.

Прилог 5.

Предлог програма *Функционални језик и култура говора*

Фонд часова

Број часова на недељном нивоу: 5 часова за ученике који српски језик могу једино да уче на часовима *Функционалног језика и културе говора* (ФЈКГ) и 5 часова индивидуалног рада по програму ФЈКГ, након наставе.

За остале ученике, недељни фонд часова је: 1+2 часа (један час за обраду и два часа утврђивање садржаја програма).

Функционални језик и култура говора је наставни предмет који се заснива на учењу говора који је карактеристичан за ситуације из свакодневног живота како би се омогућило ученицима који не користе вербалну комуникацију да разумеју и развију спонтани говор.

Основни циљеви:

- подстицање и развијање комуникативних способности и вештина развојем спонтаног говорног израза, који представља основу квалитетне комуникације;
- развијање културе правилног писања и писаног израза у свакодневном споразумевању;
- унапређивање говорног израза на фонетском нивоу – правилна фонација гласова, артикулација слогова и речи, познавање правила ортоепије;
- боље усвајање говора и савладавање проблема у комуникацији.

Задачи:

- постизање што правилније фонације и артикулације гласова и речи;
- остваривање везе глас–слово, уз разумевање значења те везе у изговореној и писаној речи;
- развијање и подстицање слушне пажње и осећаја за звук, због перцепције и продукције говора;
- развијање аутокорекције у изговору речи, а касније и сложенијих структура;
- разумевање и усвајање нагласка речи (акцентовање) и временске компоненте у изговору речи;
- увежбавање правилног ритма, интонације и паузе у говору, као и адекватне јачине говора;
- препознавања различитих интонација и способност репродуковања;
- подстицање интересовања код ученика за читањем и оспособљавање да самостално и тачно читају и разумеју текст;

- развијање технике читања да би се достигао примеран темпо и јасноћа изговора;
- развијање осећања за естетски доживљај при правилном читању текста;
- оспособљавање ученика да разумеју текст на основу наглашавања кључних речи;
- вежбање слушне меморије – од једноставнијих ка сложенијим језичким моделима;
- оспособљавање ученика за разумевање речи са истим значењем, речи са сличним и супротном значењем;
- развијање асоцијативних низова речи, богатити речник;
- вежбање вештине памћења и интерпретација краћих текстова који садрже дијалоге;
- увежбавање препричавања различитих дијалога, разумевање управног и неуправног говора;
- развијање код ученика пажљиво слушање и разумевање везе између дијалога и ситуације;
- развијање код ученика културе слушања саговорника, без прекидања;
- подстицање потребе код ученика за говором у свакој ситуацији – свакодневно обраћање особама конвенционалним изразима;
- вежбање писања у складу са правописним нормама;
- оспособљавање ученика за расправу о актуелним темама, према могућностима изражавања, тј. степену развијене способности слушања и говора;
- оспособљавање ученика да препричавају сажету форму текста и уочавање и тумачење битних чинилаца у њему;
- оспособљавање ученика за усмено и писмено препричавање, причање и описивање;
- оспособљавање ученика да искажу свој став;
- оспособљавање ученика за логичко схватање;
- оспособљавање ученика да издвајају и систематизују податке из текста.

САДРЖАЈ ПРОГРАМА

Први разред

ТЕМЕ

1. ГЛАС/СЛОГ - МОТОРИКА

Тематске целине: Делови тела; Чланови породице; Поздрави; Омиљена играчка; Обућа и одећа.

Исходи: ученик је научио од 10 до 20 кратких дечјих песама, речи се деле на слогевоје који се изговарају уз покрете који прате прозодијске карактеристике слога и речи; усвојени називи за делове тела, за чланове породице, називи одеће и обуће, играчака, итд.

2. ГЛАС/СЛОГ/РЕЧ – СЛУШАЊЕ И РАЗУМЕВАЊЕ

Тематске целине: Делови тела; Личне заменице *ја* и *ти*; Дани у недељи; Школски прибор.

Исходи: обогатен речник, слуша и разуме од 10 до 50 појмова из задатих тема, зна личне заменице, дане у недељи и именује основни школски прибор.

3. „ДОБРОДОШЛИ У МОЈУ ПОРОДИЦУ“

Тематске целине: Моја породица (тата, мама, брат, сестра, баба, деда, родитељи). Поздрави (здрово, добро јутро, добар дан, добро вече). Увођење краћих реченица: „Ја сам...“ „То је моја породица.“ Постављање питања: „Како се ти зовеш?“; „Ко је то?“; „Шта је то?“ „То је кућа, прозор, врата, под, плафон“...

Исходи: Идентификује чланове породице. Представља – име и презиме; колико има година. Пита за нечије име, године. Ређа слике по одговарајућим захтевима. Прати и разуме две једноставне приче. Пева две кратке песме (или неке речи у песмама о породици).

4. УСВАЈАЊЕ ПРАВИЛА ДЕЧЈИХ ИГАРА И ИГРОКАЗА

Тематске целине: Друштвене игре, играчки, правила.

Исходи: Ученик је научио како да поштује правила понашања у оквиру социјалне групе. Ученик је научио од пет до десет дечјих игара („Школице“, „Иде маца око тебе“, црно-бело, „Царе, царе, колико има сати.“; Ситуационе игре – Код лекара, У продавници, итд.). Ученик је усвојио правила, рецептивни и експресивни говор који се користи у дечјим играма.

5. РАЗУМЕВАЊЕ ПРИЧА, ГОВОРНЕ ПОРУКЕ

Тематске целине: Приче у сликама, излагање о одређеној теми (Моја соба; Моја играчка; Моја мама; Моја школа; Моја улица, итд.), причање бајки у дијалогској форми.

Исходи: Ученик користи кратке реченице или само појмове о изабраној или задатој теми; препричава бајке; учествује у играцима о задатој теми; разуме дијалог који прати слике приказане у форми стрипа о задатој теми. Појединачно и групно учествује у комуникацији (вербалној/невербалној) везаним за дечије потребе, осећања и жеље, у виду приче, стихова, песме и загонетке.

6. ВЕЛИЧИНЕ, ОБЛИЦИ, БРОЈЕВИ

Тематске целине: Карактеристике предмета – величина, облик, боја; боје; редни бројеви.

Исходи: Ученик разуме, показује и говори називе облика, величине, боја и редне бројеве.

7. ДЕЧЈЕ ПЕСМИЦЕ, ИГРЕ И ВЕЖБЕ СЛУШАЊА

Тематске целине: Дечје песме са познатим појмовима, стихови са познатим појмовима. Правила дечјих игара (плес уз дечју песму).

Исходи: Ученик пева песмице, игра уз одређене мелодије и, у складу са различитом врстом музике, повезује игре и покрет; разуме захтеве разних окупационих активности.

8. ИСПОЉАВАЊЕ ЕМОЦИЈА У КОМУНИКАЦИЈИ

Тематске целине: Именовање емоција и расположења; захтеви (дај, узми и сл.), именовање места на коме се дете налази, поздрави, питања. Прихватање и одбијање – Хоћу/нећу. Емоције – волим/не волим. Расположење – срећан/тужан; весело/плаче; радостан/забринут. Захтеви – дај/узми, идем/не идем; Место –ту/тамо. Поздрави – здраво/довиђења (па-па). Питања – Како си? Где идем? Ко је то? Зашто?

Исходи: Ученик је усвојио минимум десет појмова који исказују емоције и расположење. Ученик зна да именује место вршења радње. Усвојио је појмове за исказивање једноставних захтева и постављање питања.

9. ПРЕДСТАВЉАЊЕ, ПОЗДРАВЉАЊЕ

Тематске целине: Мој пријатељ је... Како се представљам. Како се поздрављам са друговима, наставницима, познаницима.

Исходи: Ученик препознаје и прати инструкције за усвајање речи и појмова везаних за упознавање са вршњацима. Усвојио је начин представљања (име, презиме, разред, имена родитеља, где живи, који предмет највише воли). Усвојио је различите начине за поздрављање.

10. ИГРЕ ПОГАЂАЊА

Тематске целине: Питања и одговори – Где је? Овде је. (Где је меда? Где си ти? Где је Петар? Где је мама? Овде сам ја. Овде је Петар...).

Исходи: Ученик, вербално и невербално, разуме питања. Вербални/невербални одговори. Разуме упутства и користи тело као начин за изражавање осећања.

11. ПРИЧА У СЛИКАМА

Тематске целине: Понављање поздрављања, упознавање, идентификација пола, боја, бројева.

Исходи: Ученик зна да се поздравља, да се упозна са непознатим саговорником, препознаје пол, боје, бројеве, личне заменице (*ја, ти, он, она, ми, они, оне*).

12. ИГРЕ

Тематске целине: Моторичке игре

З в у ч н е и г р е

Група деце имитира звукове које производи нека играчка (авион, ауто, воз) или оглашавање животиња (*мњау, цију, ав-ав, гrrrrr, бrrrrr* и сл.). Друга група деце погађа тако што налази одговарајућу картицу и изговара очекиване звуке или показују, пантомимом, које речи су извукли.

Ж м у р к е

Једно дете се сакрије. Сви је траже и зову по имену: „Марија, Марија, где си?“ Кад је нађу, она одговара: „Ево ме, ту сам“. Деца јој дају играчке и говоре: „Изволи“. Она одговара: „Хвала“. Промена улога.

Исходи: Ученик разуме правила игре и активно учествује у њој.

Други разред

ТЕМЕ

1. СЛОГ/РЕЧ/КРАТКА РЕЧЕНИЦА - МОТОРИКА

Тематске целине: Спајање два слога у реч; две речи у реченицу.

Исходи: Ученик је научио од 10 до 100 и више речи из дечјег речника. Ученик разуме и изговара просте реченице карактеристичне за функционални (ситуациони говор). Ученик, покретом, прати ритам речи и кратких реченица.

2. ВЕЖБЕ СЛУШАЊА И РАЗУМЕВАЊА – СЛОГ/РЕЧ/РЕЧЕНИЦА

Тематске целине: Слушање и разумевање усвојених речи и кратких реченица. Познати садржаји.

Исходи: чује и разуме од 10 до 100 и више појмова из дечјег речника и окружења, пажљиво слуша и разуме појмове и кратке реченице.

3. УСВАЈАЊЕ ДИЈАЛОГА КАРАКТЕРИСТИЧНОГ ЗА ДНЕВНЕ СИТУАЦИЈЕ

Тематске целине: Дневно животне ситуације; речник и правила комуникације.

Исходи: Ученик је усвојио ситуациони, рецептивни и експресивни говор, поштује правила понашања у оквиру животних ситуација. Усвојио је од 20 до 50 говорних ситуација (теме: јутро, у купатилу, за столом, на путу до школе, у школи, на часу српског језика, на часу математике, на часу света око нас, на часу ликовне културе на часу физичког васпитања, на одмору, ужина, ручак, на излету, код куће, домаћи рад, припрема за спавање, и сл.).

4. РАЗУМЕВАЊЕ ПРИЧА И ГОВОРНИХ ПОРУКА

Тематске целине: Говорне поруке карактеристичне за ситуације, читање прича у складу са узрастом ученика.

Исходи: Ученик, појединачно и у групи, учествује у комуникацији (вербалној/невербалној). Ученик чита и разуме краћи текст са дијалогом.

5. ВЕЛИЧИНЕ, ОБЛИЦИ, БРОЈЕВИ

Тематске целине: Карактеристике предмета – за шта се користи, каквог је облика, која су својства предмета; редни бројеви до 50 и више.

Исходи: Ученик разуме и користи придеве за облик, величину, боју и редне бројеве – минимум до 10.

6. ИСПОЉАВАЊЕ ЕМОЦИЈЕ У КОМУНИКАЦИЈИ

Тематске целине: Реченица у којој се користе речи и фразе – хоћу/нећу; волим/не волим; срећан/тужан; весео/плаче; радостан/забринут; дај/узми; ту/тамо; идем/не идем; здраво/довиђења (па-па); како си? где идеш; ко је то? зашто?

Исходи: ученик је усвојио рецептивни и експресивни језик. карактеристичан за исказивање емоција; исказује потребе и жеље, одговара на једноставна питања, показује где је предмет.

7. ПОСТАВЉАЊЕ ПИТАЊА И ДАВАЊЕ ОДГОВОРА

Тематске целине: Питања и одговори у вези са познатим текстовима и дневним ситуацијама (кућа–школа–улица).

Исходи: Ученик активно слуша саговорника који поставља питање; ученик тачно одговара на постављена питања.

8. ВРЕМЕНСКЕ ПРИЛИКЕ ТОКОМ ДАНА

Тематске целине: Нове речи везане за атмосферске прилике. Тежиште на речима сунце, киша и снег; пада, веје, сија. Просторни појмови – напоље, на улици, испред куће, у дворишту, на планини, поред мора, итд.

Исходи: ученик разуме временске прилике током дана и шта их одређује. Усвојио је појмове у вези са временским приликама. Усвојио је просторне појмове.

9. ПИТАЊА И ОДГОВОРИ – ИГРЕ ПОГАЂАЊА

Тематске целине: Питања и одговори – Ко је бата? Ко је он? Ко је сека? Ко је она? Где је бата? Где је он? Где је сека? Где је она?

Исходи: вербално и невербално разуме питања и даје вербалне/невербалне одговоре; разуме вербална упутства и користи тело као начин изражавања осећања.

10. ИГРЕ

Тематске целине: Обрада дечјих песмица по избору.

Образовна постигнућа: ученик разуме и рецитије песмице уз покрет и игру.

Примери за игре:

а) Звучне игре

Поређати флеш-картице животиња. Једно дете, жмурећи, бира картицу, а друга деца имитирају гласове животиња са картице. Дете погађа о којој животињи је реч и тако редом.

б) П р а т и в о ђ у

Свако дете изабере картицу са омиљеном животињом. Вођа (наставница) каже име прве животиње, нпр, *зец*. Дете са картицом на којој је зец стаје иза наставнице, затим следеће дете са одређеном сликом животиње коју је изговорила наставница и тако до последњег детета. Поворка деце се креће по просторији, један иза другог, покретом и звуком имитирају изабрану животињу.

в) И г р а т а п ш а њ е м

Деца, гласно броје до пет, а затим тапшу до пет. Ове поступке понављају и са бројевима до 10

г) З а л е п и п а т к е

Свако дете добија већи цртеж патке, боји га, а затим цепа на два или три дела. Онда лепи делове, што је могуће прецизније. Залепљени цртежи се каче на огласну таблу.

д) Б о ј е н а о г л а с н о ј т а б л и

Поређати децу у две, три или четири групе. Свака група стоји испред своје боје на огласној табли. Свакој групи се дају инструкције за моторичке активности –

црвени, скочите, плави – машите! У свакој групи, ако дете погрешно, испада. Група у којој остаје више деце, победник је.

Трећи разред

ТЕМЕ

1. СЛУШАЊЕ И ИЗГОВОР ГЛАСА/РЕЧИ

Тематске целине: Двосложне речи, просте и проширене реченице.

Исходи: правилно изговора речи, тачна је прозодија речи и простих и проширених реченица, слуша и разуме говор (рецептивни говор).

2. СЛУШАЊЕ И ИЗГОВОР РЕЧИ, РЕЧЕНИЦА

Тематске целине: Значење и разумевање речи и реченица са две речи.

Исходи: разуме значење речи; правилно изговара и артикулише логатоме у речима, разуме, проналази речи сличног и супротног значења, обogaђен речник; разуме просту реченицу и њено значење; разуме поруке добијене преко телефона или скајпа.

3. ИНТОНАЦИЈА РЕЧЕНИЦЕ

Тематске целине: Интонација реченице, упитне, изјавне и узвичне реченице.

Исходи: слушно препознаје упитне, узвичне, изјавне реченице и емоционално обојене интонације, правилно изговара просте и проширене реченице.

4. СИТУАЦИОНИ ГОВОР

Тематске целине: Животиње и станишта.

Исходи: именује домаће и дивље животиње, имитира звукове (логатоми) који се везују за одређене животиње; зна да покаже на слици и именује станишта, именује животиње из зоолошког врта, именује појмове домаћинства на селу, именује кућне љубимце.

5. СИТУАЦИОНИ ГОВОР – ОДНОС ВЕЛИЧИНА

Тематске целине: Појмови – велико/мало; висок/низак. Очекивани одговори – Да или Не.

Исходи: разуме појмове велико/мало; висок/низак; употребљава придеве уз појмове које је раније усвојио.

6. ШТА НЕДОСТАЈЕ

Тематске целине: Целина и издвајање елемента који чине целину.

Исходи: уочава релацију целина – део; показује и изговара научене речи; зна да покретом објасни појам који посматра, правилно црта појмове који су само именовани.

7. ДА ЛИ ВОЛИШ (ДА/НЕ)

Тематске целине: Појмови уз укључивање осећања – волим/не волим.

Исходи: Ученик разуме утврђен скуп појмова, изговара, пише и чита називе појмова; ученик показује шта воли, а шта не воли од понуђених активности (да једе, да се игра, да учи, да обуче, да обује, да нацрта, и сл).

8. СИТУАЦИОНИ ГОВОР – теме из свакодневних ситуација
Тематске целине: Посета; Код куће; Башта; Аутобуска станица; Доручак; Продавница.

Исходи: ученик је усвојио речник у вези са одабраним темама.

9. ДЕЛОВИ ТЕЛА

Тематске целине: Моје тело.

Исходи: зна називе делова тела и зашто су важни, зна песмице о телу.

10. ИГРЕ

Тематске целине: Правила дечјих игара.

Исходи: ученик разуме правила игре.

Четврти разред

ТЕМЕ

1. СЛУШАЊЕ И ИЗГОВОР РЕЧИ

Тематске целине: Једносложне и вишесложне речи, значења.

Исходи: правилно изговора речи, тачна је прозодија речи, слуша и разуме појмове (рецептивни говор).

2. СЛУШАЊЕ И ИЗГОВОР РЕЧЕНИЦА

Тематска целина: Значење реченица.

Исходи: ученик разуме значења реченице; правилно изговара кратке реченице којима се шаљу информације; слуша и разуме саговорника у телефонском разговору и преко скајпа.

3. ИНТОНАЦИЈА РЕЧЕНИЦА

Тематске целине: Интонација упитних, изјавних и узвичних реченица.

Исходи: ученик пажљиво слуша и препознаје упитне, узвичне, изјавне и емоционално обојене интонације реченица, правилно изговара просте, проширене и сложене реченице.

4. СИТУАЦИОНИ ГОВОР I

Тематске целине: Дијалогске форме карактеристичне за одређене теме – Данас сам болестан; Код доктора; У ресторану; Одлазак у позориште; У позоришту; У продавници.

Исходи: ученик разуме и изговара дијалог карактеристичан за обрађене теме; у оквиру сваке теме, ученик је усвојио од две до пет реченица.

5. СИТУАЦИОНИ ГОВОР II

Тематске целине: Двориште; Испред и иза куће; У аутобусу; На станици; У продавници одеће; У продавници (месара, пекара, самопослуга).

Исходи: ученик је усвојио најмање од пет до десет појмова, као и предлоге за место – на, у, испред, иза.

6. СИТУАЦИОНИ ГОВОР III

Тематске целине: Идем у пошту; У пошти; Био сам код фризера; Сутра идем код зубара; Код кројача; У продавници намештаја.

Исходи: ученик је усвојио најмање од пет до десет појмова из сваке тематске целине, као и предлоге за место: *на, у, испред, иза*; ученик користи глаголска времена.

7. У ШКОЛИ

Тематске целине: Школа; предмети; школски прибор; велики одмор; екскурзија;

Исходи: ученик именује од пет до десет предмета у учионици; именује школске предмете; именује школски прибор.

8. МНОЖИНА ИМЕНИЦА И ЛИЧНИХ ЗАМЕНИЦА

Тематске целине: Множина, више од једног појма, личне заменице – *ја, ти, он, ми, ви, они*.

Исходи: ученик идентификује шест до десет играчака, боје и облике; ученик разуме множину именица и користи их у говору; разуме и употребљава личне заменице.

9. ПРИДЕВИ У СИТУАЦИОНОМ ГОВОРУ

Тематске целине: Придеви у простим и проширеним реченицима.

Исходи: ученик разуме и употребљава од 5 до 20 придева – *плава, бела, велика, мала, добра, сјајна, тешка, лака, и сл.*

10. ИГРЕ И ПРИМЕНА НАУЧЕНОГ ДИЈАЛОГА

Тематске целине: Пет кратких песама; играчки о задатим темама, које су претходно обрађене. Ситуациони говор – у продавници, у пекари, на станици, у парку, у зоолошком врту, у позоришту, код фризера, код зубара и сл. Примена научених дијалогских форми.

Исходи: ученик је усвојио дијалоге карактеристичне за изабране ситуације.

Пети разред

ТЕМЕ

1. СЛУШАЊЕ И ИЗГОВОР ГЛАСА

Тематске целине: Реч, реченица.

Исходи: правилно изговора речи, тачна је прозодија речи и кратких реченица, слуша и разуме (рецептивни говор).

2. СЛУШАЊЕ И ИЗГОВОР РЕЧИ, ИНТОНАЦИЈА РЕЧЕНИЦА

Тематске целине: Улога гласа, значење речи; интонација упитних, изјавних и узвичних реченица.

Исходи: ученик разуме значење речи; правилно изговара и артикулише речи, разуме и проналази речи сличног и супротног значења, проширење речника; слушно препознаје упитне, узвичне и изјавне реченице.

3. СТИХ

Тематске целине: Темпо, интонација током читања и изговарања стихова дечјих песама.

Исходи: ученик је савладао правилну интонацију и темпо при читању, рецитовању и певању песама.

4. РЕЧЕНИЦА У ПРОЗНОМ ТЕКСТУ

Тематске целине: Узлазна и силазна интонација, реченични нагласак, реченични темпо и пауза.

Исходи: ученик изражајно чита прозни текст, правилно употребљава паузе, узлазну и силазну интонацију, реченични нагласак и реченични темпо, обогаћен речник.

5. ДИЈАЛОШКЕ СТРУКТУРЕ

Тематске целине: Познате дијаложке структуре.

Исходи: ученик разуме говорну интерпретацију у виду дијалога.

6. ДРАМАТИЗАЦИЈА КРАТКИХ ТЕКСТОВА

Тематске целине: Драматизација, дијалог, интерпретација.

Исходи: ученик разуме и правилно изговара кратке дијаложке структуре из свакодневних ситуација; обогаћен речник; ученик исказује способност да учествују у драмским импровизацијама.

7. ПРЕПРИЧАВАЊЕ

Тематске целине: Препричавање, употреба управног и неуправног говора.

Исходи: ученик претвара управни у неуправни говор; усвојио је непознате појмове који су карактеристични у свакодневној комуникацији у до сада обрађеним прозним текстовима и песама.

8. САМОСТАЛНО СТВАРАЊЕ КРАТКИХ ДИЈАЛОШКИХ СТРУКТУРА

Тематске целине: Припрема дијалога за форму стрипа, коришћење питања/одговора.

Исходи: ученик, самостално припрема дијалоге за слике приказане у форми стрипа, користи питања и одговоре.

Шести разред

ТЕМЕ

1. ПОЗДРАВИ И ПРЕДСТАВЉАЊЕ

Тематске целине: Личне заменице, глагол *бити* (аорист – *бих, би, бисмо, бисте*), именице (номинатив једнине и множине мушког и женског рода).

Исходи: ученик у разговору користи све личне заменице и помоћни глагол *бити* у аористу – *бих, би, бисмо, бисте*; разуме разлику између именица у једнини и множини, разуме и користи личне заменице за различите полове (*он, она, оно, они, оне, она*); користи именице у једнини и множини у номинативу.

2. ГЛАГОЛ КОЈИ ОЗНАЧАВАЈУ СТАЊЕ

Тематске целине: Глаголи (упитни и одрични облик, за сва лица једнине).

Исходи: обогаћен речник, ученик користи глаголе у потврдним, упитним и одричним облицима (*Идем у школу. Да ли идеш у школу? Данас не идем у школу.*);

описује предмете, употребљава именице у падежу с предлогом за означавање места на коме се врши радња, током разговора и у самосталном писању користи усвојене садржаје.

3. ПРИСВОЈНЕ И ПОКАЗНЕ ЗАМЕНИЦЕ

Тематске целине: Присвојне заменице, показне заменице, именице (генитив и акузатив једнине и множине мушког и женског рода).

Исходи: ученик разуме и правилно изговара нове речи/појмове, правилно употребљава присвојне и показне заменице, правилно употребљава именице у генитиву и акузативу једнине и множине.

4. ИМЕНИЦЕ И ПОМОЋНИ ГЛАГОЛ *БИТИ*

Тематске целине: Именице средњег рода, придеви (поређење), глаголи (инфинитив и императив).

Исходи: ученик користи именице средњег рода и разуме разлику између именица средњег, женског и мушког рода; пореди придеве (леп, лепши, најлепши, добар, бољи, најбољи, итд.); користи помоћни глагол *бити* у инфинитиву и императиву.

5. ДИЈАЛОГ КОЈИ УКЉУЧУЈЕ МОЛБУ, НАРЕДБУ И ЗАБРАНУ

Тематске целине: Реченице које исказују молбу, заповест, наредбу.

Исходи: ученик разуме значење императива, исказује заповест, наредбу и молбу императивом, учествује у драмским ситуацијама у којима се користи императив, слушно разликује интонацију императива од интонације осталих глаголских облика.

6. ПРОШЛО ВРЕМЕ – ПЕРФЕКАТ – ТЕКСТОВИ О ПРОШЛОСТИ, ИСТОРИЈСКИ ТЕКСТОВИ

Тематске целине: Глаголи – перфекат.

Исходи: ученик разуме и користи глагол у перфекту, правилно користи перфекат у говору, разликује презент и перфекат у говору и писању; учествује у драмским импровизацијама; разуме краће текстове из историје, о догађајима који су се давно догодили.

7. ТЕЛЕФОНСКИ РАЗГОВОР, ПИСАЊЕ ПИСМА И КРАТКИХ ПОРУКА

Тематске целине: Разговор телефоном, кратке информације. Писање писма о неком догађају, са мора, из села, итд. Писање порука о изабраним темама које се шаљу мобилним телефоном.

Исходи: ученик правилно разговара телефоном; пише писмо о задатој теми, пише кратке поруке које се шаљу мобилним телефоном.

8. РАЗГОВОР О БУДУЋНОСТИ, ПЛАНОВИ

Тематске целине: Будуће време у разговору, писању састава, препознавање будућег времена у тексту. Футур I, потврдни и упитни облик.

Исходи: ученик препознаје будуће време, правилно га користи и повезује будуће време са плановима и догађајима који тек треба да се догоди.

9. ПРИПРЕМА ЗА ПУТОВАЊЕ, ЧИТАЊЕ ВОЗНОГ РЕДА, СНАЛАЖЕЊЕ НА СТАНИЦИ, АЕРОДРОМУ

Тематске целине: Упутства за коришћење превозних средстава.

Исходи: ученик разуме упутства за путовање на неку дестинацију; разуме упутства на аутобуској и железничкој станици; усвојио је правила понашања.

10. САЖЕТО ПРЕПРИЧАВАЊЕ

Тематске целине: Препричавање текста, приче, сажетак.

Исходи: ученик сажето препричава главне догађаје и битне појединости.

11. ИЗРАЖАЈНО ЧИТАЊЕ ОДЛОМАКА БАЈКИ, ДЕЧЈИХ ПРИЧА

Тематске целине: Изражајно читање.

Исходи: ученик примећује и разуме разлику у интерпретацији садржаја карактеристичних за одређену ситуацију или расположење; разликује, у интерпретацији, текстове различитог садржаја и поруке; изражајно чита бајке, приче и сл.

12. ИЗРАЖАЈНО КАЗИВАЊЕ ПОСЛОВИЦА И АНЕГДОТА

Тематске целине: Пословице и анегдоте.

Исходи: ученик изражајно чита и говори анегдоте и пословице.

Седми разред

ТЕМЕ

1. ГЛАГОЛСКА ВРЕМЕНА У КЊИЖЕВНИМ И НЕКЊИЖЕВНИМ ТЕКСТОВИМА

Тематске целине: Глаголска времена у краћим књижевним и некњижевним текстовима.

Исходи: ученик уочава глаголска времена у прочитаном тексту; издваја глаголе и препознаје које време означавају; упоређује времена и разуме која се радња пре, а која после догодила.

2. СЛУЖБА РЕЧИ У РЕЧЕНИЦИ – ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ ЗА МЕСТО И ВРЕМЕ

Тематске целине: Прилози за место и време; Реченице у којима се употребљавају прилошке одредбе за време, место вршења радње у предикату.

Исходи: обogaћен речник; ученик препознаје и користи прилошке одредбе за место и време у драмским играказима, ситуационом говору и саставима.

3. ПРИМЕНА ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ ЗА НАЧИНА У ДРАМСКИМ ИМПРОВИЗАЦИЈАМА

Тематске целине: Прилошка одредба за начин, зависна реченица у којој се исказује начин вршења радње.

Исходи: обogaћен речник, ученик је усвојио и користи прилошке одредбе за начин у драмским играказима, ситуационом говору и саставима.

4. УПОРЕЂИВАЊЕ, ИЗРАЖАВАЊЕ СТАВА

Тематске целине: Придеви и прилози (компарација). Исказивање става или мишљења о некој особи, догађају, теми и сл.

Исходи: ученик упоређује два или више појма, зна неправилно поређење придева и прилога; потреба; изражава мишљење (става) о нечему.

5. ПРИПОВЕДАЊЕ (УСМЕНО И ПИСАНО)

Тематске целине: Догађај, фабула.

Исходи: ученик издваја догађаје по важности, употребљава простопроширену и сложену реченицу, препричава/приповеда о изабраној теми или на основу прочитаног текста.

6. ДРАМАТИЗАЦИЈА КЊИЖЕВНИХ ТЕКСТОВА

Тематске целине: Дијалог, књижевни текст.

Исходи: ученик чита дијалогске делове текста по улогама, импровизује дијалог; усвојио је нове језичке структуре, обогатен речник.

7. САСТАВЉАЊЕ ЈЕДНОСТАВНОГ ТЕКСТА О ЗАДАТОЈ ТЕМИ

Тематске целине: Проста и сложена реченица, ред речи у реченици, композиција текста (увод, разрада, закључак).

Исходи: ученик успешно користи просте и сложене реченице, зна ред речи у реченици, разуме и употребљава основне композицијске делове текста (увод, разрада, закључак).

8. СЛУШАЊЕ, ПИСАЊЕ – ПРИМЕНА ПРАВОПИСА

Тематске целине: Велико слово, правописни и интерпункцијски знаци, диктат, аутодиктат.

Исходи: ученик слушно препознаје усвојене речи, пише примењујући правопис.

9. ЧИТАЊА ПРОЗНОГ ТЕКСТА

Тематске целине: Лирски, епски и драмски текст; начини читања.

Исходи: ученик течно чита текст.

10. ЧИТАЊЕ ЛИРСКЕ ПЕСМЕ

Тематске целине: Врсте лирских песама; мотиви и осећања.

Исходи: ученик има развијен осећај за доживљај лирског текста, осећа песничко расположење, прилагођава начин интерпретације, прилагођава тексту начине читања.

Осми разред

ТЕМЕ

1. ДИЈАЛОШКЕ ФОМЕ У РАЗЛИЧИТИМ ЖИВОТНИМ СИТУАЦИЈАМА

Тематске целине: Дијалогске форме карактеристичне за различите ситуације, догађаје, расположења, осећања (У позоришту; На одмору; Срећан рођендан; и сл.).

Исходи: ученик разуме говор у сложенијим дијалогским формама, ученик саставља кратке текстове са дијалогским формама, обогатен речник.

2. КРАТАК ГОВОР

Тематске целине: Кратак говор, план излагања.

Исходи: ученик разуме припрему говора у склопу одређене ситуације и теме, правилно бира речи, правилно користи карактеристике говорног језика.

3. УСМЕНО И ПИСМЕНО ИЗЛАГАЊЕ О ОДРЕЂЕНОЈ ТЕМИ

Тематске целине: Излагање, план излагања.

Исходи: ученик прикупља податке, издваја податке према важности и занимљивости, обележава и повезује податке у излагању и писаном саставу.

4. ФРАЗЕ У ДРАМСКИМ ИМПРОВИЗАЦИЈАМА И КЊИЖЕВНО-УМЕТНИЧКИМ ТЕКСТОВИМА

Тематске целине: Фразе.

Исходи: ученик слуша и разуме драмске текстове и импровизације, разуме и усваја значење фраза, користи усвојене фразе у разговору и у извођењу драмских импровизација, обогаћен речник.

5. ИЗЛАГАЊЕ ПО АСОЦИЈАЦИЈАМА

Тематске целине: Излагање без плана, спонтани говор.

Исходи: ученик користи спонтани говор, има асоцијације на понуђени текст, догађај, излагање, користи спонтани говор у вези са понуђеном сликом, ситуацијом.

6. БИОГРАФИЈА

Тематске целине: Биографија, хронолошки след.

Исходи: ученик чита биографије познатих особа (Нушић), издваја битне догађаје из биографије и приказује их као тезе за писање аутобиографије.

7. ДРАМАТИЗАЦИЈА ДУЖИХ ПРИПОВЕДНИХ ТЕКСТОВА

Тематске целине: Драматизација, ликови.

Исходи: ученик издваја дијалоге у тексту, пише једноставни дијалог на основу текста, пише дијалог поштујући правопис, изводи дијалог у драмском играказу, обогаћен речник.

8. ИЗВОЂЕЊЕ ДУЖИХ ДРАМСКИХ ИМПРОВИЗАЦИЈА О ЗАДАТОЈ ТЕМИ

Тематске целине: Дијалог, разговорни стил.

Исходи: ученик креира дијалог о задатој теми (или сцену по слици), користи усвојени речник, спонтано говори, уживљавајући се у задату тему.

9. ОПИС ПОРТРЕТА ИЗАБРАНЕ ОСОБЕ

Тематске целине: Портрет друга/другарице, родитеља, наставника личности из маште.

Исходи: ученик описује ликове, осећања; обогаћен речник, утврђује план за приказ портрета изабране особе у писаном и говорном облику.

10. РАЗГОВОР О ВАЖНИМ, ПОЗНАТИМ И АКТУЕЛНИМ ДОГАЂАЈИМА

Тематске целине: Разговор.

Исходи: ученик чита вести о важним догађајима, особама, актуелностима, слуша говорнике на радију и телевизији, коментарише догађаје, обогаћен речник.

11. ПИСАЊЕ ТЕКСТОВА/ПРИЛОГА ЗА ШКОЛСКИ ЧАСОПИС

Тематске целине: Текст/прилог, рубрике, школски часопис.

Исходи: ученик самостално бира рубрике за школски часопис, предлаже теме, пише прилоге, развијена синтакса, обогаћен речник.

III. СРПСКИ ЗНАКОВНИ ЈЕЗИК

Драгана Раичевић
Гордана Николић

Увод

Знаковни језик се тумачи као језички модалитет у коме се руке и покрет користе на свестан, „вербалан“ (усмени) начин, ради изражавања истог опсега значења који се постиже говором, а нарочито граматиком (Кристал, 1995).

Према међународним документима и препорукама сматра се да су особе које не чују у групи језичких мањина (УН, Декларација о људским правима, 2006). Овакав став је заснован на историјској чињеници да су глуве особе оформиле групе и организовале се широм света још од раног 19. века (а можда и раније) и на чињеници да се чланство у групи заснивало, и још се заснива, на знању и употреби знаковног језика.

Светска федерација глувих (WFD), међународна организација у чијем саставу је 128 земаља, између осталог, бави се и питањима развоја националних знаковних језика, као и предлагањем препорука државама чланица ради заштите људских права особа оштећеног слуха. Најновије препоруке се односе на поштовање и примену четири подједнако важна фактора која се тичу доступности права на коришћење знаковног језика:

1. Признавање знаковног језика, што укључује и поштовање културе и идентитета глувих особа.
2. Билингвално или двојезичко образовање, које укључује и целоживотно образовање на знаковном и вербалном језику за особе оштећеног слуха.
3. Доступност свим сегментима друштвеног живота, примену легислативе која обезбеђује праведност и заштиту од дискриминације.
4. Обезбеђивање тумача или интерпретатора за знаковни језик.

Од четири фактора, централни је *знаковни језик* који остале компоненте повезује, пре свега, ради уважавања културе и идентитета глувих особа.

Повезаност знаковног и вербалног језика, у смислу њиховог међусобног подржавања ради успешнијег развоја деце оштећеног слуха, потврдиласу многа међународна истраживања у последње две деценије. То је једна од препорука за приступ у образовању глувих особа.

Светска федерација глувих (WFD) је 2007. године у Норвешкој издвојила неколико важних питања која се тичу знаковног језика:

- Да ли треба постојеће знаковне језике заменити такозваним „бољим“ знаковним језиком?
- Да ли треба више знаковних језика заменити једним заједничким знаковним језиком?

- Да ли треба избацити стране знакове који се појављују у националним знаковним језицима?

Став Светске федерације глувих базира се на историјским искуствима која указују на то да су све промене у знаковном језику резултат културних, технолошких и других промена, као и чињеници да се национални знаковни језик мења у складу са потребама нових генерација. Промене не могу и не треба да буду наметнуте и резултат идеологије, већ договора глувих особа у оквиру њиховог знаковног језика. Култура и језик су у чврстој вези и у том смислу је потребно дозволити и развој знаковних језика, али без насилних промена у смислу увођења страних знакова у национални знаковни језик или потребе да се обједини више језика у један, што, историјски посматрано, никада није дало добре резултате.

Развој и богађење знаковних језика треба препустити глувим особама у складу са њиховом културом и потребама²⁰.

Поред тога, већ више од неколико деценија знаковни језик се користи и у раду са децом/особама која немају развијени вербални (говорни) језик (а нису глува). У ту групу спадају особе из аутистичног спектра, као и са другим сметњама у развоју које узрокују и оспоравају могућност вербалног изражавања.

Српски знаковни језик

У Србији, *српски знаковни језик* (СЗЈ) је први и најважнији језик заједнице глувих особа. Према незваничним проценама, око осам хиљада особа служи се *српским знаковним језиком* као матерњим. Постоји пет варијетета *српског знаковног језика*. Они су се развили око места где постоје школе за глуву и наглуву децу и то: на северу Србије, у Београду, централној Србији, западној Србији и јужној Србији²¹.

Први учитељи глуве деце у Србији били су обучавани у Аустрији и Чешкој, док су прве школе за глуву децу основане након 1880. године, тј. после конференције у Милану на којој је одлучено да се орална метода примењује у раду са глувом децом²². Од тада до данас, орална метода је основни начин подучавања глуве деце у Србији. Поједини дефектолози који раде у овим школама, међутим, препознају значај увођења *српског знаковног језика* за постизање правилног когнитивног, друштвеног и емотивног развоја глуве деце (о значају *српског знаковног језика* у образовању глуве деце видети Николић, Г., *Знаковни језик и његов значај за развој деце оштећеног слуха*, 2009).

Српски знаковни језик још није документован. Постоји неколико радова аутора проф. др Весне Половине и проф. др Надежде Димић. Један од њих је о граматичким категоријама у *српском знаковном језику* из 2009. године. У ту малу групу радова убраја се и мастер рад Драгане Раичевић о једном типу немануелних обележја –

²⁰Николић, Г. (2009). *Знаковни језик и његов значај за развој деце оштећеног слуха*. Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања.

²¹Napier, J., McKee, R. & Goswell, D. (2013). *Prevođenje sa znakovnog jezika i na znakovni jezik*. Београд: Асоцијација тумача српског знаковног језика.

²²Raičević, D. (2014). *Mouth Gestures in Serbian Sign Language*, (MA thesis). Leuven: Ketholieke Universiteit Leuven.

Оралне компоненте у српском знаковном језику (*Mouth Gestures in Serbian Sign Language*).

Иако закон у Србији гарантује право на високо образовање свима, ниво знања који многа глува деца стекну у школама за глуву и наглуву децу недовољан је да би се уписала на факултет. Неке европске државе препознале су своје националне знаковне језике као главно средство у остваривању једнакости у образовању. Србија би требало тек да крене тим путем.

Српски знаковни језик је прави језик који садржи извесна језичка обележја других знаковних језика, али и српског језика. Свест о лингвистичком статусу *српског знаковног језика* недовољно је развијена и међу глувим особама у Србији. Разлоге за то треба тражити у образовном систему Србије у коме се рад са глувим ученицима, првенствено, усредсређује на српски језик, али и у недостатку лингвистичких истраживања која би укључила знаковни језик и у вези са тим и заједницу глувих особа. Упркос овим неповољним приликама *српски знаковни језик* живи и развија се на игралиштима и у ходницима школа за глуву децу.

Скраћенице, ознаке и термини

ПЗ – Показни знак.

ПЗ₁ – Показни знак који означава прво лице једнине.

ПЗ₂ – Показни знак који означава друго лице једнине.

ПЗ₃ – Показни знак који означава треће лице једнине.

КЛ – Класификатор се односи на одређени облик шаке који носи значење и описује одређену особу или предмет. Класификатори немају исту улогу као класификатори у говорним језицима. Џонстон и Шембри истичу да је главна улога класификатора у знаковним језицима „да опишу, а не да категоризују предмете“²³.

КЛ-1 – Класификатор бића (*Слика 29*).

Референт је особа или предмет на које се односи реч. На пример, у реченици *Косту је ујео нас*, референт речи *Коста* је одређена особа са тим именом.

Артикулатори у знаковним језицима су *руке, глава, лице и труп*.

Глосирање знаковног језика је транскрибовање, тј. представљање знакова у писаној форми. Речи из српског језика које се користе као глосе знакова из *српског знаковног језика* пишу се великим словима. Примери глоса за одређене језичке елементе су **ПЗ₁, ПЗ₂, ПЗ₃, КЛ и КЛ-1**.

²³Johnston, T. & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language (Auslan): An introduction to sign language linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Класификатори су знакови које је тешко записати на српском језику. На пример, у *српском знаковном језику* постоји знак који се користи да представи биће (Слика 29) и истовремено да информације о локацији и оријентацији тог бића, путањи и брзини којом се креће. Глоса за знак биће је **КЛ-1** или **КЛ-1** уз све додатне информације које се пишу под наводницима, на пример, **КЛ-1** „прилази“.

Немануелна обележја (као што су издигнуте обрве, поглед ка саговорнику, напућене усне итд.) глосирају се тако што се изнад једне глосе или више глоса за знак/знакове повлачи равна линија уз текстуално објашњење о којем немануелном обележју је реч:

Издигнуте обрве; поглед ка саговорнику

ПОЋИ = Јел' полазимо?

ПОЋИ²⁴

Слика 1.

Док показује знак **ИЋИ** корисник знаковног језика издиже обрве чиме јасно ставља до знања да је реч о упитној „да ли...“ реченици, истовремено гледајући у свог саговорника, чиме означава прво лице множине.

Цртица се користи у случајевима када за један знак из *српског знаковног језика* користимо више од једне речи из српског језика као глосу.

На пример, глосу ХЕМИЈСКА-МЕШАВИНА или КЛИЗАТИ-НИЗ сачињавају две речи из српског језика, а односе се на само један знак из *српског знаковног језика*.

ЗНАК^ЗНАК означава сложеницу у српском знаковном језику, симбол ^ повезује два елемента сложенице. Реч која је сложеница у *српском знаковном језику* не значи да је сложеница и у српском језику и обрнуто.

Карактеристике знаковних језика и *српског знаковног језика*

Знаковни језици се не заснивају на говорним језицима. Претпоставка да је *српски знаковни језик*, у ствари, српски језик у знаковном облику, потпуно је погрешна.

²⁴На слици се види почетни и завршни положај руку код знака ПОЋИ који са немануелним обележјима читамо као упитну реченицу „Крећемо ли?“/ „Идемо ли?“.

Многи аспекти лексике и граматике *српског знаковног језика* су потпуно другачији од српског језика.

На пример, из лексике српског језика, српска реч *тежина* је вишезначна. Говорници српског језика ће рећи да особа која обавља неки јавно користан посао осећа сву *тежину* свог положаја, што значи да та особа осећа сав напор који треба да уложи да би адекватно обављала свој посао, или ће рећи да реч само у одређеном контексту има праву *тежину* тј. вредност и значај или пак да особа осећа *тежину* у глави у значењу да има осећај гађења или муке.

Сва три наведена значења речи *тежина* превела би се другачијим знаковима у *српском знаковном језику*.

Грамматика српског језика се разликује од правила *српског знаковног језика*. На пример, множина именица у српском језику добија се додавањем наставка за множину на основу речи (*кућа* → *куће*; *прозор* → *прозори*). *Српски знаковни језик* не гради множину додавањем суфикса. За множину именица у *српском знаковном језику* важан је појам модификације именица. Један од начина модификације именица у *српском знаковном језику* подразумева редупликацију код одређеног броја именица да би се означила множина тих именица.

У односу на формирање множине именица, знакови *српског знаковног језика* се могу поделити на две велике групе.

У *прву групу* убрајају се знакови који се творе на *неутралном месту*, тј. у средишту знаковног простора (нпр. КУЋА, ЦВЕТ, ДЕТЕ, итд.). Код ових именица у *српском знаковном језику* артикулација знака и покрет могу да се модификују да означе број јединки (особа и предмета). Понављање покрета рукама на два или три различита места у простору у низу²⁵ обично се користи да се означи више од једне особе или једног предмета. Означавање множине редупликацијом покрета није обавезно у *српском знаковном језику*. Знак КУЋА може да се користи у синтагми *четири куће* или *много кућа*. У овим примерима знак за број и квантификатор „много“ означавају множину именице КУЋА. Код неких именица из ове групе које у свом основном облику имају покрет понављања (нпр, КЉУЧ) редупликација се обично не користи да означи множину. Ове именице је могуће модификовати и у погледу места артикулације. На пример, корисник може да представи знак КУЋА са леве или десне стране, више или ниже у знаковном простору у значењу *'кућа на овој локацији'*.

Другу групу сачињавају знакови који се творе на једном утврђеном месту на *говорниковом телу или близу тела (body-anchored signs)*²⁶ као што су ЧОВЕК, МАЈКА, ЖЕНА. Множина ових именица се не означава редупликацијом покрета, већ најчешће употребом знака за број и квантификатора „много”.

²⁵Johnston, T. & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language: An introduction to sign language linguistics*. New York: Cambridge University Press.

²⁶На местима на којима се уводи термин за граматичку или семантичку категорију која не постоји у српском језику, али су препознате у већини знаковних језика у свету, па и у *српском знаковном језику*, у загради је наведен термин на енглеском језику ради отклањања било какве недоумице о којој језичкој појави у *српском знаковном језику* је реч, али и како би корисници овог приручника могли додатно да се информишу користећи међународну литературу на енглеском језику.

Основни појмови знаковних језика

Знаковни простор се односи на простор који се „протеже тик изнад главе до струка, а уздуж од лакта до лакта када су руке благо повијене“²⁷. Џонстон и Шембри истичу да управо у овом простору шаке и руке могу да се на природан начин померају и буду у контакту са телом и међусобно²⁸.

Знаковни простор се користи за праћење референта и то у ситуацијама када је²⁹:

1. Референт присутан. Када је референт присутан корисник знаковног језика ће указати на његову/њену локацију.

2. Референт одсутан. Корисник знаковног језика ће „утврдити место“ тј. повезати одређено место у простору са одсутним референтом. Показивањем на то место, корисник знаковног језика прати референта током дискурса.

Немануелне ознаке (*non-manual features/NMFs*) се односе на „одређене контракције мишића лица у комбинацији са покретима и положајима главе, као и покретима и положајима тела“ који имају лингвистичку функцију³⁰. Категорија немануелних ознака обухвата надувене образе (*puffed cheeks*), скупљене обрве, извијене обрве, напућене, набране, скупљене или развучене усне, (сужен) поглед. Немануелна обележја неретко маркирају упитне реченице, одричне облике, условне реченице итд.³¹. Постоји велика сличност немануелних обележја међу знаковним језицима и то превазилази функционалност, значење. Форма немануелних обележја међу знаковним језицима је врло слична. Низ немануелних обележја означава питања „да ли“. Једно од најважнијих су извијене обрве. Скупљене обрве, с друге стране, означавају питања са упитним заменицама (КО, ШТА, ГДЕ, КАДА, итд.).

Симултаност и линеарност у знаковним језицима

Симултаност, најпре, запажамо на нивоу најмањих језичких јединица у *српском знаковном језику* – параметар знака.

Симултано организовање параметара једна је од најупечатљивијих одлика знаковних језика³². Већина знакова представља спој два или више параметара који се артикулишу симултано, тј. у исто време.

На пример, параметри за знак КОЊ се симултано представљају на следећи начин:

- одређена конфигурација шаке;
- место у простору на којем се знак изводи;
- покрет;
- оријентација руку;

²⁷Brennan, M. 1992. 'The Visual World of BSL: An Introduction'. In: D. Brien (ed.), *Dictionary of British Sign Language/English* (pp. 1-133). London: Faber & Faber.

²⁸Johnston, T. & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language: An introduction to sign language linguistics*. New York: Cambridge University Press.

²⁹Vermeebergen, M. (2006). Past and Current Trends in sign language research. *Language and Communication*, 26, 168-192.

³⁰Liddell, S. K. (1980). *American Sign Language Syntax*. The Hague: Mouton.

³¹Vermeebergen, M. (2006). Past and Current Trends in sign language research. *Language and Communication*, 26, 168-192.

³²За детаљан преглед симултаности у знаковним језицима види Вермерберхен и др. 2007.

– говорна компонента „коњ“.
Поменути параметри се артикулушу истовремено (Слика 2).

КОЊ

Слика 2.

Знаковни језици на располагању имају низ артикулатора којима се може исказати лингвистичка порука, укључујући руке, торзо, очи и уста. Више од једног артикулатора може да једну лексичку јединицу да, али, исто тако, артикулатори могу да пренесу различите типове информација истовремено.

Сви (европски) знаковни језици одликују се различитим облицима симултаности, која се може поделити на: *мануелну симултаност*, *мануелно-оралну симултаност*, *мултидимензионалну симултаност*.

Мануелна симултаност се јавља онда када свака рука преноси другачију информацију. На *Слици 3* види се одломак из „Приче о коњу“³³ у којем корисник знаковног језика десном руком представља знак ОГРАДА, а левом руком представља знак ПТИЦА.

Мануелна симултаност

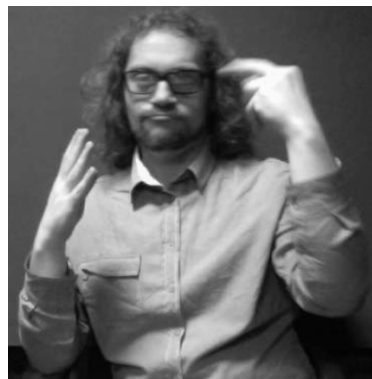
Слика 3.

Мануелно-орална симултаност подразумева (тихо) изговарање лексичке јединице (*mouthing*) и показивање знака (Слика 2).

³³ Hickmann, Maya.(2003).*Children's Discourse: Person, Space and Time Across Languages*. Cambridge: Cambridge University Press. Прича о коњу је прича у сликама која се често користи у истраживањима знаковних језика. Главни протагонисти су коњ, крава и птица. Коња од краве дели ограда коју коњ покушава да прескочи, али безуспешно. Коњ, у свом покушају, запиње за ограду и пада. Птица цео догађај посматра са ограде, одлази по кутију прве помоћи. Крава узима завој из кутије и обавија га коњу око повређене ноге.

Мултидимензионална симултаност се често односи на симултано исказивање различитих тачки гледишта и симултано исказивање различитих елемената вишеслојног догађаја. Подразумева све немануелне артикулаторе (главу, обрве, очи итд), осим уста.³⁴ На *Слици 3* опажају се две перспективе. Левом руком корисник знаковног језика приказује знак ГЛЕДАТИ, након што је претходно одредио вршиоца радње – **птицу**, а оријентацијом прстију ка лицу означава објекат гледања, тј. **коња**. Десна рука и даље представља знак ОГРАДА, а на основу положаја артикулатора и немануелних обележја приказану конструкцију читамо: „Птица посматра краву која је са друге стране ограде.“

Мултидимензионална симултаност

Слика 4.

Линеарна организација параметара је такође присутна код великог броја знакова. На пример, код знака ГЛУВ (*Слика 5*) уочавају се две линеарно распоређене локације – почетна код ува и завршна код браде.

ГЛУВ

Слика 5.

³⁴Vermeerbergen, M. & Leeson, L. (2011). European signed languages – towards a typological snapshot. In: Kortmann, B. & van der Auwera, J. (eds.), *The Languages and Linguistics of Europe: A Comprehensive Guide*, Volume 2, 269-287. Walter de Gruyter.

Знакови сложенице, такође, испољавају линеарност, на пример, РОДИТЕЉ, ЦРВЕНИ КРСТ, ХИТНА ПОМОЋ, итд. Знак РОДИТЕЉ у *српском знаковном језику* је изведен од знакова МАМА^ТАТА, управо тим редоследом.

Бележење знаковних језика

Постоје два вида бележења знаковних језика: *глосирање*³⁵ и *нотација*³⁶. У уводу је наглашено да се глосирање односи на коришћење речи из говорног језика и посебне симболе ради представљања употребе простора и израза лица (*Слика 1*).

Две чињенице су значајне за глосе. Прво, глосу која представља знак не треба изједначавати са значењ(ем)има знака, која могу бити сложенија од значења саме глосе. Друго, као што Вермерберхен истиче, увек постоји опасност од „преношења обележја речи на знакове“³⁷. **Реч може бити именица, што не значи да је и дати знак именица.** На пример, знак ХЕМИЈСКА МЕШАВИНА у одређеним контекстима може да буде и глагол:

ПЗз ИСТО ХЕМИЈСКА-МЕШАВИНА

„Он се исто бави мешањем хемијских супстанци.“

Систем записивања знакова, који је осмислила Валери Сатон (*Sutton Sign Writing*) је систем нотације који подразумева поједностављене илустрације облика шаке, израза лица и тела, као и симболе покрета. Овај систем нотације представља један од најпрактичнијих начина писменог бележења знаковног језика у односу на друге, попут Стокијевог система, названог по свом творцу Вилијаму Стокију и Хамбуршког система нотације, који је настао на Институту за немачки знаковни језик у Хамбургу. Систем нотације Валери Сатон користе истраживачи, наставници и чланови заједнице глувих особа у САД, Белгији, Колумбији, Данској, Јапану, Никарагви, Перуу, Јужној Африци и Шпанији³⁸.

Исказ у српском знаковном језику

Исказ у *српском знаковном језику* је скупвише елемената који носи одређено значење. Састоји се од:

1. *Мануелних елемената*, који се деле на:
 - знакове (утврђене и продуктивне),
 - гестикулацију рукама.
2. *Немануелних елемената*:
 - израз лица, положај и покрет рамена, трупа, главе и усана који врше одређену граматичку функцију,

³⁵У овом кратком прегледу граматике *српског знаковног језика* служићемо се глосама.

³⁶Johnston, T. & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language: An introduction to sign language linguistics*. New York: Cambridge University Press.

³⁷Vermeerbergen, M. (2006). Past and Current Trends in sign language research. *Language and Communication*, 26, 168-192.

³⁸Johnston, T. & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language: An introduction to sign language linguistics*. New York: Cambridge University Press.

- израз лица, положај и покрет рамена, трупа, главе и усана који представљају гестове.

3. *Конструисане радње (constructed action)* које представљају употребу гестова ради имитирања радње протагониста неког догађаја. На пример, препричавајући догађај са неке забаве, корисник знаковног језика може одређеним изразом лица и положајем тела да опише неког од гостију у датој ситуацији на тој забави. Термин „конструисана радња“ увела је Винстонова³⁹ јер се односи на догађаје који не представљају непосредну имитацију радње протагонисте, већ селективно тумачење те радње, односно корисник знаковног језика „реконструираше“ радњу на начин на који сматра да је најподеснији⁴⁰.

4. *Језичких јединица* које се представљају прстном азбуком.

Фонетика

Структура знака:

1. **Конфигурација шаке** и прстију приликом извођења знака (*handshape*). Шака може да формира низ различитих облика. Сваки знаковни језик има ограничени број могућих конфигурација шаке за формирање знакова утврђеног лексикона⁴¹.

2. **Место артикулације** (*location*) на телу или простору испред себе односи се на место контакта руке са телом или на место у близини тела. Када, приликом артикулације знака, рука не остварује контакт са телом или није у близини тела, сматра се да је знак артикулисан у неутралном простору⁴².

3. **Покрет** (*movement*) може бити покрет дуж неке путање (нпр, горе-до-ле, у страну, напред-назад, кружни итд.), или може подразумевати промену у конфигурацији шаке или оријентацији.

4. **Оријентација** (*orientation*) односи се на смер у којем су прсти или длан уперени током продукције знака.

5. **Немануелне ознаке** обухватају говорне компоненте (*mouthings*) тј. (нечујно) изговарање речи из говорног језика, оралне компоненте (*mouth gestures*), тј. гестикулацију уснама, надуване образе (*puffed cheeks*), скупљене обрве (*furrowed brows*), извијене обрве (*eyebrow raise*), напућене или развучене усне, поглед (*eye-gaze*).

На пример, СЕТИТИ-СЕ (Слика б):

1. Конфигурација шаке – сви прсти скупљени у песницу, осим кажипрста који је испружен.
2. Место артикулације – слепоочница.
3. Покрет – нема.
4. Оријентација длана или шаке – ка лицу.
5. Немануелни елементи – необавезно.

³⁹Winston, E. (1991). 'Spatial Referencing and Cohesion in an American Sign Language Text'. *Sign Language Studies*, 73, 397-410.

⁴⁰Johnston, T. & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language: An introduction to sign language linguistics*. New York: Cambridge University Press

⁴¹За хрватски знаковни језик види, на пример, Šarac Kuhn, Ninoslava, Alibašić Ciciliani, Tamara & Wilbur, Ronnie, B. (2006). Phonological Parameters in Croatian Sign Language. *Sign Language and Linguistics*, 9:1/2, 33-70, за аустралијски знаковни језик в. Johnston, T. & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language: An introduction to sign language linguistics*. New York: Cambridge University Press.

⁴²Johnston, T. & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language: An introduction to sign language linguistics*. New York: Cambridge University Press.

СЕТИТИ СЕ

Слика 6

Минимални парови у српском знаковном језику

Минимални пар је онај пар речи које се разликују у само једном гласу, на пример, дар–пар у српском језику. Исто тако, знак може да се разликује само у једном параметру, на пример, МИСЛИТИ – РАЗМИШЉАТИ и СЕТИТИ-СЕ разликују се у покрету док су им сви остали параметри заједнички.

Врсте речи у српском знаковном језику

Џонстон и Шембри тврде да се свака *врста речи* одликује дистинктивним низом морфолошких обележја и синтаксичким обележјима, тј. „односом између знака и других знакова у синтагми или реченици“. На пример, знак може да буде глагол и именица истовремено, као што је случај са знаковима АВИОН или ПОСАО, што значи да се термини *именица*, *глагол*, *придев* односе на улогу знака у одређеном морфосинтаксичком контексту, а не нужно на знак ван тог контекста⁴³.

Именице

Именице означавају људе (знакови попут МАМА, ТАТА, СЕСТРА, БРАТ, итд.), остала бића (нпр, ПАС), места (БЕОГРАД), конкретне појмове (КУЋА, БИЦИКЛ) и апстрактне појмове (ЉУБАВ, ПОЛИТИКА).

БЕОГРАД КУЋА

Слика 7.

Слика 8.

⁴³Johnston, T. & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language: An introduction to sign language linguistics*. New York: Cambridge University Press.

ПОЛИТИКА

Слика 9.

Као што је наведено, у *српском знаковном језику* множина се не гради додавањем суфикса на основу (корен) речи. За појам множине именица у *српском знаковном језику* важан је појам модификације именица. Један од начина модификације именица подразумева редупликацију на неколико места у знаковном простору код одређеног броја именица да би се означила множина тих именица.

Релативно мала група именица у *српском знаковном језику* разликује се од глагола по покрету, тј. одликује се покретом који се понавља. На пример, именица *СТОЛИЦА* и глагол *СЕСТИ*, именица *АВИОН* и глагол *ЛЕТЕТИ-АВИОНОМ*, именица *ВРАТА* и глаголи *ОТВОРИТИ-ВРАТА* или *ЗАТВОРИТИ-ВРАТА*

Глаголи

Глаголи означавају радњу (нпр, *ВОДИТИ*, *Слика 10*) или стање (*ОСЕЋАТИ*, *Слика 11*). У делу текста о морфолошким особеностима *српског знаковног језика* наведено је да се глаголи могу модификовати да покажу број, начин и вид.

ВОДИТИ

ОСЕЋАТИ

Слика 10.

Слика 11

Код глагола у другим знаковним језицима, па и у *српском знаковном језику*, неретко се запажа глаголска конструкција унутар које се један исти глагол јавља два пута. Како Вермерберхен и Лисон истичу, два глагола имају исти субјекат⁴⁴ (*Слика 12*).

⁴⁴Vermeerbergen, M. & Leeson, L. (2011). European signed languages – towards a typological snapshot. In: Kortmann, B. & van der Auwera, J. (eds.), *The Languages and Linguistics of Europe: A Comprehensive Guide*, Volume 2, 269-287. Walter de Gruyter.

КЛИЗАТИ-НИЗСТЕПЕНИЦЕ **КЛИЗАТИ-НИЗ** = Проклизао је низ степенице.

(1) КЛИЗАТИ-НИЗ; (2) СТЕПЕНИЦЕ; (3) КЛИЗАТИ-НИЗ

Слика 12

Придеви

Придеви описују особине бића, места или ствари. У српском језику придеви се налазе испред именице, док у *српском знаковном језику*, придеви могу да се нађу испред или иза именице:

ЖУТО КУЋА или **КУЋА ЖУТО** = **жута кућа**

Прилози

Прилози означавају начин, место и време вршења радње. У *српском знаковном језику* многи знакови се употребљавају и као прилози и као придеви (нпр, СПОР, БРЗ, НЕОПРЕЗАН итд.).

Прилози у *српском знаковном језику* могу бити:

– знакови за себе (САД),

САД СТИЋИ = Сад је стигао.

САД

СТИЋИ

Слика 13.

– Модификација знака (интензификација знака⁴⁵, на пример, УМОРАН)
УМОРАН+интенз. = Баш сам уморан.

– Немануелне ознаке, на пример, гестикулација уснама „језик између зуба“ (Слика31).

⁴⁵Више о интензификацији у делу о морфологији.

КЛ: БИЋЕ-ПАСТИ = Биће немоћно пада на земљу.

Предлози

Предлози служе за означавање односа према другим знаковима у реченици. У *српском знаковном језику* постоје предлози чије глосе су: СКОРО, ПОСЛЕ, ПРЕ, ИСПОД, ИЗНАД, ПОРЕД, У-СРЕДИНИ, ИЗМЕЂУ, СА, БЕЗ.

ВОЛЕТИ КАФА БЕЗ ШЕЋЕР = Волим кафу без шећера.

Слика 14.

У српском језику предлози обично стоје испред именица, личних заменица и других именских речи. У неким знаковним језицима (нпр, аустралијском знаковном језику и фламанском знаковном језику) предлози се могу јавити самостално, што је случај и у *српском знаковном језику*:

СТО ЛОПТА ИСПОД = Лопта је испод стола.

Слика 15.

Џонстон и Шембри⁴⁶ тврде да је у овом контексту ИСПОД могуће анализирати као глагол *бити испод*.

У *српском знаковном језику* предлози се ређе користе него у српском језику, јер се смер и локација могу представити смештањем именских знакова у простору и употребом показних знакова:

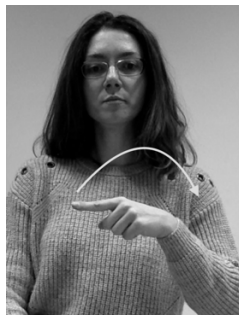
ДАТИ ПЗ₂ КУТИЈА = Дај ми ту кутију тамо.

⁴⁶Johnston, T. & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language: An introduction to sign language linguistics*. New York: Cambridge University Press.

Везници

Везници означавају везу међу знаковима у реченици, као и међу реченицама. Неки од везника који се срећу у *српском знаковном језику* су: И, ИЛИ, АКО, ЗАТИМ.

ЗАТИМ

Слика 16.

Личне заменице

Заменице у *српском знаковном језику* су показни знакови. Лична заменица за прво лице једнине *ја* је кажипрст који корисник знаковног језика упира ка себи. Кружни покрет кажипрстом испред трупа означава прво лице множине *ми*. Да би означио друго лице једнине, корисник *српског знаковног језика* упериће кажипрст ка саговорнику у значењу *ти* или *ви*. Друго лице множине, *ви* такође се означава упирањем кажипрста и покретом дуж хоризонталне линије према саговорницима. Треће лице једнине и множине (*он, она, оно; они, оне, она*) подразумева означавање места у простору које је између корисника знаковног језика и саговорника са леве или десне стране. Треће лице множине (*они, оне, она*) од трећег лица једнине (*он, она, оно*), у неким случајевима, разликује се по покрету кажипрста којим корисник најчешће означава два места у знаковном простору.

Морфологија

Морфолошки процеси у српском знаковном језику

Неки од главних процеса творбе знакова у *српском знаковном језику* су:

а) **Лексичка екстензија** или **лексичко проширивање значења**, које је један од уобичајених начина богаћења лексике. Утврђени знак, попут речи у говорним језицима, може временом да добије ново значење и постане вишезначан. На пример, знакови МИШ, САЧУВАТИ, ОТВОРИТИ попримили су нова значења у области информационе технологије.

Метонимија је такође један од начина стварања нових значења. Метонимија је процес којим се значење знака који се односи на неку конкретну слику или радњу проширује да означи нешто што је на директан или индиректан начин повезано са том

сликом и радњом⁴⁷. На пример, знак за ТУРБАН је и знак за Турску, знак МАСКА се користи да осим *маске* означи особину загонетности, непроницљивости, а знак за ДАН користи се да означи и експлицитност или јасност у *српском знаковном језику*

б) **Редупликација** се односи на понављање параметра покрета код знака. Користи се да модификује неки аспект значења знака или да формира нову лексичку јединицу. Редупликација може да помогне у разликовању извесног броја парова именица и глагола који имају исту форму⁴⁸. Покрет код знакова који су именице – КЉУЧ, КЊИГА, ВРАТА неретко се понавља, док се код глагола са значењем *закључати врата, отворити књигу, отворити врата* не понавља. У којој мери је редупликација важан морфолошки процес у разликовању именица од глагола у *српском знаковном језику* захтева даља истраживања.

в) **Слагање** је такође начин творбе нових знакова у *српском знаковном језику*. Пример сложенице у *српском знаковном језику* је ЛЕП^ЛИЦЕ у значењу *лепотан/лепотица* или ЦРВЕНО^ОБУХВАТИТИ-ЛИЦЕ у значењу *стид* (Слика 17). Овде се могу убројати и примери знакова који су настали као резултат превођења сложенице из српског језика, као што су ХИТНО^ПОМОЋу значењу *хитна помоћ* или ЦРВЕНО^КРСТу значењу *црвени крст*.

ЦРВЕНО ОБУХВАТИТИ-ЛИЦЕ⁴⁹ = стид

ЦРВЕНО ОБУХВАТИТИ-ЛИЦЕ

Слика 17.

г) **Нумеричка инкорпорација**. Код одређеног броја знакова у *српском знаковном језику*, као што су СУТРА или ЈУЧЕ основна конфигурација шаке може да се измени тако да укључи бројеве од 1 до 5. На овај начин корисник знаковног језика исказује број дана о којем је реч, тј. за колико дана ће се нешто десити (Слика 18) или пре колико дана се нешто десило. ДАН, РАЗРЕДИ МИНУТ су такође примери знакова који подлежу процесу нумеричке инкорпорације.

⁴⁷Johnston, T. & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language: An introduction to sign language linguistics*. New York: Cambridge University Press

⁴⁸Schwager, W. & Zeshan, U. (2008). Word classes: Criteria and classifications. *Studies in Language*, 32:3, 509-545. John Benjamins; Johnston, T. & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language: An introduction to sign language linguistics*. New York: Cambridge University Press.

⁴⁹Знак ОБУХВАТИТИ-ЛИЦЕ може бити и једноручан, при чему сви параметри остају неизмењени.

СУТРА ПРЕКОСУТРА ЗА-ТРИ-ДАНА = сутра, прекосутра, за три дана

Слика 18.

д) **Афиксација** као морфолошки процес у знаковним језицима предмет је спора и расправе међу лингвистима⁵⁰ јер овај процес није тако чест у знаковним језицима. Будућа истраживања би требало да покажу да ли у *српском знаковном језику* постоје афикси.

У оквиру морфологије знаковних језика обично се говори и о модификацији именичких, придевских и глаголских знакова. Раније је наведено како место у простору и редупликација именичког знака мењају значење дате именице. Разликује се пет основних облика модификације глагора, именица и придева:

1. Просторна модификација и модификација смера којом се исказује вршилац радње (лице) и место радње или учесника, или и једно и друго, лице и место;
2. Модификација броја;
3. Модификација глаголског вида;
4. Модификација начина вршења радње;
5. Интензификација.

Прва четири типа модификације могу се приказати на примерима три основне врсте глагола у *српском знаковном језику*, док се интензификација илуструје на примеру придева и глагола.

Врсте глагола у српском знаковном језику

У *српском знаковном језику* разликују се три основне врсте глагола:

1. **Једноставни глаголи** (*plain verbs*)⁵¹ који се творе на телу или у близини тела. Информације о лицу и броју дају се засебно, а глаголски вид и начин остварују се понављањем и немануелним ознакама.

Примери **једноставних глагола** у *српском знаковном језику* су: ВОЛЕТИ, ОБОЖАВАТИ, ИГРАТИ-СЕ, ПЕВАТИ, МИСЛИТИ, РАЗМИШЉАТИ, ЖЕЛЕТИ, ОСЕТИТИ.

⁵⁰Johnston, T. & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language: An introduction to sign language linguistics*. New York: Cambridge University Press.

⁵¹Основну поделу глагола у знаковним језицима на једноставне глаголе (*plain verbs*), глаголе смера или флективне глаголе (*inflecting verbs*) и просторне глаголе (*spatial verbs*) дала је Керол Паден (Padden, C. (1986). *Verbs and Role-shifting in ASL*. In: C. Padden (ed.) *Proceedings of the 4th National Symposium on Signing Research and Teaching*. Las Vegas, Nevada. Washington, DC: The National Association of the Deaf 1986; 1988).

2. **Глаголи слагања** (*agreement verbs*) својим покретом и оријентацијом обухватају информације о лицу и броју.

ПЗ₃ ВЕЋ ДАТИ КЊИГА = Он ти је већ дао књигу.

ПЗ₃ВЕЋ

ДАТИ

КЊИГА

Слика 19.

Код ових глагола полазна тачка је локација субјекта, а завршна тачка је локација објекта. Начин и вид **глагола слагања** остварује се променом покрета и немануелним ознакама, као што је случај са једноставним глаголима. Код ових глагола облик знакова остаје исти, али покрет и оријентација се мењају. Примери **глагола слагања** у *српском знаковном језику* су: ЗАДИРКИВАТИ, БАЦИТИ, ПОСЕТИТИ, ПОКАЗАТИ, ОБЈАСНИТИ, СТИЋИ, ГЛЕДАТИ, ГРДИТИ, ПЛАТИТИ, ДАТИ, ПОМОЋИ, ПОСЛАТИ, ЛЕТЕТИ, ПИТАТИ, итд.

Глагол **ДАТИ** може се модификовати тако да укаже на више од једног референта. Заправо, глаголи у *српском знаковном језику* се могу модификовати тако да означе дуал (две јединке – предмета, особе), триал (три јединке) и плурал (три или више јединки)⁵². За означавање дуала разликују се две модификације глагола. Код дворучних глагола (нпр, ПОСЕТИТИ, ПОКАЗАТИ, ОБЈАСНИТИ) покрет се понавља и завршава на два места у простору (Слика 20).

ПОКАЗАТИ-НАИЗМЕНИЧНО = Показати двома особама.

ПОКАЗАТИ

Слика 20.

Свако место се повезује са једним од два референта.

⁵²Johnston, T. & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language: An introduction to sign language linguistics*. New York: Cambridge University Press.

Ако је глагол једноручан знак (нпр, ПИТАТИ, ДАТИ, ЗАДИРКИВАТИ) може се показати са обе руке и то тако да се обе руке крећу симултано (Слика 21) или линеарно (Слика 22).

ДАТИ-ИСТОВРЕМЕНО = Дати двома особама у исто време.

ДАТИ

Слика 21.

ДАТИ-НАИЗМЕНИЧНО = Дати једној па другој особи.

ДАТИ

Слика 22.

За означавање триала, знак се понавља трипута, при чему се уочавају три различите завршне тачке у простору које се доводе у везу са три јединке.

Плурал или неодређена множина се означава на два начина⁵³:

а) Број и место јединки је неодређено, а замах руком/рукама дуж хоризонталне равни означава све референте који су учесници радње или догађаја, а радња о којој је реч се тумачи као један догађај.

б) Знак за глагол се понавља неколико пута дуж хоризонталне равни према тачкама које се повезују са референтима, што значи да су многи, али не нужно и сви референти укључени, а радња подразумева исти догађај који се понавља.

Посебну подгрупу чине тзв. **обрнути глаголи слагања** (*backwards agreeing verbs*) код којих се почетна тачка односи на објекат, а завршна на субјекат⁵⁴. У обрнуте глаголе се убрајају ПОЗВАТИ, КОПИРАТИ, ИЗАБРАТИ, УЗЕТИ.

⁵³Klima, E. S., & Bellugi, U. (1979). *The Signs of Language*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

⁵⁴Padden, C. A. (1988). *The Interaction of Morphology and Syntax in American Sign Language*. New York: Garland.

ПЗЗ ПОЗВАТИ = Он ме је позвао.

ПОЗВАТИ

Слика 23.

3. **Просторни глаголи** (*spatial verbs*) носе информацију о локацији објекта глагола. Почетна и финална позиција руку не исказује вршиоца радње и објекат радње, већ указује на однос између тачке **A** у простору и тачке **B** након што је дата ствар померена, пренесена или одвезена⁵⁵.

Примери просторних глагола у *српском знаковном језику* су: НОСИТИ, ПОМЕРИТИ, ОПЕРИСАТИ, СЕЋИ, ПРАТИ, БРИЈАТИ, ПЕЊАТИ-СЕ. У речницима знаковних језика ови глаголи обично се наводе уз објекат. На пример, НОСИТИ-ТОРБУ, НОСИТИ-КУТИЈУ, НОСИТИ-БЕБУ, БРИЈАТИ-ЛИЦЕ, БРИЈАТИ-НОГЕ, ОПЕРИСАТИ-СРЦЕ, ОПЕРИСАТИ-КОЛЕНО, итд. Радња и објекат радње су у неким случајевима представљени једним знаком.

извијене обрве

МОЛИМ МОЋИ ТОРБА НОСИТИ-ТОРБА „одавде-до-тамо”

Можеш ли, молим те, да пренесеш торбу (одавде до тамо)?

Начин вршења радње

Начин се у *српском знаковном језику* може исказати посебним знаковима – прилозима и прилошким фразама. Начин се најчешће исказује убрзаним или успореним понављањем покрета.

ПЗЗХОДАТИ+брз покрет = Он брзо хода.

Немануелне ознаке се такође користе да означе начин вршења радње. На пример, ако се знак ТРЧАТИ прикаже уз одређена немануелна обележја може да се употреби у значењу *брзо трчати*.

уста благо развучена, зуби стиснути

ПЗ1 ТРЧАТИ+ брз покретКУЋА = Отрчала сам брзо кући.

⁵⁵Johnston, T. & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language: An introduction to sign language linguistics*. New York: Cambridge University Press.

Глаголски вид

У српском језику глаголи се могу разликовати према трајању радње. Глаголски вид је особина глагола којом се изражава свршеност или несвршеност радње.

У *српском знаковном језику* глагол се може модификовати да искаже глаголски вид редупликацијом или понављањем покрета:

ПЗ₂ЧЕКАТИ+успорени покрет понављања = Чекам те већ дуго.

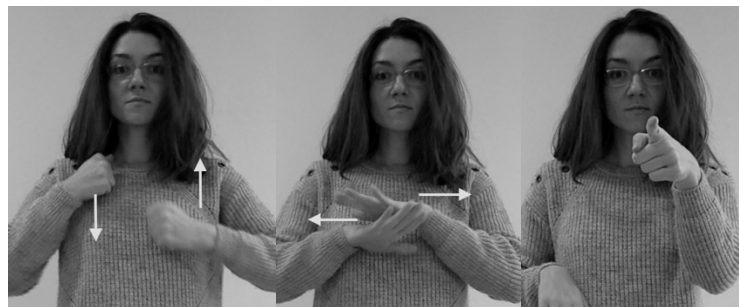
Постоје и други начини исказивања глаголског вида у *српском знаковном језику*⁵⁶:

ПЗ₁ ТРЧАТИ+задршка ПЗ₃ КЛ-1= Кренуо сам да трчим кад је наишао.

Свршени глаголски вид у *српском знаковном језику* може се исказати уз помоћ знака ГОТОВО, што је случај и у многим другим знаковним језицима.

извијене обрве

КУПАТИ+ГОТОВО ПЗ₂ = Јеси ли се окупала?

КУПАТИ

ГОТОВО

ПЗ₂

Слика 24.

Интензификација

У *српском знаковном језику* постоје знакови који се могу класификовати као интензификатори, као што је знак ЈАКО, али, исто тако, покрет код неких придева (нпр, УМОРАН+интенз. у значењу *јакко уморан*) и глагола (ПОРАСТИ+интенз. у значењу *нагло порастати*) може бити модификован како би се означила интензификација. Модификација овог типа подразумева задржавање знака у почетном положају и затим, нагло отпуштање покрета.

⁵⁶Описујући британски знаковни језик, Мери Бренан (Brennan, M. (1992). 'The Visual World of BSL: An Introduction'. In: D. Brien (ed.), *Dictionary of British Sign Language/English* (pp. 1-133). London: Faber & Faber) истиче да се облик шаке, оријентација и локација знака могу задржати у почетном положају да би исказали започињање радње.

Немануелне ознаке у модификацији именица, глагола и придева

Већина немануелних ознака се употребљава са глаголима и придевима. Ове ознаке ређе се употребљавају са именицама и то само онда када модификују значење именице у погледу величине и облика. О статусу ових немануелних ознака још се расправља међу лингвистима за знаковни језик. Неки, попут Лидела⁵⁷, сврставају их у прилоге, други их, пак, убрајају у морфеме. Известан број ових немануелних ознака подсећа на гестове које користе говорници говорних језика па се расправља и о њиховом гестовном статусу.

Увучени образи представљају једну од немануелних ознака у *српском знаковном језику* која се користи да означи да је нешто врло уско, танко, мршаво, на пример:

увучени образи

МРШАВ = јако мршав

Слика 25.

Благо развучена уста и стиснути зуби је немануелна ознака која се употребљава у значењу *са напором и одлучношћу* обично се јавља уз глаголе.

развучена уста и стиснути зуби

ЗАВРНУТИ = добро заврнути

Слика 26.

⁵⁷Liddell, S. K. (1980). *American Sign Language Syntax*. The Hague: Mouton.

Речник

Речник *српског знаковног језика* обухвата утврђене знакове и продуктивне знакове. Џонстон и Шембри утврђену лексику називају још и „сржју речника знаковних језика“⁵⁸. Форма утврђених знакова увек обухвата исте елементе и носи исто значење или скуп значења. Примери за утврђене знакове у *српском знаковном језику* су: МОСТ, КОЊ, ТРЧАТИ, ПОСАО, ЦВЕТ, ЉУБАВ, ЗВЕЗДА.

Знакови продуктивног речника немају стабилну форму и значење. Продуктивни знакови најчешће обухватају конструкције које се састоје од једног или више класификатора⁵⁹. Класификатор се односи на одређени облик шаке који носи значење и описује одређеног референта. Класификатори немају исту улогу као класификатори у говорним језицима. Џонстон и Шембри истичу да је главна улога класификатора у знаковним језицима „да опишу, а не да категоризују предмете“⁶⁰.

Постоје три главне категорије класификатора⁶¹:

1. Спецификатори величине и облика, као, на пример, МАЛИ.

Слика 27

2. Класификатори руковања, на пример, ЗАВРНУТИ-ЧЕП-НА-ФЛАШИ.

Слика 28

⁵⁸Johnston, T. & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language: An introduction to sign language linguistics*. New York: Cambridge University Press.

⁵⁹Vermeebergen, M. (2006). Past and Current Trends in sign language research. *Language and Communication*, 26, 168-192.

⁶⁰Johnston, T. & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language: An introduction to sign language linguistics*. New York: Cambridge University Press.

⁶¹Sandler, W. (2009). Symbiotic symbolization by hand and mouth in sign language. *Semiotica*(174): 241-275.

3. Класификатори ентитета, на пример, класификатор бића, КЈ-1.

Слика 29.

Класификаторска конструкција се састоји од два или више класификатора (Слике 30 и 31). Десна рука представља равну површину, док лева рука представља ноге бића које лежи на поду (Слика 30).

БИЋЕ-ЛЕЖИ-НА-ЗЕМЉИ = језик између зуба

Биће лежи на земљи.

БИЋЕ-ЛЕЖИ-НА-ЗЕМЉИ=

Биће немоћно лежи на земљи.

или

КЈ: БИЋЕ-ЛЕЖИ-НА-ЗЕМЉИ КЈ: БИЋЕ-ЛЕЖИ-НА-ЗЕМЉИ „немоћно”

Слика 30.

Слика 31.

Синтакса

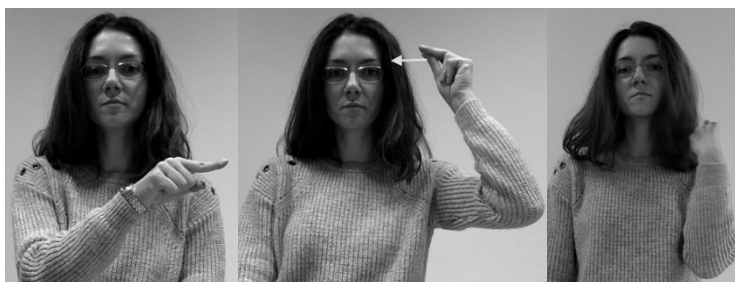
У овом делу приказани су основни типови реченица, као и основни ред речи тј. конституената у *српском знаковном језику*.

Типови реченица у српском знаковном језику су:

1. Обавештајне реченице

Основни ред конституената у простој *обавештајној реченици* у *српском знаковном језику* је субјекат–предикат–објекат.

ПЗЗУЧИТИ ЕНГЛЕСКИ = Она учи енглески.

ПЗЗУЧИТИ

ЕНГЛЕСКИ

Слика 32.

2. Упитне реченице

У српском знаковном језику разликују се два типа упитних реченица: упитне **да ли** реченице и упитне реченице са упитним заменицама **КО, ШТА, КОЛИКО, КАДА, ЗАШТО, КАКО, ГДЕ**.

Упитне **да ли** реченице се обично препознају по немануелном обележју **извијене обрве**.

извијене обрве

ПЗЗ УЧИТИ ПЛЕСАТИ = Да ли она учи да плеше?

(1) ПЗЗ(2) УЧИТИ

(3) ПЛЕСАТИ

Слика 33.

Прототипична упитна реченица са упитном заменицом у *српском знаковном језику* се препознаје по немануелном обележју *скупљене обрве*.

скупљене обрве; поглед ка саговорнику

ШТА ВИДЕТИ⁶²= Шта си видео?

(1) ШТА

(2) ВИДЕТИ

Слика 34.

Немануелна обележја која маркирају два типа *упитних реченице* у *српском знаковном језику* нису неопходна. У неким случајевима *упитне да ли реченице* могу бити означене спуштеним обрвама, што би значило да корисник знаковног језика очекује опсежнији одговор од простог *да* или *не*. С друге стране, *упитна реченица са упитном заменицом* може бити означена немануелним обележјем *извијене обрве*, што значи да говорник очекује само потврду претходног исказа.

3. Заповедне реченице

Заповедним реченицама у *српском знаковном језику* се исказује заповест или молба. Субјекат се не исказује у заповедним реченицама. Немануелна обележја која маркирају овај тип реченице су **директан поглед ка саговорнику**, који најчешће означава заповест и **мрштење**, које обично означава молбу.

4. Узвичне реченице

Узвичне реченице у *српском знаковном језику* се препознају по немануелним обележјима која зависе од преовлађујућег осећања корисника знаковног језика. На пример, немануелно обележје *извијене обрве* и *раширене очи* у следећој реченици на *српском знаковном језику* представљају узвик изненађености.

⁶²У овој упитној реченици показни знак за друго лице једине може да се изостави, јер поглед ка саговорнику означава субјекат. Изостављање заменица је честа појава у *српском знаковном језику*. Истраживање које су Вулф и други (2002) спровели у америчком знаковном језику показало је да се чак 65 процената једноставних глагола употребљава без заменице или именице која упућује на вршиоца радње у датој реченици. У свим осталим случајевима заменице су изостављене јер контекст јасно разоткрива вршиоца радње (Johnston, T. & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language: An introduction to sign language linguistics*. New York: Cambridge University Press).

извијене обрве; раширене очи!

НЕМОГУЋЕ = Немогуће.

НЕМОГУЋЕ

Слика 35.

Основни ред конституената (чланова)

Ред конституената (чланова) у знаковним језицима је сложено питање, између осталог, због проблематике прецизног утврђивања клаузалних и реченичних граница, тј. места где се завршава једна клауза или реченица, а почиње наредна⁶³. У приказу који следи дат је само основни ред конституената у простој *обавештајној реченици*.

Ред конституената у *српском знаковном језику* зависи од природе субјекта и објекта, као и врсте глагола. Код реченица са „заменљивим“ аргументима, тј. у којима оба аргумента могу да буду вршиоци радње и означавају живи ентитетуочава се основни ред конституената, тј, субјекат–предикат–објекат.

ПЗ₃ ОБОЖАВАТИ ТЕНИС = Он обожава тенис.

(1) ПЗ₃(2) ОБОЖАВАТИ

(3) ТЕНИС

Слика 36.

⁶³В. Johnston, T. & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language: An introduction to sign language linguistics*. New York: Cambridge University Press; Vermeerbergen, M. Van Herreweghe, M. Philemon, A. & Metabane E. (2007). Constituent Order in Flemish Sign Language (VGT) and South African Sign Language (SASL). *Sign Language and Linguistics*. Vol. 10:1. pp. 23-54.

Основни ред конституената се најчешће уочава у реченицама са једноставним глаголима (као на *Слици 32*). У реченицама са просторним и глаголима смера уочава се тенденција да се глагол јавља на крају.

ЧОВЕК ТОРБА ПРЕНЕТИ-ТОРБУ = Човек преноси торбу на то место.

(1) ЧОВЕК (2) ТОРБА (3) ПРЕНЕТИ-ТОРБУ

Слика 37.

У реченици глаголи врше службу предиката. У многим знаковним језицима и друге врсте речи, као што су придеви или именице, могу да имају службу предиката (као и у српском језику).

Важно је поменути да се у *српском знаковном језику*, као и у многим описаним знаковним језицима у свету, уочавају клаузе без глагола, па се наилази на конструкције у којима су два аргумента у јукстапозицији, тј. један наспрам другог:

МАМА КУЋА = Мама је код куће.

(1) МАМА (2) КУЋА

Слика 38.

Други конституент у оваквом типу клаузе може бити и придев:

ДЕВОЈКА ЛЕП = Девојка је лепа.

(1) ДЕВОЈКА (2) ЛЕП

Слика 39

Терминологија

Особе које не чују или глуве особе

Дефиниција „глувоће“ се односи на сваког чије су аудитивне могућности такве да не може природним путем да усвоји говорни језик или има потешкоћа у разумевању свакодневних информација и комуникације путем говорног (вербалног) језика (Кристал,1995).

Знаковни језик

Унескова дефиниција знаковног језика: знаковни језик је облик невербалне комуникације у коме се речи – појмови приказују знацима који носе значење мисли, речи или читаве реченице. Дефиниција је усвојена на Унесковом конгресу 1984. године.

Гестовна комуникација

Овај термин произлази од појма који се односи на гест који је мање систематичан и обухватан у односу на знакове; гестови се користе *ad hoc*, ради изражавања малог броја појмова. Сви људи гестикулирају, али мало њих је научило да се користи знаковним језиком

Дактилологија

По Унесковој дефиницији из 1984. године, дактилологија је техника невербалне комуникације у којој се користи прстна азбука (азбука означена/приказана прстима руке). Слова се означавају различитим положајем прстију једне или обе руке .

Двојезичност (билингвизам)

Двојезичност је карактеристична за средину у којој се подједнако стимулише и омогућава савладавање и учење два различита језика. Деца оштећеног слуха, која паралелно уче вербални и знаковни језик, одрастају у двојезичној средини (Николић, 2006).

Литература:

- Brennan, M. (1992). ‘The Visual World of BSL: An Introduction’. In: D. Brien (ed.), *Dictionary of British Sign Language/English* (pp. 1-133). London: Faber & Faber.
- Crowley, T., Lynch, J., Siegel, J., & Piau, J. (1995). *The Design of Language: An Introduction to Descriptive Linguistics*. Auckland: Longman Paul.
- Vermeerbergen, M. (2006). Past and Current Trends in sign language research. *Language and Communication*, 26, 168-192.
- Vermeerbergen, M., Leeson, L. & Crasborn, O., (eds.). (2007). *Simultaneity in Signed Languages: Form and Function*. John Benjamins.

- Vermeerbergen, M. Van Herreweghe, M. Philemon, A. & Metabane E. (2007). Constituent Order in Flemish Sign Language (VGT) and South African Sign Language (SASL). *Sign Language and Linguistics*. Vol. 10:1. pp. 23-54
- Vermeerbergen, M. & Leeson, L. (2011). European signed languages – towards a typological snapshot. In: Kortmann, B. & van der Auwera, J. (eds.), *The Languages and Linguistics of Europe: A Comprehensive Guide*, Volume 2, 269-287. Walter de Gruyter.
- Hickmann, Maya. (2003). *Children's Discourse: Person, Space and Time Across Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Johnston, T. & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language: An introduction to sign language linguistics*. New York: Cambridge University Press.
- Johnston, T., Vermeerbergen, M., Schembri, A., & Leeson, L. (2007). Real data are messy: considering cross-linguistic analysis of constituent ordering in Australian Sign Language (Auslan), Vlaamse Gebarentaal (VGT), and Irish Sign Language (ISL). In: Perniss, P., Pfau, R., Steinbach, M. (eds.), *Visible Variation: Comparative Studies on Sign Language Structure*, 163-205. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Klima, E. S., & Bellugi, U. (1979). *The Signs of Language*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Liddell, S. K. (1980). *American Sign Language Syntax*. The Hague: Mouton.
- Napier, J., McKee, R. & Goswell, D. (2013). *Prevođenje sa znakovnog jezika i na znakovni jezik (Sign Language Interpreting)*. Belgrade: Asocijacija tumača srpskog znakovnog jezika.
- Николић, Гордана. (2009). *Знаковни језик и његов значај за развој деце оштећеног слуха*. Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања.
- Padden, C. (1986). Verbs and Role-shifting in ASL. In: C. Padden (ed.) *Proceedings of the 4th National Symposium on Signing Research and Teaching*. Las Vegas, Nevada. Washington, DC: The National Association of the Deaf.
- Padden, C. A. (1988). *The Interaction of Morphology and Syntax in American Sign Language*. New York: Garland.
- Raičević, Dragana. (2014). *Mouth Gestures in Serbian Sign Language*. KU Leuven, MA thesis.
- Симић, Живојин П. (1922). *Српска граматика*. Београд: Г. Кон.
- Sandler, W. (2009). Symbiotic symbolization by hand and mouth in sign language. *Semiotica*(174): 241-275.
- Schwager, W. & Zeshan, U. (2008). Word classes: Criteria and classifications. *Studies in Language*, 32:3, 509-545. John Benjamins.
- Šarac Kuhn, Ninoslava, Alibašić Ciciliani, Tamara & Wilbur, Ronnie, B. (2006). Phonological Parameters in Croatian Sign Language. *Sign Language and Linguistics*, 9:1/2, 33-70.
- Winston, E. (1991). 'Spatial Referencing and Cohesion in an American Sign Language Text'. *Sign Language Studies*, 73, 397-410.
- Wulf, A., Dudis, P. G., Bayley, R., & Lucas, C. (2002). 'Variable Subject Presence in ASL Narratives'. *Sign Language Studies*, 3(1), 54-76.

IV. МУЗИЧКЕ СТИМУЛАЦИЈЕ

Гордана Маринков

Увод

Музичке стимулације представљају скуп методских поступака који се примењују у раду са децом са сметњама у развоју. Својим фонетским ритмовима, музичке стимулације су врло важан део рехабилитационог програма према верботоналној методи за децу оштећеног слуха и децу са осталим тешкоћама у развоју које прате говорно-језичке потешкоће.

Циљ наставног програма *Музичке стимулације* је да преко музичких вредности – ритма и мелодије:

- стимулише развој говора;
- стимулише перцепцију и репродукцију свих основно-структуралних фактора говора (ритам, интонација, интензитет, напетост, време за паузу);
- развије што комплекснији и природнији говор;
- помогне коректној артикулацији гласова;
- развија пажњу;
- развија осећај за мелодију и уживање у звуцима музике;
- развија естетски доживљај код деце;
- развија осећај припадности групи ради социјализације сваког детета.

Повезаност музике и говора

У укупном филогенетском и онтогентском развоју човека ритам и певање заузимају посебно место и значај у различитим видовима изражавања и комуникације. У вези са чињеницом да су ритам и певање били први облици и начини изражавања човека произлази да су и старији од самог говора. Други важан закључак је да су ритам и певање човеку емоционално ближи од говора и утолико је музика важан медијум као подршка за усвајање и развој говора.

За развој правилног говора детета важна су два основна структурална фактора: **ритам** и **интонација**. Ритам и интонација су водичи за усвајање доброг говора. Они претходе говору и хармонији тела.

У *музичким стимулацијама* се употребљавају следеће музичке вредности: **ритам, мелодија, темпо, пауза, динамика**. Уз њихову помоћ се обрађују основни структурални фактори говора. Поменуте музичке вредности, уједно су и говорне вредности. На часовима *музичких стимулација*, како сам назив предмета назначавача,

стимулишу се следеће компоненте и области у раду са ученицима: **моторика, фонетика, ритам, мелодија и слушање**⁶⁴.

Теме у оквиру музичких области

Моторика:

- подстицај моторике задатим ритмовима;
- подстицај моторике у простору (спацијална компонента) уз помоћ музичке игре – фонетским или оригиналним дечјим бројалицама и играма;
- подстицај моторике прстију, руке, шаке лакта;
- подстицај осећаја за трајање и простор вежбама моторичке координације праћене звучним стимулацијама;
- подстицај микромоторике;
- кретање тела напред-назад, дијагонално, кружно са задатим ритмичким циљем.

Фонетика:

- вежбе гласања вокалима **А,О,У,Е, И** певано и говорно;
- гласање логатомима кроз основне ирационалне и полуирационалне бројалице;
- речи и реченице адекватног фонетског и ритмичког садржаја;
- обрада фонетских бројалица за дистинкцију и корекцију фонема и групе фонема (вежбе за корекцију *напете или опуштене* артикулације), и сл.

Ритам:

- корачање у одређеном ритму, лупање ногама о под;
- пуцкетање прстима;
- ритмичко ударање штапићима, музичким звечкама;
- развијање осећаја за ритам и ритмичке вредности;
- корекција ритма у говорном програму;
- ритам музичке реченице, корекција ритма и акцента, корекција аритмије.

Мелодија:

- вокалне вежбе на једном или више тонова ;
- певање вокала у различитим интервалима ;
- мелодијски диктат – препознавање боје звука инструментата;
- препознавање и имитација говорног и певаног гласа;
- препознавање и разликовање тонова високо-ниско;
- певање (испевавање обрађене песмице).

⁶⁴Губерина., 2010 & Шмит., 2001; 1993.

Слушање:

- слушање ритма у структурама;
- слушно препознавање основних бројалица;
- слушно препознавање звукова музичких инструмената;
- слушно препознавање обрађених бројалица;
- слушање звукова у простору и одређивање извора звука;
- слушно препознавање квалитета гласа (дечјег, мушког, женског);
- слушање музике (уживање у звуцима музике ради зближавања ученика и лакше интеграције у групу).

Теоријска и практична искуства у примени музичких стимулација

Теоријска и практична искуства у примени музичких стимулација постоје већ неколико деценија у „Суваг поликлиници“ у Загребу. Идејни творац музичких стимулација је проф. др Петар Губерина са сарадницом Маријом Бланком Шмит. Повезујући музику и говор, аутори ове методе су развили низ методских поступака којима се подстиче развој говора и корекција говорно-језичких потешкоћа. Основно начело предмета *музичке стимулације* је „да су ритам и интонација водичи за усвајање правилног говора, они претходе говору и хармонији тела“ (проф. Др Петар Губерина).

У процесу остваривања наставног програма предмета *музичка култура* и *музичке стимулације* и методских поступака у оквиру њих, постоје многе сличности (усвајање ритма, темпа, динамике, слушање...). Разлика између ова два предмета се уочава у методском приступу, односно у начину презентовања наставних јединица да би их ученици са сметњама у развоју лакше усвојили.

По угледу на позитивно искуство из „Суваг поликлинике“ у Загребу, примена музичких стимулација започела је 2002. године у Школи за оштећене слухом-наглуве „Стефан Дечански“ у Београду.

Вишегодишње искуство у примени музичких стимулација код деце са сметњама у развоју показује да постоји позитиван утицај музике и музичких вредности на развој говора, вештине читања, когнитивних способности, координације покрета, самопоуздања, социјалног прилагођавања као и осећања задовољства.

Настава предмета *музичке стимулације* у основној школи, садржајима и активностима, значајно доприноси целокупном развоју ученика. Код ученика се развија љубав према музичкој уметности и смисао за лепо и узвишено, помаже његов свестрани развој, оплемењује га и улепшава му живот.

Током наставе, у виду осмишљених активности, омогућује се развијање способности изражавања звучним средствима (гласом или инструментом), упознавање вредних дела музичке уметности и стицање потребе да ученици самостално упознају музичка дела из области народног и уметничког стваралаштва.

Материјал и дидактичка средства која се користе на часовима музичких стимулација

Инструменти који се користе на часовима музичких стимулација јесу, пре свега, Орфов инструментариј.

Слика 1. Орфов инструментариј

Слика 2. Орфов инструментариј

Орфов инструментариј чине: добош, музичке звечке, клавес штапићи, триангл, даире, као и ђембе, афричко звоно итд.

Добош се користи у предшколском и млађем школском узрасту као помоћно средство у оквиру програма за развој моторике у простору (музичке игре у простору у функцији развоја моторике, осећаја за простор и координације покрета).

Клавес штапићи се користе у обради 2/4 такта и као помоћно средство и пратећи инструмент у одржавању ритма у примерима групног испевавања песмице или бројалице.

Звечке и даире се користе као помоћни инструмент у обради 3/4 такта.

Ђембе и звоно се користе у извођењу ритмичких целина.

Употреба знакова као замена за нотни систем

На часовима музичких стимулација (од првог до четвртог разреда) не користе се ноте као симболи ритма и мелодије. Уместо њих, користе се мањи или већи кружићи као симболи за четвртину и осмину ноте.

Пример за обраду ирационалне бројалице, односно обраде четвртине и осмине ноте.

X	X
OO	OO
O	O
OO	OO

При обради смислене, рационалне бројалице, она може бити и илустрована. Илустрација треба да прати текст бројалице ради лакшег разумевања њеног садржаја. Овако илустрована песмица треба да буде изложена на панелу учионице и доступна ученицима.

Активности по областима и темама

Први разред

Област: Моторика

Тема: Развој осећаја за трајање и простор

Активност: Кретање у простору у задатом ритму. На задати ритам добоша или клавес штапића, деца ходају или трче, заустављају се када звучна стимулација престане.

Исход: Ученик трчи и зауставља се у простору на задати ритам кроз вежбе моторичке координације праћене звучним стимулацијама.

Област: Фонетика

Тема: Вокали А, Е, И, О, У, певано и говорно

Активност: Испевавање вокала у оквиру пентатонике у различитим интонативним варијацијама, у играма и ситуацијама које носе одређено значење. На пример, глас **А** асоцира на лет авиона, глас **У**, уз покрет, имитирање воза.

Исход: Ученик испевава вокале у оквиру пентатонике имитирајући покрете за сваки глас.

Област: Ритам

Тема: Игре ритмова

Активност: Имитација ритмичких облика у разним ритмичким варијацијама (деца имитирају ритам када ходају, трче, лупају ногама о под, плескају длановима, пуцкетају прстима).

Исход: Ученик имитира ритам док хода, трчи, лупа ногама о под, дланом о длан, пуцкета прстима.

Други разред

Област: Моторика

Тема: Развој моторике прстију, руке, шаке лакта

Активност: Деца имитирају покрете наставника (вежбе микромоторике прстију, шаке, макропокрета целе руке). Ове вежбе, покрети прате артикулацију гласова, логатома, речи и групе речи.

Исход: Ученик изговара логатоме и имитира задате покрете.

Област: Фонетика

Тема: Говорне фонетске бројалице

Активност: Обрада бројалица из збирке кратких бројалица или разбрајалица за обраду и корекцију ситуационих говорних структура. Наставник, по слободном избору, користи бројалице.

Исход: Ученик прати и усваја бројалице и разбрајалице.

Област: Мелодија

Тема: Вокалне вежбе на једном или више тонова

Активност: Испевавање вокала уз покрет за сваки глас у *legato* и *staccato* форми – Певање вокала у различитим интервалима (терца, кварта, квинта).

Исход: Ученик испевава вокале у *legato* и *staccato* форми уз покрет.

Трећи разред

Област: Фонетика

Тема: Бројалица у функцији корекције реченичног ритма

Активност: Речима и реченицама, адекватног фонетског садржаја, истовремено се усавршава ритам реченице, разумевање и правилна артикулација. Издвојити делове текста једне песмице и путем тумачења, драматизације, цртежа, приближити детету песмицу која се обрађује.

Исход: Ученик прати и савладава ритам реченице и разуме тумачење песмице преко цртежа и драматизације.

Област: Ритам

Тема: Ритмички диктат – обрада ритма коришћењем музичких инструмената

Активност: Коришћењем добоша, клавес штапића, звечки или свирањем на ђембе перкусијама, деца имитирају задате ритмичке целине. Инсистирати на тачној имитацији задатих ритмова.

Исход: Ученик имитира задате ритмичке целине на различитим инструментима (перкусије).

Област: Слушање

Тема: Развијање слушне пажње

Активност: Слушање звукова у простору и одређивање извора звука. Слушање ритма у структурама – имитирање задатог ритма.

Исход: Ученик развија слушну пажњу – одређује извор звука и имитира задати ритам.

Четврти разред

Област: **Моторика**

Тема: **Развој микромоторике коришћењем триангла, звончића, ремо звечки**

Активност: Имитирање ритма, темпа и динамике за време свирања на малим ударалкама.

Исход: Ученик имитира ритам, темпо и динамику на малим ударалкама.

Област: **Фонетика**

Тема: **Обрада групе гласова кроз ирационалне бројалице**

Активност: У оквиру више часова, обрадити, плозиве, фрикативе, африкате, сонанте. За обраду сваког гласа користити ирационалне и полуирационалне бројалице.

Исход: Ученик прати вежбе артикулације гласова савлађивањем одређене бројалице.

Област: **Мелодија**

Тема: **Мелодијски диктат– разликовање говорног и певаног гласа – разликовање високих и ниских тонова**

Активност: Наставник задаје реченицу коју пева или изговара ученици погађају шта су чули.

Наставник одсвира ниске или дубоке тонове на клавијатури, ученици погађају коју висину тона су чули (високо-ниско).

Исход: Ученик разликује говорни од певаног гласа; разликује високе и ниске тонове.

Пети разред

Област: **Моторика**

Тема: **Микромоторика у сложеним ритмовима**

Активност: Испевавањем песмице „Кад си срећан“, у којој су заступљене вежбе микромоторике прстију, дланова, ногу.

Исход: Ученик испевава песмицу, пратећи и имитирајући вежбе микромоторике прстију, дланова, ногу.

Област: **Фонетика**

Тема: **Бројалица у функцији корекције реченичног ритма**

Активност: Изговарањем речи и реченица, адекватног фонетског садржаја истовремено се усавршава ритам реченице, разумевање и правилна артикулација (издвојити делове текста једне песмице и тумачењем, драматизацијом и цртежом приближити детету песмицу која се обрађује).

Исход: Ученик прати и савладава ритам реченице и разуме тумачење песмице преко цртежа и драматизације.

Област: Ритам

Тема: Слушање и имитирање сложених ритмова у простору

Активност: Ученици слушају одређене ритмичке целине које наставник изводи. Ученици понављају исти ритам, водећи рачуна о томе да свирају истовремено са осталима.

Исход: Ученик свира у групи, имитира ритмичке целине које изводи наставник.

Шести разред

Област: Ритам

Тема: Обрада ритмичких целина у оквиру оркестра перкусиониста

Активност: Увежбавање ритмичких целина, у оквиру мањих група, свирајући на перкусијама. Након увежбавања, заједничко свирање као оркестар. Овај ниво се препоручује групи старије деце.

Исход: Ученик свира у оркестру перкусиониста, прати и имитира задате ритмове.

Област: Мелодија

Тема: Развој осећаја за мелодију

Активност: Обрада структура са два тона СОЛ-МИ и три тона СОЛ-ЛА, СОЛ-МИ.

Исход: Ученик интерпретира задате интервале у складу са својим могућностима.

Област: Слушање

Тема: Развијање слушне пажње

Активност: Слушно препознавање свих музичких елемената (ритма, мелодије, паузе, динамике, темпа). Препознавање ових елемената у говорним ситуацијама и читању поезије.

Исход: Ученик усваја ритам речи, мелодичност реченице, прати задати темпо читања.

Седми разред

Област: Ритам

Тема: Ритмички дијалог у простору

Активност: Свирање на перкусијама (ђембе), слање поруке и одговора свирањем перкусија (тзв. метод питање-одговор).

Исход: Ученик свира ђембе, имитира ритмичке целине које задаје наставник.

Тема: Обрада ритма и динамике песмице у $\frac{3}{4}$ такту

Активност: Коришћење музичких звечки, увежбавање правилног извођења $\frac{3}{4}$ такта, затим, уз тактирање, читање песмице са табле.

Исход: Ученик усваја $\frac{3}{4}$ такт и прати песмицу у истом ритму.

Област: Мелодија

Тема: Glissando вежбе узлазно и силазно

Активност: Вежбе везаног испевавања високих, средњих и ниских тонова како би се проширио и захватио целокупни опсег гласа.

Исход: Ученик усваја вежбе за распевавање опсега гласа.

Осми разред

Област: **Мелодија**

Тема: **Развој осећаја за интонацију**

Активност: Повезивање мелодије са реченичном интонацијом. Вежбе за развој осећаја за интонацију у играма питалица.

Исход: Ученик развија осећај за интонацију у игри питалица.

Тема: **Динамика у мелодијском низу**

Активност: Примена мелодијске динамике на примерима поезије и у говорном изразу.

Исход: Ученик интерпретира поезију следећи задату динамику у говорном изразу.

Област: **Слушање**

Тема: **Слушање музичких комада – дечјих песама, народних песама и класичне музике**

Активност: Упознавање са различитим музичким жанровима и стилевима. Неговање осећаја за музику и уживање у музици. Стварање слика на основу текста песама.

Исход: Ученик стиче осећај за музику, ужива у музици, прати текст песме и замишља слику.

П р и к а з ч а с а

Трећи разред

Наставна јединица: **Обрада песме „Мој деда“ (М. Петров) – певање и свирање**

Уводни део:

– Наставник, у уводном делу часа, ради на обради и правилном усвајању ритма песме (наставник и ученици заједно, у истом темпу, клавес штапићима свирају четвртину ноте).

– У овом делу часа ученици испевавају песму као рецитацију, читајући текст са табле, истовремено свирајући клавес штапиће. Песма је у 2/4 такту и ученици увек свирају четвртине ноте.

– Наставник стоји испред табле свирајући клавес штапиће пратећи текст песмице. Ученици, уједначени, свирају и испевавају текст песмице.

Мој деда
Х Х
Де –да де-да
Де-ди це
Ја-ти пружам
Ру-чи це
А-ти ме-ни
Ос-мех свој
Ти-си до-бри
Де-да мој

Наставник понавља песму заједно са ученицима све док ритам свирања и певања ученика у групи не буде усвојен и уједначен.

У завршном делу часа, наставник прати ђаке свирајући на клавиру, један ученик је у улози диригента са клавес штапићима. Ученици испевавају мелодију песмице свирајући на клавесу. Они који не могу да прате мелодију прате ритам и текст песмице.

Литература:

- Илић, В. (2012), Музичка култура за 4. разред основне школе, Издавачка кућа „Креативни центар“, Београд
- Смрекар Станковић, М. Цветковић, М. (2006), У свету мелодија и стихова, Музичка култура за 4. разред основне школе, Издавачка кућа „Едука“, Београд
- Станковић, А. (2012), Музичка култура за 6. разред основне школе, Издавачка кућа „Klett“, Београд
- Шмит, М.Б. (2001), Глазбом до говора, наклада Хаид, Загреб
- Шмит, М.Б. (1993), Музичке вредноте у функцији основних структуралних фактора говора, Центар СУВАГ, Загреб

V. РАЗВОЈ ПРЕДЧИТАЛАЧКИХ ВЕШТИНА ДЕЦЕ СА ОШТЕЋЕЊЕМ ВИДА

Александра Грбовић

Увод

Програм подршке за учење читања и писања је намењен деци која могу имати проблема у усвајању основних академских вештина условљених тешкоћама визуелне перцепције. Првенствено је намењен слепој и слабовидој деци, али се може примењивати и код других категорија деце са ометеношћу. Истраживања показују да је оштећење вида скоро редовни пратилац других облика ометености. При томе, са повећањем степена доминантне ометености расте и степен губитка вида. Оштећење вида је најчешће комбиновано са различитим степенима менталне ретардације, оштећењем слуха и церебралном парализом (Brambring, 2000).

Програм је планиран као део превентивних активности усмерених на стимулацију подручја значајног за описмењавање. Предвиђено је да се реализује са децом која, услед тешкоћа визуелне перцепције, не могу спонтано, током развојног периода, да усвоје знања која представљају основ за касније савладавање читања и писања, већ им је неопходна одговарајућа обука за стицање предчиталачких знања и вештина.

Како би се благовремено припремила адекватна основа за ефикасно описмењавање, децу са оштећењем вида већ од треће године треба укључити у одговарајуће стимулативне активности за стицање предчиталачких знања и вештина. Активности треба спроводити у оквиру предшколских установа, али и код куће. Превентивно деловање ће олакшати увођење слепе и слабовиде деце у свет писмености, без обзира да ли ће се учење читања и писања вршити црном штампом или *Брајевим писмом*.

Програм подршке за развој предчиталачких вештина деце са оштећењем вида, садржи кратак теоријски увид у факторе који ометају усвајање читања и писања слепе и слабовиде деце, као и предуслове за њихово успешно описмењавање.

Други део се односи на краћи приказ програма развоја визуелних и тактилних вештина, будући да су перцептивне способности основа за описмењавање.

У трећем делу дати су предлози посебно осмишљених активности, у складу са потребама и могућностима деце са оштећењем вида. Предложене активности прате

развојне обрасце и могу се примењивати од треће године па до поласка у школу, као и у периоду припреме за учење читања и писања на почетку првог разреда.

Фактори који ометају усвајање читања и писања деце са тешкоћама визуелне перцепције

Визуелна ометеност знатно отежава активно истраживање света и спонтано учење о окружењу. Перцептивно ограничење смањује прилике за кретање, комуникацију и прикупљање многих знања и искуства која деца типичног развоја спонтано стичу посматрањем. Искуства деце са оштећењем вида у опажању и уочавању великог броја информација и различитих појава којима су окружена нису довољна за изграђивање адекватних појмова и представа. Неизграђеност појмова и представа омета говорно-језички развој и исправно повезивање речи са одговарајућим појмом. Деца са оштећењем вида се у великој мери ослањају на вербалне описе предмета, појава и бића, добијених од одраслих људи, без очигледне основе и конкретних сазнања. Наведене тешкоће и недостатак потребних знања отежава усвајање читања и писања. Уопштено узевши, слепа и слабовида деца, при поласку у школу, испољавају следеће карактеристике:

- недостатак базичних и формалних знања о писмености; не познају начин бележења информација, као ни сврху и значај њихове размене у уобичајеним дневним активностима (Gompel, et al. 2003; Patillo, et al. 2004);
- имају тенденцију употребе речи које немају подлогу у чулном искуству, што за последицу има појаву вербализама и слабије дефинисане везе између речи и појмова које оне представљају (Craig, 1996);
- фонолошка свест и знање о словима најчешће нису на одговарајућем нивоу (Gompel, et al. 2003; Patillo, et al. 2004);
- испољавају тешкоће говорно-језичког развоја, нарочито у погледу анализе и синтезе речи, манипулације гласовима и њиховим повезивањем са словима (Craig, 1996).

Васпитно-образовни приступ деци са оштећењем вида до поласка у школу, треба да се базира на креирању ситуација које омогућавају стицање широке лепезе конкретних искуства и прикупљање богатог фонда општих знања о свету који их окружује заснованих на очигледности. Истовремено, за успех у читању потребно је стимулисати перцептивни развој, било да је у питању тактилна, било визуелна перцепција. Будући да оштећење вида прати успорен и дисхармоничан развој моторике, за усвајање писања црном штампом или Брајевом писаћом машином, неопходно је вршити систематски подстицај развоја одговарајућих моторичких вештина.

Предуслови за описмењавање деце са оштећењем вида

За успешно савладавање читања и писања, пре свега, неопходна је физиолошка зрелост моторичких, перцептивних и когнитивних структура. Уз општу зрелост организма, дете до поласка у школу треба да стекне одређена општа знања и вештине.

Општи предуслови за описмењавање су:

- **Познавање тела и простора.** Дете треба да познаје сопствено тело и познаје просторне одреднице (нпр, близу-далеко, изнад-испод, итд.)
- **Изграђеност појмова,** познавање имена уобичајених предмета, појава и бића.
- **Свест о времену,** односно разликовање појмова јуче, данас, сутра, раније–касније, итд.
- **Знања о говору и језику,** пре свега, основна знања о читању (правац, смер, сврха), фонолошка свест и продукција гласова матерњег језика.
- **Моторичке способности** које омогућавају прецизно хватање и манипулацију.

Деци са оштећењем вида, потребна је помоћ како би савадала ова знања и стекла опште предуслове за описмењавање. Потреба за интервенцијама је нарочито изражена у погледу стицања знања о говору, језику и свету који их окружује. Поред ових интервенција, изузетно је значајно планско деловање на развој перцептивних вештина. Услед перцептивних ограничења, за усвајање читања и писања, неопходне су интервенције на следећим пољима:

- Слепо дете до поласка у школу треба да стекне одговарајући ниво тактилно-кинестетске перцепције који ће омогућити усвајање *Брајевог писма*.
- Слабовидо дете треба да поседује визуоперцептивне вештине у мери која ће омогућити коришћење црне штампе.

Перцептивна ограничења отежавају декодирање симбола, без обзира да ли је у питању графичко или тактилно представљање информација. Слабовида деца користе црну штампу, иако имају тешкоћа читања и писања услед дефицита визуоперцептивних вештина. Вештине, као што су визуелна анализа и дискриминација, визуелно закључивање и меморија, омогућавају запамћивање облика слова и разликовање од других сличних слова. Недостаци поменутих вештина могу да резултирају продуженим периодом учења слова, тешкоћама читања, озбиљним проблемима у учењу и ниским образовним постигнућима. Визуелна ометеност за последицу има и недостатак визуоинтегративних вештина, нарочито координације око-рука, што отежава правилно обликовање слова и усвајање вештине писања (Barraga, Morris, 1980; Garzia, et al. 2000; Sortor, Kulp, 2003; Clutten, 2009).

Слепа деца се сусрећу са још већим изазовима, првенствено због ограничења тактилног сензорног система. Тешкоће су условљене због сукцесивног карактера опажања које је типично за чуло додира. За декодирање *Брајевих карактера* потребно је уложити доста времена и труда, нарочито у периоду описмењавања. Читање и писање тактилним путем значајно усложњава захтеве који се пред читаоца постављају, па само учење траје дуже. Слепо дете мора да идентификује појединачне карактере и да их задржи у меморији све док не идентификује сва слова која чине реч. Затим, мора да синтезује перципирана слова како би схватило шта је прочитао. Овакво читање успорава процес аутоматизације и отежава разумевање прочитаног (Wormsley, 2003; Steinman, et al. 2006). Када је реч о писању, слепо дете не може истовремено да пише и

прати написано. Оно мора да стане са писањем и прстима провери написано (Цветковић, 1989).

Предуслови за усвајање Брајевог писма

За усвајање *Брајевог писма*, потребна је доследна и дуготрајна припрема. Код следе деце, најпре, морамо развити свест о комуникацији тактилним путем. До поласка у школу оно треба да стекне основна знања, као што су тактилни начин представљања информације, али и сврха, начин, правац и смер читања и писања. За описмењавање тактилним путем, слепо дете мора стећи одговарајуће моторичке вештине и имати добро развијену фину тактилну дискриминацију. За ефикасно читање, поред финог тактилитета јагодица прстију, потребно је и развити способност коришћења обе руке истовремено, али за различите задатке.

Припремни период за учење *Брајевог писма*, карактеришу, пре свега, активности усмерене на развој топогнозије, тактилне дискриминације и моторичке снаге и спретности прстију. Како би се ове кључне вештине развиле у што већој мери, неопходно је развити читав низ способности које омогућавају уочавање елемената тактилне сензације и интеграцију уоченог у смислени образац (Јаблан, 2010). У ту сврху развијена су специјална дидактичка средстава (кутија са шестотачкама, перспективна и топогностичка таблица) намењена интензивном развоју тактилне дискриминације. Ова дидактичка средства се користе у периоду припреме за полазак у школу (старији предшколски узраст) и на почетку формалног описмењавања. Основне тактилне вештине које дете треба да савлада пре почетка усвајања слова су:

- **Тактилна идентификација предмета** – разликовање и спаривање предмета према текстури (тврдо-меко, грубо-глатко, итд.) и температури.
- **Тактилна дискриминација предмета** – облик, величина и тежина.
- **Тактилна идентификација и дискриминација геометријских облика** – круг, квадрат, троугао, правоугаоник.
- **Графестезија** – разумевање рељефних слика.

Поред тактилних вештина, које омогућавају читање, потребно је развити моторичке вештине које омогућавају писање. Слепој деци, у раном школском узрасту, недостају моторна брзина, спретност и снага прстију коју захтева писање на Брајевој машини. Како би се ове тешкоће елиминисале, потребно је радити вежбе за јачање и вежбе за фину диференцираност моторике прстију. Вежбањем моторике прстију изграђује се психомоторна шема покрета за сваки прст појединачно.

Наведене вештине представљају предуслов за усвајање читања и писања *Брајевог писма* и слепо дете их мора усвојити пре почетка формалног описмењавања.

Не треба заборавити ни аудитивне способности, као основне компензаторне вештине. Слепо дете, при поласку у школу, треба да је у стању да дискриминише и

идентификује звук и правац из којег он долази. Потребно је да дете може да да одговор на питања који објекат, биће, појава прави такав звук и одакле он долази.

Предуслови за описмењавање слабовидог детета

Уколико се планира визуелан приступ учењу, поред општих знања и вештина које се стичу у предшколском периоду, слабовидо дете мора поседовати вештине које су у директној вези са читањем и писањем. Оно мора поседовати одговарајући ниво визуооперцептивних и визуомоторичких вештина које директно омогућавају реализацију поменутих задатака. У том смислу могу се издвојити следеће вештине:

– *Визуелна анализа.* Може се посматрати као базична визуелна вештина. Одговорна је за лоцирање, селекцију и екстраховање релевантних информација из окружења. Представља основу из које се могу издвојити теоријски конструкти као што су визуелна дискриминација, визуелна меморија и визуелно закључивање (Garzia, et al. 2000).

– *Визуелна дискриминација.* Омогућава схватање сличности и разлика на основу уочених детаља. У акту читања учествују различити аспекти визуелне дискриминације. У питању су дискриминација боја (омогућава разликовање слова од позадине), дискриминација фигура–позадина (одговорна за уочавање слова уз истовремено игнорисање других визуелних надражаја), дискриминација облика (омогућава разликовање слова), визуоспацијална дискриминација (омогућава уочавање просторне оријентације елемената слова). Њихово садејство омогућава разликовање слова и речи које изгледају слично, као што су на пример, слова *П – Н* или речи *лед – мед* (Sutaria, 1985).

– *Визуелна меморија.* Одговорна је за задржавање и поновно стварање у свести менталне слике посматраног призора. Визуелна меморија омогућава уочавање, запамћивање и призивање из сећања тачног редоследа изгледа и тачног редоследа слова које чине реч (нпр, *тас* или *сат*) или речи које чине реченицу (Garzia, et al. 2000).

– *Визуелно закључивање.* Одговорно је за идентификовање посматране слике када детаљи нису у потпуности видљиви. Омогућава менталну надоградњу посматраног призора, што се при читању односи на слова или речи (Garzia, et al. 2000).

– *Визуомоторна интеграција* одговорна за ефикасно садејство очију и руку приликом вршења мануелних радњи, као што је на пример, писање. Неизоставно укључује визуелну перцепцију и координацију око-рука (Garzia, et al. 2000; Sortor, Kulp, 2003).

Услед тешкоћа и ограничења визуелне перцепције, код слабовиде деце се испољавају недостаци у развоју визуооперцептивних и визуомоторичких вештина. Истраживања указују на то да слабовиде ученике одликује низак визуооперцептивни коефицијент, а координација око-рука није на задовољавајућем нивоу (Дикић, 1997). Поменуте вештине се могу развити уколико се плански и систематски подстичу.

Програм подршке за развој предчиталачких вештина слепе и слабовиде деце

Развој перцептивних, моторичких, концептуалних и језичких способности, као и савладавање вештина значајних за улазно дешифровање *Брајевих ознака* могу бити кључне за ефикасно превазилажење тешкоћа почетног описмењавања слепе и слабовиде деце.

Програм подршке за развој предчиталачких вештина слепе и слабовиде деце усмерен је на стицање компетенција у оквиру:

- усвајања општих знања и формирање појмова и представа;
- говорно-језичког развоја;
- развоја фонолошке свести;
- усвајања базичних и формалних знања о читању и писању;
- подстицања перцептивног (аудитивног, визуелног и тактилног) развоја;
- развоја моторичких способности које омогућавају писање оловком или Брајевом машином.

У оквиру **Програма подршке за развој предчиталачких вештина слепе и слабовиде деце**, детаљније су обрађени садржаји који се тичу **Програма подршке за визуелно, односно тактилно функционисање**, будући да ове вештине представљају основу за усвајање читања и писања црном штампом, односно *Брајевим писмом*. У оквиру ових програма, дато је краће објашњење, циљеви и задаци, приказ уредног развоја и развојна мапа визуооперцептивних и тактилно-кинестетских вештина. Области као што су формирање појмова и представа, говорно-језички развој, моторички развој, представљају чест садржај других приручника, па овде нису детаљније обрађивани. У оквиру ових области, дате су карактеристичне активности прилагођене перцептивним могућностима слепе, односно слабовиде деце.

Програм се може спроводити у кућним условима, предшколским и школским установама. Програм спроводи дефектолог из области сметњи и поремећаја вида или дефектолог обучен за сензорне сметње.

Програм подршке за визуелно функционисање

Програм је намењен деци која испољавају проблеме у реализацији свакодневних активности услед тешкоћа визуелне перцепције. Код њих се могу очекивати проблеми у усвајању читања и писања при поласку у школу, условљени недовољним развојем визуелних вештина. Тематске целине **Програма подршке за визуелно функционисање** прате хијерархијски ред стицања визуооперцептивних и визуомоторних вештина и помажу развој и аутоматизацију визуелног понашања у свакодневним активностима. Реализација тематских целина врши се у складу са

могућностима детета, а сложеност задатака мора бити примерена узрасту и степену оштећења вида.

У реализацији програма могу се користити предмети за свакодневну употребу, дидактичке играчке, дечије књиге, сликовнице, бојанке, наменски рађене фотографије и слике, као и одговарајући цртежи. Временом, усвојене визуелне вештине треба изводити у мање повољним констелационим условима, блиским реалној ситуацији у учионици, како би се учврстило визуелно понашање детета у различитим контекстима.

Програм подршке визуелном функционисању не обухвата домен базичних видних функција и окулomotorних вештина. Уколико постоје значајнији проблеми у овим доменима, препоручује се описмењавање *Брајевим писмом*.

Циљеви програма. Општи циљ је усмерен на развој визуооперцептивних и визуоинтегративних вештина значајних за обављање свакодневних активности и стицање академске писмености.

Развој визуооперцептивних вештина тече одређеним редоследом. Прво се успоставља дискриминација облика, форме и боје, најпре реалних објеката, па затим и слика. Следи развој дискриминације детаља и, на крају, положаја у простору.

У складу са развојним следом, утврђени су следећи **специфични циљеви**:

1. Развој дискриминације геометријских облика;
2. Препознавање предмета и њихових приказа;
3. Разумевање слика;
4. Разликовање симбола;
5. Визуомоторна интеграција.

Задаци програма:

1. Домен визуооперцептивних вештина:

- Развој способности визуелне анализе и дискриминације тродимензионалних предмета и модела у погледу облика, величине, боје, форме детаља и функције.
- Развој способности визуелне анализе и дискриминације слика и симбола, у погледу:
 - дискриминације фигура–позадина,
 - дискриминације детаља и спаривања према задатим критеријумима,
 - дискриминације непотпуних цртежа и повезивања детаља у целину,
 - разликовања и спаривања апстрактних симбола.

2. Домен визуоспацијалне перцепције:

- одређивање положаја предмета у простору,
- уочавање перспективе и симетрије на сликама,
- уочавање сличности и разлика апстрактних симбола према специфичној оријентацији њихових елемената.

3. Домен визуомоторне интеграције:

- Развој координације око-рука и графомоторике.

Уредан развој визуелног опажања као основа за процену потреба детета

Приказ уредног развоја визуелног опажања дат је од рођења до треће године, када се формирају све базичне визуелне функције и основне визуооперцептивне вештине:

– Прва три месеца по рођењу новорођенче види веома нејасно. Свет изгледа мутно и састоји се од светлих и тамних боја. У овом периоду развијају се базичне видне функције које омогућавају новорођенчету стицање свести о објектима и људима који га окружују.

– Између четвртог и шестог месеца, успоставља се контрола покрета очију и координација око-рука. Беба постаје заинтересована за околину. Разгледа своје руке, визуелно истражује простор, прати објекте који се крећу, посеже за играчкама у близини, држи предмете у рукама и ставља их у уста.

– Од шестог до осмог месеца усавршавају се окуломоторне функције (фиксација, конвергенција) и координација око-рука. Развија се перцепција дубине и облика. Беба постаје заинтересована за предмете у околини. Манипулише њима и тражи их погледом, уколико се склоне из видног поља.

– Од осмог до дванаестог месеца, значајно се подиже оштрина вида; јача бинокуларни вид и побољшава се координација око-рука. Беба је сада у стању да дохвати и баца предмете. Развија се дискриминација геометријских облика.

– До друге године, координација око-рука и перцепција дубине су добро развијени. Дете показује интересовање за слике у књигама; жврља, имитира покрете других; повећава визуелну меморију. У стању је да спарује једноставне облике и боје.

– Од треће године дете постаје веома заинтересовано за истраживање сопствене околине. Може да уочи детаље на сликама, слаже једноставне слагалице, сортира и спарује предмете и слике (Baraga, Morris 1980; Hudson, et al. 2002).

Уколико постоје физиолошки предуслови (постојање базичних видних функција) подстицај развоја визуооперцептивних вештина се врши почевши од нивоа на коме се дете тренутно налази. Од треће године на даље, визуооперцептивни задаци се усложњавају. Постепено се прелази са перцепције тродимензионалних предмета и модела на дводимензионалне приказе различите сложености.

Веома је важно да дефектолог добро познаје развој визуелног опажања и могућа одступања, како би могао да процени потребе детета. Развојна мапа представља листу вештина и компетенција које деца без тешкоћа у развоју спонтано усвоје и формирају током првих година живота.

Табела 1. Развојна мапа – Визуоперцептивне вештине

ТЕМА	УРЕДНИ РАЗВОЈ	ИСПОЉАВАЊЕ ТЕШКОЋЕ	АКТИВНОСТИ за подстицај функције	ОЧЕКИВАНИ ИСХОДИ
Визуелна анализа и дискриминација реалних објеката и бића	<p>Детаљно претражује погледом простор.</p> <p>Успешно користи визуелне информације.</p> <p>Схвата сличности и разлике у погледу величине, облика, боје, итд.</p>	<p>Има тешкоће у разврставању, организовању и коришћењу информација добијених визуелним путем.</p> <p>Има тешкоће у визуелној идентификацији предмета и бића.</p> <p>Има тешкоће у визуелној дискриминацији предмета и бића.</p>	<p>Вежбе посматрања и описивања предмета и бића.</p> <p>Идентификовање познатих предмета и бића на блиском растојању –1м.</p> <p>Идентификовање познатих предмета и бића на средњој удаљености (4-5м).</p> <p>Вежбе разврставања према различитим критеријумима.</p>	<p>Уочава и препознаје познате предмете и бића са различитих удаљености.</p> <p>Идентификује и дискриминише предмете и бића.</p> <p>Разврстава предмете према задатим критеријумима.</p>
Перцепција и интерпретација дводимензионалних приказа (слика)	<p>Уочава информацију значајну за дводимензионалне приказе.</p> <p>Идентификује познате предмете приказане на сликама.</p> <p>Успешно интерпретира и разуме радње приказане на реалним сликама.</p>	<p>Тешкоће уочавања, интегрисања и интерпретације визуелних информација.</p> <p>Не препознаје познат предмет, уколико је приказан под необичним углом или околностима.</p> <p>Има тешкоћа у разумевању приказаног на сликама.</p>	<p>Вежбе уочавања и препознавања предмета и бића и на сликама.</p> <p>Проналажење одређеног приказа на слици у задацима различите тежине.</p> <p>Вежбе спаривања предмета и модела са њиховим приказима.</p> <p>Вежбе описивања илустрација, слика, фотографија, цртежа.</p>	<p>Дискриминише релевантне визуелне информације и интегрише их у смисаону целину.</p> <p>У стању је да одабере битну информацију.</p> <p>Препознаје познате предмете на сликама.</p> <p>Разуме илустрације у складу са узрастом.</p>
Дискриминација детаља на дводимензионалним приказима	<p>Уочава детаље на приказима различите сложености.</p> <p>Одређује сличности и разлике.</p> <p>Идентификује и репродукује симболе и комбинације симбола.</p>	<p>Тешкоће или немогућност уочавања детаља.</p> <p>Тешкоће уочавања сличности и разлика приказаног на сликама.</p> <p>Тешкоће идентификације и репродукције симбола.</p>	<p>Активности спаривања слика различите сложености.</p> <p>Вежбе проналажења сличности и разлика на апстрактним симболима.</p>	<p>Идентификује, и спарује слике и симболе према задатим критеријумима.</p> <p>Проналази сличности и разлике између апстрактних симбола различите сложености.</p>

ТЕМА	УРЕДНИ РАЗВОЈ	ИСПОЉАВАЊЕ ТЕШКОЋЕ	АКТИВНОСТИ за подстицај функције	ОЧЕКИВАНИ ИСХОДИ
Визуопросторна перцепција	Одређује положај и величину реалних објеката или елемената приказаних на сликама. Разуме концепт симетрије (на конкретном и менталном плану).	Тешкоће у решавању визуопросторних задатака Тешкоће у менталној ротацији слика и разумевању симетрије. Тешкоће уочавања и спаривања симбола.	Активности предмета у простору са одговарајућим приказом. Вежбе уочавања перспективе и симетрије на сликама. Вежбе спаривања симбола.	Копира распоред предмета у простору на приказу. Разуме перспективу и уме да је одреди Копира, спарује и резликује апстрактне симболе.
Визуелно закључивање и меморија	Разуме слику, без обзира да ли су сви детаљи у потпуности приказани. Памти и користи приказане визуелне информације у складу са потребама.	Тешкоће или немогућност разумевања информација, уколико нису у потпуности приказане. Грешке у закључивању или интерпретацији непотпуних слика. Тешкоће коришћења визуелних информација.	Вежбе уочавања односа делова и целине на сликама. Вежбе тумачења непотпуних слика. Вежбе закључивања на основу приказаних детаља.	Ефикасно успоставља везу између онога што „зна“ да постоји на слици и онога што види. Уочава детаље који недостају и повезује делове слике у целину. Памти и користи визуелне информације према потреби.
Визуомоторна интеграција	Врши fine манипулативне активности. Прецизна координација око-рука и добра графомоторика.	Тешкоће или немогућност извођења финих манипулативних активности. Тешкоће држања правца и поштовања задатог простора у графомоторним активностима.	Вежбање манипулативних активности. Вежбе координације око-рука. Вежбе графомоторике.	Манипулативне активности и фина моторна контрола у складу са узрастом. Графомоторне способности у складу са узрастом.

Програм подршке за тактилно-кинестетичко функционисање

Програм подршке за тактилно-кинестетичко функционисање је намењен деци која немају видне функције или деци чије су видне функције на таквом нивоу да не омогућавају описмењавање визуелним путем. Деца са потпуним губитком вида, практичном слепоћом или прогресивним губитком вида су принуђена да уче помоћу других сензорних канала, а за усвајање читања и писања неопходан им је висок ниво тактилних вештина.

Тематске целине **Програма подршке за тактилно-кинестетичко функционисање** прате фазе развоја и хијерархијски ред стицања тактилних и кинестетичких вештина и помажу аутоматизацију тактилног понашања у свакодневним активностима.

Дидактички материјал треба да буде погодан за тактилно перцепирање. За реализацију програма могу се користити предмети за свакодневну употребу, дидактичке играчке и наменски прављене тактилне (рељефне) слике. Инструкцију треба рашчланити на кораке и обезбедити могућност понављања и вежбања. Веома је значајно применити учење у реалним ситуацијама и прилагодити тежину задатка узрасту, способностима и интересовању детета.

Општи циљ програма односи се на развој тактилно-кинестетичких функција код следе деце, неопходних за обављање свакодневних животних активности и стицање академске писмености на *Брајевом писму*.

Задаци програма су развој тактилно-кинестетичких функција код деце са оштећењем вида у следећим доменима:

- Развој топогнозије (локализација места додира) кроз:
 - доживљај телесне целовитости,
 - именоване и показиване делова тела на себи и другима.
- Активна примена додира:
 - тактилна перцепција употребних предмета,
 - перцепција рељефних приказа,
 - перцепција тактилних симбола.
- Координација покрета, моторичка спретност и брзина:
 - манипулација предметима,
 - стратегија претраживања простора,
 - снага и флексибилност руку,
 - диференцираност моторике прстију.
- Тактилна дискриминација:
 - облика, величине и текстуре предмета,
 - рељефних приказа,
 - Брајеве ћелије.
- Графестезија (способност препознавања симбола представљених на кожи):
 - повезивање предмета са њиховим рељефним приказом,
 - разликовање и тумачење рељефних слика,
 - уочавање сличности и разлика рељефних симбола,
 - праћање рељефне линије.

Тактилно-кинестетско опажање као основа за процену потреба детета

Тактилно-кинестетско опажање има важну улогу у обезбеђивању информација из околине. Додир, притисак, вибрација, покрет, положај и кретање омогућавају схватање околине, манипулацију објектима и прецизну употребу различитог оруђа и алата. Тактилитет пружа информације о облику, величини и текстури објеката, док кинестезија указује на покрете делова тела и њихов положај у простору. Ова сазнања, пружају деци са високим оштећењем вида есенцијалне информације о свету који их окружује, помажу развој моторике и когнитивних функција. Може се рећи да је тактилно-кинестетско опажање најважнији пут којим слепи добијају информације о својој околини и успостављају однос са стварношћу.

Код деце типичног развоја, активност руку и шака, средином прве године, долази под контролу вида. Предмете које дохватају, деца аутоматски доводе у видно поље чиме настаје визуелно тактилно-кинестетска координација. Код слепог детета, због недостатка интегративне функције вида, перцептивни, а касније и појмовни развој, показује заостатке. Крајем прве године, слепо дете је у стању да уочи везу између звука и објекта. Тек тада развија се аудитивна пажња, а дете пружа руке и прави покрете хватања уперене према предметима које чује (Станчић, 1991).

За разлику од других сензорних система, тактилно-кинестетска перцепција се темељи на директном контакту са објектима који се перципирају и претежно је сукцесивна. Услед сукцесивности, тактилно-кинестетско опажање се мора организовати у оквиру уочавања једноставних елемената, затим анализе и на крају интеграције уочених елемената у смисаони образац (Warren, 1982, према: Јаблан 2007). Хијерархија стицања тактилних вештина тече од конкретних ка апстрактним облицима. Дете, прво, стиче могућност тактилног разликовања конкретних већих, једноставних тродимензионалних објеката. Затим, равних фигура које репрезентују исте објекте. Следи стицање способности тактилне дискриминације графичких репрезентација и то најпре геометријских фигура представљаних целом површином тачкасто, а затим контура објеката представљаних пуном рељефном линијом и, напослетку, тачкастом рељефном линијом. Могућност разликовања *Брајевих симбола* представља последњи стадијум развоја тактилних вештина (Kershman, 1975).

Од уочавања тактилних сензација, па до њихове симултане, брзе и ефикасне интеграције и интерпретације потребно је да дете савлада следеће:

- Прва фаза односи се на побуђивање свести, реакцију на додир и усмеравање пажње детета на тактилне сензације, што доводи до стицања сазнања о различитим тактилним сензацијама у околини.
- Следи, затим, аналитичко тактилно посматрање и манипулација предметима (друга фаза). Манипулишући предметима, слепа деца уочавају њихову структуру, облик, тежину и друге одлике, као и односе у простору. Активно учење омогућава уочавање сличности и разлика тактилним путем, што доводи до формирања појмова и представа, као основе за препознавање и именовање познатих предмета.

– Трећа фаза се односи на стицање способности тактилног уочавања односа између делова и целине, као и груписање предмета према одређеним критеријумима.

– Четврта фаза развоја тактилно-кинестетске перцепције односи се на стицање способности интерпретације једноставних графичких приказа. У овој фази дете овладава повезивањем изгледа предмета са његовом цртежом (рељефним приказом) и перцепцијом једноставних геометријских слика.

– Последњи, пети ниво развоја тактилитета односи се на развој fine тактилне дискриминације јагодица прстију, што омогућава препознавање симбола *Брајевог писма* (Јаблан, 2007).

Развој тактилно-кинестетских вештина је дуготрајан процес. Да би дете усвојило *Брајево писмо*, потребно је од треће године укључити га у програме подршке за развој вештина неопходних за усвајање тактилног начина комуникације.

Табела 2. Развојна мапа – Тактилно-кинестетско функционисање

ТЕМА	УРЕДАН РАЗВОЈ	ТЕШКОЋЕ У РАЗВОЈУ	АКТИВНОСТИ ЗА ПОДСТИЦАЈ ФУНКЦИЈЕ	ОЧЕКИВАНИ ИСХОДИ
Топогнозија	Има свест о сопственом телу. Именује и показује делове тела на себи и другима, у складу са узрастом.	Нема свест о сопственом телу. Постоје проблеми у именовану и показивању делова тела на себи и другима.	Вежбе за доживљај телесне целовитости. Вежбе именовања и показивања делова тела на себи и другима, у складу са узрастом детета.	Формирана свест о сопственом телу. Именује и показује делове тела на себи и другима, у складу са узрастним очекивањима.
Активна употреба додира	Истражује објекте додиром. Перципира облик предмета. Повезује предмет са његовим рељефним приказом. Тактилно лоцира ознаке на папиру. Прати рељефну линију врховима прстију.	Не показује интересовање да узме предмет у руке. Држи предмете, али их не користи сврсисходно. Не показује интересовање за рељефне слике. Не увиђа тактилне симболе на папиру.	Вежбе упознавања материјала и средстава. Моделовање шеме тактилног истраживања. Подстицање на манипулацију предметима. Вежбе истраживања рељефних слика.	Узима предмете. Уочава тактилне одлике предмета. Сврсисходно манипулише предметима. Истражује и прати рељефну линију

ТЕМА	УРЕДАН РАЗВОЈ	ТЕШКОЋЕ У РАЗВОЈУ	АКТИВНОСТИ ЗА ПОДСТИЦАЈ ФУНКЦИЈЕ	ОЧЕКИВАНИ ИСХОДИ
Координација покрета, моторичка спретност и брзина горњих екстремитета	<p>Вешто и ефикасно употребљава предмете.</p> <p>Тражи предмет контролисаним покретима.</p> <p>Испољава снагу и флексибилност руку.</p> <p>Испољава моторичку ефикасност и спретност шака и прстију.</p>	<p>Не уме сврсисходно да употребљава предмете.</p> <p>Нема стратегију претраживања простора и предмета.</p> <p>Нема синхронизован рад руку и шака.</p> <p>Не испољава моторичку ефикасност шака.</p> <p>Диференцираност моторике прстију није успостављена.</p>	<p>Вежбе координације покрета горњих екстремитета.</p> <p>Савладавање стратегије „употребе руку“.</p> <p>Вежбе манипулативне спретности и диференцијације моторике прстију.</p>	<p>Вешто и ефикасно истражује предмете са обе шаке.</p> <p>Има стратегију претраживања простора и предмета.</p> <p>Ефикасни покрети шака и прстију при тактилном анализирању.</p>
Тактилна дискриминација	<p>Врши фину тактилну дискриминацију предмета.</p> <p>Разврстава и групише рељефне слике на основу задатих критеријума.</p> <p>Разуме концепт Брајеве ћелије</p> <p>Разликује две тачке на најмањем растојању.</p>	<p>Не врши фину тактилну дискриминацију предмета и слика.</p> <p>Има тешкоће у интеграцији и интерпретацији тактилних информација.</p> <p>Не разуме концепт <i>Брајеве шестотачке</i>.</p> <p>Не разликује две тачке као одвојене на малом растојању.</p>	<p>Вежбе тактилне дискриминације реалних предмета према различитим својствима.</p> <p>Вежбе тактилне дискриминације рељефних приказа.</p> <p>Вежбе тактилне дискриминације на дрвеној, перспективној и топогностичкој таблици.</p>	<p>Дискриминише предмете према различитим критеријумима.</p> <p>Дискриминише тактилне приказе.</p> <p>Разуме концепт Брајеве ћелије</p> <p>Препознаје тачке као одвојене на најмањем растојању.</p>

ТЕМА	УРЕДАН РАЗВОЈ	ТЕШКОЋЕ У РАЗВОЈУ	АКТИВНОСТИ ЗА ПОДСТИЦАЈ ФУНКЦИЈЕ	ОЧЕКИВАНИ ИСХОДИ
Графестезија	Познаје рељефни приказ различитих предмета.	Има тешкоће преласка са конкретних објеката на њихове рељефне приказе.	Вежбе упоређивања објеката и њихових рељефних слика.	Повезује контуре предмета са рељефним приказом.
	Спретно претражује и тумачи рељефну слику	Нема усвојену технику претраживања рељефне слике.	Анализирање рељефних слика различите сложености.	Разуме рељефне илустрације у складу са узрастом.
	Перципира и разуме концепт симетрије.	Не разуме концепт симетрије.	Вежбе праћења рељефне линије.	Разуме концепт симетрије.
	Спретно и брзо прати рељефну линију, тачно прелази с реда на ред.	Не одржава контакт са рељефном линијом, греша при преласку с реда на ред.	Вежбе разликовања <i>Брајевих симбола</i> од других рељефних приказа	Прати рељефну линију, прелази из реда у ред.
	Разликује симболе <i>Брајевог писма</i> од других рељефних приказа.	Не разликује симболе <i>Брајевог писма</i> од других рељефних приказа, нити међусобно.	Вежбе разликовања <i>Брајевих симбола</i> .	Разликује <i>Брајеве симболе</i> од других рељефних приказа.
	Разликује симболе <i>Брајевог писма</i> .			

Активности за подстицање развоја предчиталачких вештина деце са оштећењем вида

Основни циљ активности за подстицање развоја предчиталачких вештина деце са оштећењем вида односи се на усвајање знања и развој вештина које представљају основу за усвајање академских вештина при поласку у школу. Предложене активности су усклађене са потребама слепе и слабовиде деце, прате опште дидактичке принципе и осмишљене су у складу са два узрасна периода.

Први период обухвата узраст од треће до пете године, када се очекује укључивање у васпитно-образовну установу. Како би се предупредиле негативне последице оштећења вида на целокупан развој детета, најкасније у трећој години, потребно је укључити га у систематски програм подршке. При томе, потребно је остварити тесну сарадњу са родитељима, како би они могли свакодневно и доследно спроводити део планираних активности код куће. Циљеви предложених активности у

периоду млађег и средњег предшколског узраста односе се на стицање општих знања и вештина, развоју свести о писаном начину комуникације, конкретизовању појмова и представа, усвајању речника и развоју општих моторичких и перцептивних способности. Овај период треба искористити и за развој вештине слушања, стицање појма о књизи и побуђивање мотивације за учење.

Други период, оквирно узевши између пете и седме године, односи се на непосредну припрему за усвајање читања и писања. Циљеви предложених активности јесу, пре свега, развој фонолошких вештина, активирање пасивног речника, повећање вокабулара и развој графомоторичких способности. На овом узрасту нагласак је на усвајању специфичних перцептивних способности које ће омогућити читање визуелним, односно тактилним путем, као и стицање формалних знања о читању и писању црним писмом и *Брајевим писмом*. За развој специфичних перцептивних способности деци са оштећењем вида је неопходна помоћ тифлолога. Предложене активности спроводе се на старијем предшколском узрасту, као припрема за полазак у школу, као и након поласка у школу у току припремног периода за усвајање читања и писања у оквиру наставе *српског језика*.

Стицање општих знања о свету који нас окружује

Стицање општих знања о свету који нас окружује је подељено у две тематске целине: **Активности за усвајање појмова и представа и смањење вербализама**, као и **Активности за развој свести о писаном начину комуникације**. Усвајање појмова и представа може се посматрати кроз говорно-језички развој детета. Комуникација омогућава дефектологу конкретизовање многих појмова и представа са којима се дете свакодневно сусреће. У раду са дететом са оштећењем вида, поред непосредне комуникације, неопходно је пажљиво структурирати начин стицања искуства о свету који га окружује. Дефектолог мора осмислити и створити ситуације у којима ће слепо или слабовидо дете моћи да учи конкретно и очигледно, истраживањем околине и коришћењем свих чула. На тај начин предупредиће се формално усвајање језика, без познавања суштинског значења речи.

Друга тематска целина заснована је на осмишљавању начина за пружање искустава са писаним начину комуникације, будући да деца са оштећењем вида ова знања, у највећем броју случајева, не могу спонтано да стекну. Активности су осмишљене ради активног подстицања деце на коришћење књиге, најпре у сврху забаве, а касније и у сврху учења. Активности са писаним материјалима на млађем узрасту спроводе одрасли, уз усмеравање дечије пажње на начин писаног комуницирања људи и подстицање деце на тактилно или визуелно истраживање садржаја књига. На тај начин, детету са оштећењем вида се плански представља писан начин комуницирања, што временом доводи до стицања формалних знања о читању и писању. За спровођење предложених активности потребно је набавити (купити, направити, адаптирати...) писани материјал на одговарајућем медију (што је у најкраћим цртама објашњено у даљем тексту).

Тема: Активности за усвајање појмова и представа и смањење вербализама

Узраст: 3- 4 године

Циљ: усвајање појмова и представа.

Активности:

– За усвајање појмова погодне су *Тематске корпе*. Дефектолог треба да сакупи, тематски сложи и спакује (у кутију, корпу, торбу, теглу, итд.) различите предмете – дрвени, пластични метални предмети, мекане, дебеле, тврде тканине; природни, вештачки материјал; одећа, храна, средства за хигијену, итд. У виду игре, организују се активности истраживања корпе.

Циљ је да дете уочи заједничке карактеристике предмета у тематским корпама.

– Одрасли гласно читају детету (приче, песме, дечију штампу, итд), уз пружање детаљних објашњења. Речи које се појављују треба повезивати са конкретним примерима и илустровати одговарајућим сликама.

Циљ активности је усвајање речника уз конкретизацију значења речи.

Узраст: 5-7 година

Циљ: проширивање појмова и представа.

Активности:

– Детету се читају књиге сложенијег садржаја, на пример, приче и бајке за децу, након чега се води разговор о одслушаном. Током разговора, детету се пружају детаљне, повратне информације (вербалне и очигледне), у смислу објашњења појмова, догађаја и ситуација описаних у причи.

– Детету се омогућава стицање различитих искустава у породици, друштву и широј социјалној средини. Води се разговор о догађајима и дешавањима. Детаљна објашњења ситуација у којима се дете нашло, пружа могућност бољег разумевања догађаја са којима се сусреће.

Пример: током шетње парком дефектолог је приметио човека који храни голубове. Затим, усмерава пажњу детета на догађај. Разговара се о поступку човека који их храни и улози птица (носе јаја, дају месо, увесељавају нас, држимо их као кућне љубимце). По повратку у предшколску установу, посматрају се слике различитих птица. Води се разговор о птицама, њиховим сличностима и разликама. Разговор се води и о поступцима људи према бићима. Изводе се одговарајући закључци.

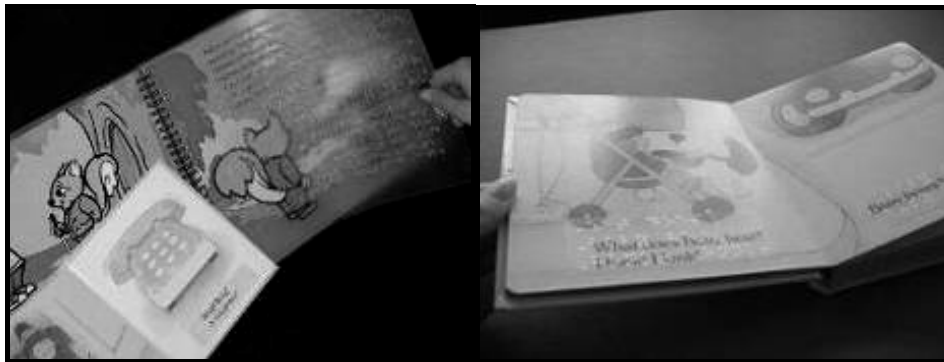
Тема: Активности за развој свести о писаном начину комуникације

Узраст: 3-4 године

Циљ: развој свести о писаном начину комуникације.

Активности:

– Детету се гласно чита из одговарајућих књига. Књиге су писане црним писмом за одраслог читаоца и *Брајевим писмом* за слепо дете (видети *Слику 1*). За слабовидо дете могу се користити уобичајене књиге за млађу децу, будући да се најчешће штампају увећаним писмом. Пажња детета се усмерава на визуелно посматрање и/или тактилно истраживање рељефних слика и *Брајевог текста*. Дете се држи у крилу како би лакше могло визуелно-тактилно да посматра илустрације и пратећи текст.

Слика 1. Књиге штампане на два медија, за одрасле и малу слепу децу

– Исте активности се спроводе и са сликовницама, илустрованим прикладним адаптираним сликама за слабовиду или моделима и рељефним илустрацијама за слепу децу. У случају „читања“ сликовнице, одрасли описује слике или моделе, док слабовидо дете визуелно, а слепо дете тактилно прати описивану илустрацију.

Слика 2. Тактилне сликовнице за слепу и адаптиране сликовнице за слабовиду децу

– Дефектолог, у договору са дететом и родитељима, осмишљава и прави индивидуалне тактилне – визуелне књиге. У складу са дететовим визуелним могућностима, дефектолог илуструје причу лепљењем одговарајућих цртежа, слика, симбола, модела, тканина, лишћа, плодова и сл. Затим се разговара о представљеним догађајима. Свака од тактилних страница књиге треба да представља једну тему за

разговор. Погодне теме за млађу децу су облици и боје или свакодневни догађаји или активности у којима дете ужива. За старију децу, тактилно се могу представити традиционалне дечије приче и бајке (нпр, **Црвенкапа**).

Пример: Тактилна књига „Бакина кока“. Књига треба да садржи приказ пута до бакине куће као модел аута или симбол аута (нпр, мирисна јелкица); затим приказ баке (нпр, игле за плетење) и бакине куће (нпр, теглица слатка од шумских јагода, рељефни приказ тегле или арома јагоде), тактилно приказану кокошку и јаја. Разговор се води о догађају код баке – Кока је снела јаје...

Слика 3. Индивидуалне тактилне књиге за децу са оштећењем вида

Узраст: 5 година

Циљ: развој мотивације за читање штампе.

Активности:

– Дефеколог или родитељ усмерава пажњу детета на употребу писма у свакодневним ситуацијама:

- Дете треба укључити у активности као што су састављање честитки, читање новина, проучавање рецепта за колаче, прављење листе за куповину, позивница за рођендан, и сл. На начин употребе писма указује се једноставно. На пример, детету се каже *У новинама пише да ће се сутра отворити клизалиште. Морам да прочитам колико брашна ми је потребно за колаче. Другарица те зове на рођендан, а на позивници је написала адресу.*

- Реалне ситуације треба искористити за усмеравање дететове пажње на уочавање писаних информација којима смо окружени. Слабовидом детету одрасли показују, на пример, називе артикала у продавници (хлеб, јаја...), цену играчке коју жели, ознаке робних марки у трговинском центру. Слепом детету се показују *Брајеве ознаке* у лифту, на кутијама лекова и сл.

– Дефектолог или родитељ треба да охрабрује дете у имитирању „писања“. За слабовидо дете потребно је набавити прикладне писаљке (воштане бојице, фломастере, маркере) и дебљу хартију. За слепо дете треба набавити Брајеву писаћу

машину и омогућити му да „пише“ тако што ће насумично отискивати типке. У исте сврхе, слепо дете може користити шило и таблицу или воштану таблу.

– Дефектолог или родитељ треба да охрабрује дете у играма које укључују имитирање „читања“. Игре могу укључити имитацију реалних ситуација, на пример, на послу, у продавници, код лекара итд, или се игра може организовати тако да дете држи књигу (тактилну или визуелну) и „чита је“ (лутки, кућном љубимцу, другом детету, одраслом) уз изговарање реченица које описују илустрације из књиге.

Слика 4. Примери индивидуалног писаног материјала за слепо дете

Узраст: 6-7 година

Циљ: повезивање писаног текста са усменим говором.

Активности:

Дете треба окружити писаним материјалима ради пружања могућности за случајан контакт са штампом у сврху учења. Погодне активности за слепо дете јесу:

– У простору у коме борави слепо дете поставити налепнице са почетним словима назива предмета које често употребљава (његов кревет и орман, кутију са лево коцкама, омиљену играчку, итд.) написаних на *Брајевом писму*. Охрабрити дете да тактилно истражује слова и повезује са називом предмета.

– Исту активност организовати са именима особа које дете познаје (чланови породице, наставници, другови, и сл.). Залепити почетна слова назива на одговарајућа места (татина фотеља, клупа васпитача, касета другова). Охрабрити дете да истражује слова и повезује их са именом особе.

– Детету треба понудити књиге на *Брајевом писму* са којима се може забављати, посматрати, истраживати.

За слабовидо дете организују се сличне активности, при чему треба водити рачуна да коришћене графеме треба да буду прикладне величине и боје, како би дете могло да их визуелно уочи. Активности су следеће:

– Дефектолог показује детету слике предмета и почетна слова њихових назива. Од детета се тражи да препозна илустрацију и каже којим гласом почиње.

Постепено, дете треба да научи да разликује слова на словарици и повеже облик слова са почетним гласом предмета на слици.

– Детету се показује почетно слово његовог имена, затим и цело име. Дете треба да научи да разликује своје име од других речи и своје име од других имена, на основу облика.

Слика 5. Словарица и тематске илустрације за слабовиду децу

Активности за развој говорно-језичких способности

У оквиру **Активности за развој говорно-језичких способности** дате су две тематске целине: **Вежбе за развој усменог изражавања** и **Вежбе за развој фонолошке свести**. **Вежбе за развој усменог изражавања**, слично као и вежбе за усвајање појмова и представа, засноване су на стварању ситуација за комуникацију о различитим темама и охрабривању детета на језичко изражавање. Комуникативна размена се може вршити како између одраслих и деце тако и између деце у активностима социјалног учења и смисленог узајамног разговора. **Вежбе за развој фонолошке свести** подразумевају различите језичке игре које подстичу пажњу детета на уочавање, издвајање и манипулацију звуковима у речима.

Тема: Вежбе за развој усменог изражавања

Узраст: 3 године

Циљ: подстицање вербалне комуникације.

Активности:

– Са дететом се води једноставна конверзација о свакодневним ситуацијама или теми блиској његовом интересовању. Одабир теме и ситуације треба да одговара искуству детета. Од детета се захтева одговор пуном реченицом.

Пример. Разговора о некој теми. Дефектолог поставља питања која подстичу на разговор. На пример, *Који сок највише волиш? Какво је данас време? Зашто си јутрос закаснио?* Уколико се води конверзација о некој ситуацији, прикладна питања би била, нпр, *Ко је урадио...? Шта се догодило...? Где је отишао...? Зашто је плакао...?*

Временом, теме за комуникацију се проширују, а од детета се очекује да гради све сложеније реченице.

– Као подстицај за разговор могу бити сликовнице или наменски прављене књиге у којој су неке ситуације приказане нелогично. На пример, пас за воланом аутомобила. Разговор се води са дететом о томе шта у датој ситуацији није у реду и предлозима како слику „поправити“.

Узраст: 4-5 година

Циљ: изградња речника и формирање појмова.

Активности:

– Уводити нове речи (нове појмове или синонине) у разговору са дететом у прикладој ситуацији. Речи треба да се користе у контексту који дете лако разуме и познат му је. Увођење нових појмова треба пропратити конкретним искуством. Подстицајне ситуације могу бити:

- Емисија, цртани филм које дете прати на телевизији – захтевати да дете укратко преприча радњу или да образложи зашто је главни лик, нпр, срећан, тужан.

- Типичне дневне активности – у *кухињи*, дете се упознаје са кухињским прибором, начином припреме хране; како набављамо храну, итд... у *куповини*, разговара се о производима, изгледу, количини, облику, тежини и паковању, итд... у *вртићу*, ко долази, зашто, шта тамо радимо, ко нас учи, итд...

- Обраћање детету може бити на другачији начин, нпр, *Управљају возилом до продавнице, уместо Возићу ауто до радње.*

– У разговору треба изградити просторне и временске релације. Детету се постављају питања, нпр, *Ко се први родио, ти или твоја сестра? Који ти се фил на торти највише допада, горњи, средњи или доњи?*

– За изградњу речника и проширење појмова погодне су језичке игре типа *загонетке*. Детету се понуди опис, а оно треба да погоди појам:

- П р и м е р 1. *Шта користимо за чишћење пода?* (одговор – *метла*);

- П р и м е р 2. *Хладно је и укусно. Једемо га лети. Шта је то?* (одговор – *сладолед*).

Узраст: 6-7 година

Циљ: проширење речника

Активности:

– Тражимо од детета да нам да прецизна упутства за извођење неке радње, нпр, како саставити лево коцке. Одрасли треба да прати упутства, слуша објашњења детета и покуша да изврши радњу у складу са добијеним инструкцијама.

– Дефектолог организује игре које подстичу вербално изражавање:

• П р и м е р 1. Игра *Колико знаш*. Задатак детета је да одговори на питања *Наброј животиње које имају шаре по телу? Које живе у мору? Наброј црвено воће? Колико врста аутомобила знаш? Шта све може да лети?* итд.

• П р и м е р 2. Игра *Телефон*. Дефектолог смишља ситуацију и о њој „телефоном“ разговара са дететом. „Телефонирање“ је одличан подстицај за вербално изражавање, драматизацију и игру, у пару или појединачно.

• П р и м е р 3. Игра *Корпа пуна прича*. У кутије се спакују различите мање играчке и предмети. Задатак детета је да вади један по један предмет и измишља причу подстакнуту пронађеним предметима. Дефектолог подстиче и помаже у осмишљавању приче. Иста активност може се остварити са подстицајним сликама, уколико дете има одговарајуће визуелне могућности.

Слика 6. Пример подстицајних Корпи пуних прича

Тема: Вежбе за развој фонолошке свесности

Узраст: 3-4 година

Циљ: развој свести о рими.

Активности:

– Дефектолог и родитељ уче дете дечијим песмама, бројалицама и разбрајалицама, са одговарајућим ритмичким понављањем. Дете, у почетку уз помоћ, а касније самостално, рецитије и пева научено.

- Дефектолог организује елементарне игре са разбрајалицама и бројалицама у којима дете користи научене песме, бројалице и разбрајалице.
- Одрасли детету читају или репродукују текстове који се римују или су ритмички предвидљиви (приче и песме за децу).

Узраст: 5-6 година

Циљ: дискриминација и правилан изговора гласова.

Активности:

- Дефектолог задаје реч, а задатак детета је да пронађе реч која се са њом римује (нпр, *шума – кума, капа – шапа, машина – ташина; тачка – мачка*, и сл.)

- Дефектолог организује језичке игре:

- П р и м е р 1. Игра *пронађи уљеза* (проналажење појма који не припада датој категорији). Дефектолог набраја три појма од којих се два римују а трећи је „уљез”. Задатак детета је да избаци уљеза. На пример, *Када кажем столица, полица, пас, ко је ту уљез?* Временом треба повећавати број појмова. Иста игра се може организовати и са другачијим циљевима, усмереним на усвајање нових појмова, нпр, издвајање бића и предмета, хране и одеће и сл.

- П р и м е р 2. Игра *На слово на слово* (проналажење речи које почињу истим гласом). Дефектолог задаје реч, нпр, *столица*, дете треба да каже реч која почиње истим гласом. Игра се може организовати такмичарски, а задатак је проналажење што више речи које почињу истим гласом.

- П р и м е р 3. Игра *Калодонт* (проналажење речи које почињу слогом којим се завршава претходна реч). Дефектолог задаје реч, нпр, *кути ЈА*. Дете треба да пронађе реч која почиње са **ЈА**, нпр, **Јагода**. Игра траје док неко не каже реч која се завршава на **КА**, када следећи играч треба да изговори калодонт (реч која прекида игру).

Узраст: 6-7 година

Циљ: проширивање знања о језику и изоштравање фонематског слуха као непосредне припреме за усвајање читања и писања.

Активности:

- Дефектолог задаје називе једноставних појмова, нпр, *зец* и *полица*. Задатак детета је да:

- преброји од колико се гласова, слогова реч састоји,
- раздвоји речи на гласове (нпр, з-е-ц),
- раздвоји реч на слокове (нпр, по-ли-ца).

- Дефектолог задаје различите језичке игре:

- Састављање речи од задатих гласова или слогова.
- Замењивање гласа у речи, како би се добила нека нова реч, нпр, *Промени реч боја, тако што ћеш променити само један глас. Одговор – моја, која, боса, роса... А реч нос? Одговор – кос, бос.*
- Одређивање позиције гласова у речи. На пример, *Када кажем пуж, муж, нож, где чујемо глас ж? А у речи жир, где је сада глас ж?*

Активности за развој перцептивних способности

У оквиру **Развоја перцептивних способности** предложене су активности за развој визуелне, тактилне и аудитивне перцепције. Активности обухватају подстицање формирања вештина значајних за читање и писање и не подразумевају визуелни, тактилни или аудитивни тренинг. При извођењу активности за развој перцептивних способности деци са оштећењем вида треба дати довољно времена, уз одговарајуће вербалне описе одраслог. Активности за развој **визуелне перцепције** намењене су слабовидој деци за које је проценом утврђено да им је визуелни канал примаран за учење, док су активности за развој **тактилне перцепције** намењене слепој деци за коју се планира читање и писање тактилним путем.

Активности за развој **визуелне перцепције** осмишљене су у виду задатака који укључују посматрање и описивање, уочавање сличности и разлика, разврставање и класификацију предмета и слика блиских интересовању детета у одређеном узрасту. У предшколском узрасту нагласак је на активностима са апстрактним симболима, словима и речима, као директној припреми за усвајање слова. Задаци подразумевају проналажење истих или различитих симбола (према одређеним критеријумима) у низу различите сложености. За сваку активност, слабовидој деци треба пружити довољно времена, обезбедити одговарајуће констелационе услове и дидактички материјал у складу са њиховим визуелним могућностима.

Активности за развој **тактилне перцепције** су осмишљене у виду задатака који укључују манипулацију и тактилно истраживање тродимензионалних предмета и рељефних слика блиских интересовању детета у одређеном узрасту. Са развојем тактилно-кинестетских способности задаци се усложњавају. Дете треба да развије тактилитет у мери која подразумева уочавање сличности и разлика предмета и рељефних слика, као и разврставање материјала према различитим критеријумима. У предшколском узрасту, задаци су осмишљени као директна припрема за усвајање *Брајевог писма*. У припреми за усвајање *Брајевог писма* користе се специјална дидактичка средства за слепе. У нашој земљи се употребљавају дрвена таблица са шестотачком, перспективна таблица, топигностичка таблица, магнетна словарица и *Брајеви листови* са утиснутим линијама и симболима.

У оквиру **Развоја тактилно-кинестетске перцепције** дати су предлози активности за подстицај манипулативне спретности руку и брзине покрета. Иако ова тема припада развоју моторичких способности, обрађена је у оквиру тактилне перцепције, јер су предложене активности посебно осмишљене за малу слепу децу.

Фина моторика руке, шаке и прстију представља основ за формирање сложених тактилних вештина и усвајање читања и писања *Брајевим писмом*.

Трећа област развоја перцептивних способности, односи се на активности за **развој аудитивне перцепције**. Предложене активности се могу спроводити и са слепом и са слабовидом децом. Нагласак је ипак на слепој деци, будући да је њима аудитивна перцепција основни компензаторни и једини дистантни пут прикупљања информација из околине.

Тема: Активности за развој визуелне перцепције

Подтема: Активности за подстицај визуелне анализе и дискриминације предмета и модела

Узраст: 3 године

Циљ: уочавање сигнификантних ознака предмета, модела и бића.

Активности:

– Испред детета се поставе прикладне играчке (две до три). Од њега се тражи да визуелно идентификује одређену играчку у групи. Временом се задатак усложњава повећањем броја играчака.

– Следећи задатак је да дете визуелно уочи и покаже делове тела – глава, ноге, руке, шапе, а затим и детаље – очи, прсти, уши на прикладним играчкама (лутка, маца, пас, зека...). Исти задатак се спроводи и са моделима аутомобила, камиона, алата, кућица, и сл.

Узраст: 3-4 године

Циљ: дискриминација и спаривање предмета и модела.

Активности:

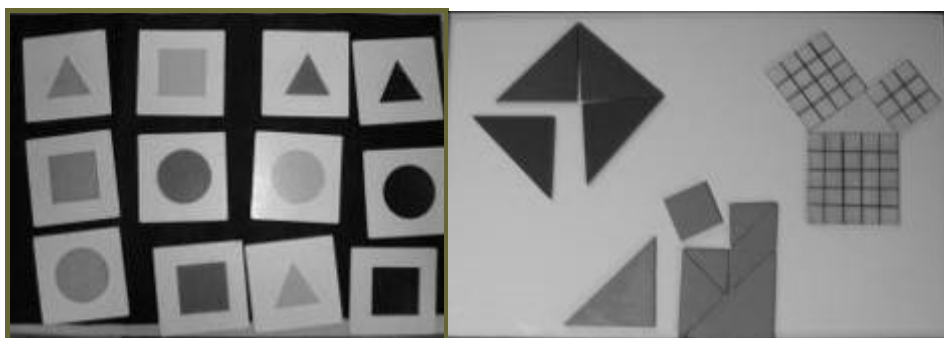
– Дете треба да је окружено различитим употребним предметима. Дефектолог организује различите игре које имају за циљ уочавање сличности и разлика између предмета. Задатак детета је да разврста предмете према величини, облику и боји, описује изглед, намену и карактеристике употребних предмета.

– Детету се приказују геометријска тела. Задатак је да их разврста основу облика, величине и боје.

– Активности са геометријским облицима:

- Дете треба да копира задате једноставне слике (кућа, брод и сл.) помоћу танграма.

- Делове танграма или геометријске слике, дете треба да разврста на основу облика, величине и боје.

Слика 7. Примери активности са геометријским облицима и танграмима

Подтема: Активности за подстицај визуелне анализе и дискриминације слика

Узраст: 4-5 година

Циљ: перцепција и тумачење слика различите сложености.

Активности:

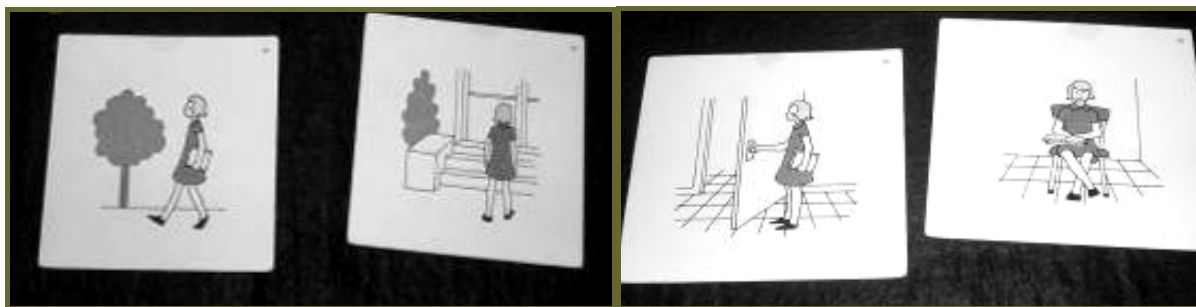
– Детету се показују прикладне слике и цртежи. Задатак је да пронађе одређени геометријски облик на слици.

- П р и м е р 1. Пронађи на слици све што је округло (Сунце, лопта, кугла сладоледа, точак бицикла, и сл).
- П р и м е р 2. Пронађи на слици све што је четвртасто (врата, камион, кутија, тепих, и сл.)

– Детету се показују прикладне слике и цртежи. Задатак детета је да повеже радњу приказану на сликама са одговарајућим елементима. Водити рачуна да детету буду познати елементи приказани на сликама.

- П р и м е р 1. Споји животиње храном коју једу – миш и сир, веверица и жир, зец и салата, пас и коска, итд.
- П р и м е р 2. Пронађи на слици прибор који мама користи у кухињи, тата користи у гаражи, и сл.
- П р и м е р 3. Обуци девојчицу у складу са временским приликама приказаним на слици (пронађи одговарајуће делове гардеробе).

– Детету се показује прича у сликама. Задатак детета је да протумачи догађај на основу приказане радње. Задатак се усложњава уколико су слике приказане погрешним редоследом. У том случају дете, прво, треба да уочи и постави слике исправним редоследом, а затим исприча причу.

Слика 7. Пример активности са причом у сликама приказаном погрешним редоследом

Узраст: 5-6 година

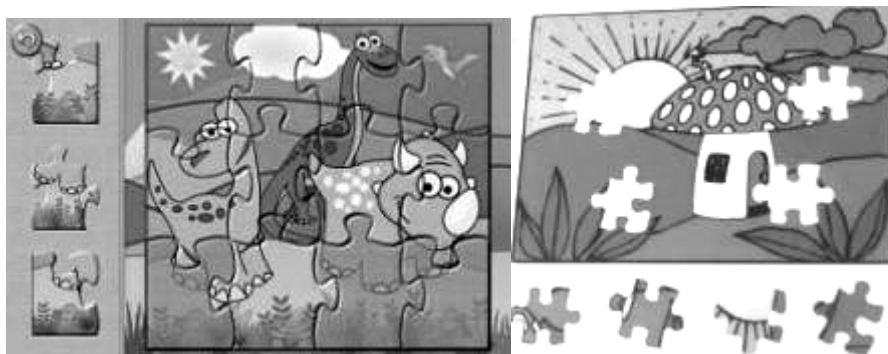
Циљ: уочавање положаја објеката на сликама и повезивање детаља у целину.

Активности:

- Детету се покаже једноставна слика на којој су приказане кућа, ауто, дечак и лопта. Задатак детета је да опише положај објеката на слици. Од детета се очекује следећи одговор: *Ауто је испред куће. Иза куће, у дворишту се игра дечак. Лопта му се откотрљала иза дрвета.* Дефектолог помаже детету да уочи приказане елементе и њихове релације и да да што је могуће потпунији опис слике.
- Дефектолог детету приказује слике на којима недостају детаљи. Задатак детета је да пронађе шта недостаје.
- Активности са слагалицама:
 - Дефектолог показује детету комплетирану слагалицу. Затим, показује један део исте такве слагалице. Задатак детета је да уочи и покаже на комплетираној слагалици где се налази издвојен део (*Слика 8, Пример 1*).
 - Детету се показује састављена слагалица. Дефектолог уклања неколико деолива слагалице. Задатак детета је комплетира слагалицу (*Слика 8, Пример 2*).

Пример 1.

Пример 2.

Слика 8. Активности са слагалицама

Подтема: Активности за подстицај дискриминације апстрактних симбола

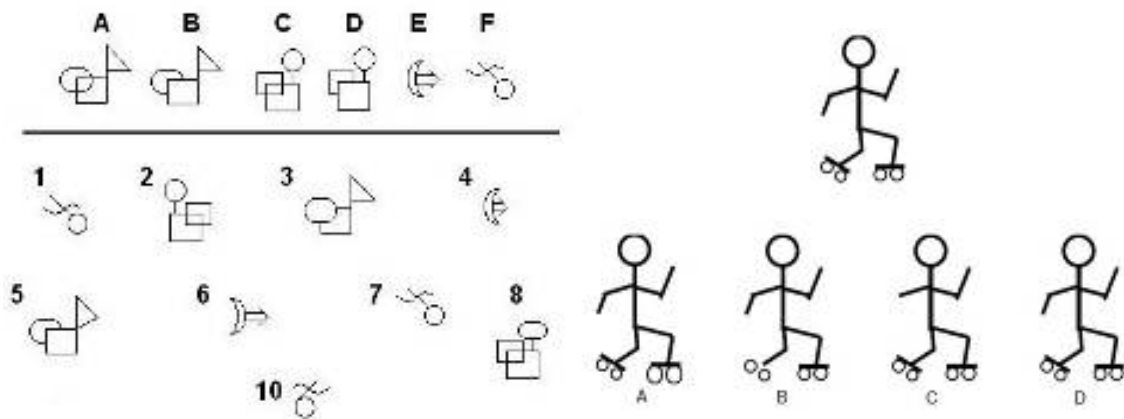
Узраст: 6-7 година

Циљ: перцепција и дискриминација апстрактних симбола.

Активности:

– Задаци дискриминације апстрактних симбола подразумевају посматрање низа симбола и проналажење одређеног према задатом критеријуму. Критеријум може бити детаљ, величина или оријентација елемената. Постепено се усложњава изглед симбола или повећава њихов број:

- Од детета се тражи да добро погледа издвојен елемент и да пронађе исти (Слика 9).

Слика 9. Дискриминација апстрактних симбола

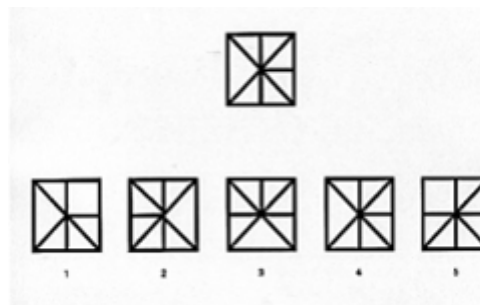
– Детету се показује лист хартије на којој је одштампан низ од четири до седам једоставних симбола. Задатак је да пронађе симбол који се разликује према оријентацији детаља (Слика 2, Пример 1).

– Временом се задаци дискриминације симбола према оријентацији детаља усложњавају. Детету се показује низ симбола. Задатак је да пронађе исти као издвојен симбол, при чему треба да води рачуна да је положај у простору исти, односно да су детаљи окренути на исту страну (Слика 10, Пример 2).

Пример 1.

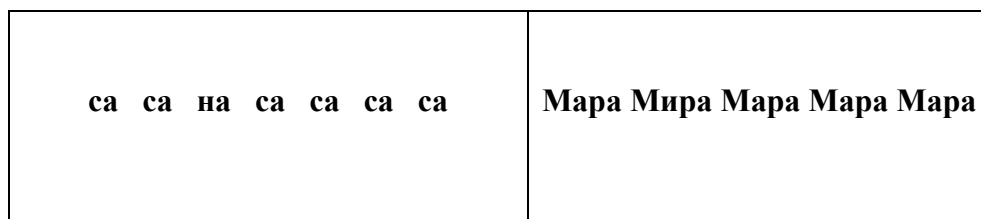

Пример 2.

Слика 10. Дискриминација апстрактних симбола према оријентацији детета

– Детету се показује лист хартије на којој је одштампан низ везника или краћих ортографски сличних речи, нпр, *жир – мир, коса – кора, Мира – Мара*, и сл. Задатак је да пронађе симбол који се разликује према облику (Слика 11).

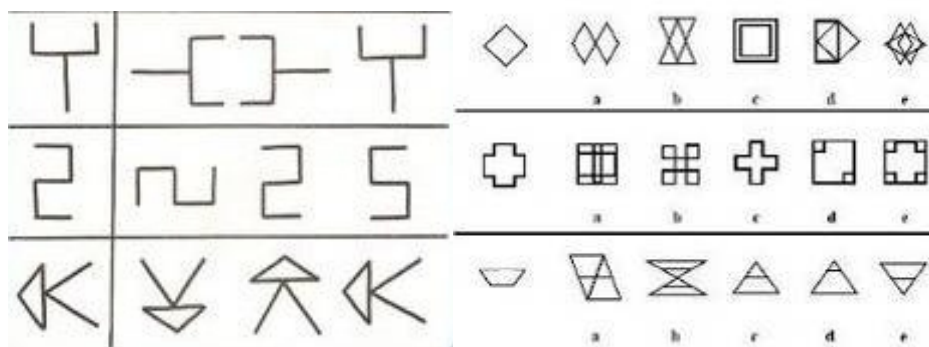
Слика 11. Дискриминација апстрактних симбола према облику

Узраст: 6-7 година

Циљ: перцепција сталности облика и положаја у простору.

Активности:

– Детету се задају радни листови са низом симбола. Са леве стране налази се један издвојен симбол. Задатак детета је да пронађе у низу и покаже симбол исти према облику и положају у простору.

Слика 12. Перцепција сталности облика и положаја у простору

Подтема: Активности за подстицај визуелне меморије и закључивања

Узраст: 3 године

Циљ: подстицање запамћивања предмета.

Активности:

– Детету се покаже слика лутке, са налогом да добро погледа и запамти шта има обучено. Потом му се да лутка и различити комади одеће. Задатак детета је да обуче лутку као што је била обучена на слици.

– Испред детета се постави неколико предмета (три до пет). Дати му налог да добро погледа и покуша да их запамти. Након тога предмети се склоне, а дете треба да се сети шта је све претходно видело. Касније, уместо реалних предмета, показују се фотографије и слике.

Узраст: 4 године

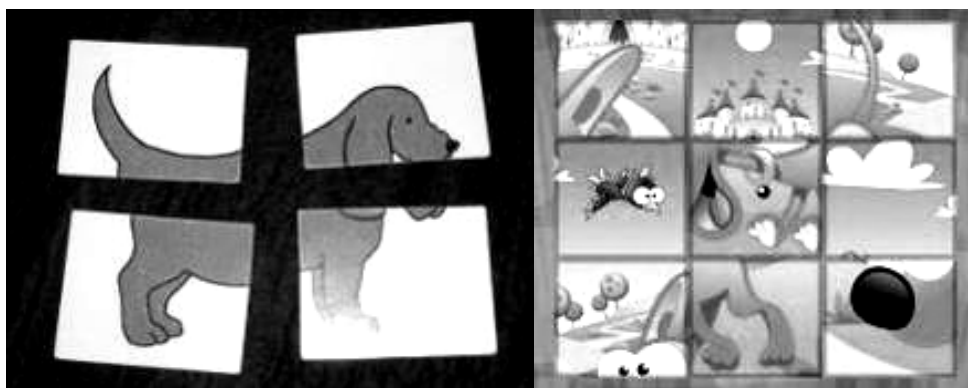
Циљ: подстицање визуелног меморисања слика.

Активности:

– Детету се прикаже састављана једноставна слагалица (нпр, од два и четири дела). Од њега се тражи да је добро погледа и запамти слику. Затим се слагалица растури, а дете треба да на основу запамћеног састави слику (*Слика 13, Пример 1*). Временом се слике приказане на слагалицама усложњавају (*Слика 13, Пример 2*).

Пример 1.

Пример 2.

Слика 13. Активности са слагалицама за млађу децу са оштећењем вида

Узраст: 5-6 година

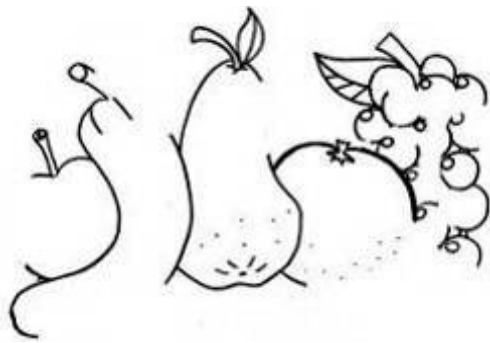
Циљ: тумачење слика уз помоћ визуелне меморије.

Активности:

– Детету се приказују слике, цртежи на којима нису сви елементи видљиви, или неки делови недостају. Задатак детета је да опише шта види на непотпуној слици (Слика 14, Пример 1). Након тога може да је комплетира и обоји слику.

– Детету се приказује једноставна слика чији елементи нису у потпуности видљиви (Слика 14, Пример 2) јер су заклоњени другим објектима (приказани су у перспективи). Задатак детета је да опише шта види на слици, а затим каже шта је веће, а шта ближе.

Пример 1.

Пример 2.

Слика 14. Допуна непотпуних слика – црно-белих и у боји

Узраст: 6-7 година

Циљ: развој визуелне меморије као непосредне припреме за читање и писање.

Активности:

– Дефектолог организује игре меморије са картицама на којима су апстрактни симболи и слова:

• П р и м е р 1. Детету се прикаже низ картица са сликама. Оно треба да их гледа 1 минут. Након тога, карте се склоне, а дете треба да наброји све чега се сећа. Циљ игре је запамтити што више приказаних картица.

• П р и м е р 2. Детету се покаже картица са симболом. Дете треба добро да прегледа и уочи све појединости. Затим се слика склања, а дете треба да нацрта симбол по сећању.

– Детету се приказују низови симбола, при чему облик који је потребно наћи није, у потпуности, приказан. Задатак детета је да пронађе симбол истог облика у низу са десне стране.

Слика 15. Примери задатака визуелне меморије и закључивања

Тема: Активности за развој тактилне перцепције

Подтема: Активности за подстицај топогнозије (препознавање локације стимулуса на кожи)

Узраст: 3-4 године

Циљ: формирање свести о сопственом телу.

Активности:

– Дефектолог додирује или покреће дететов део тела (рука, нога, глава, труп). Задатак детета је да одговори где је додирнуто. Уколико дете не уме да да тачан одговор, дефектолог именује тражени део тела како би дете временом научило). При овој активности потребно је пратити узрасна очекивања познавања делова тела. Уколико се у истој вежби користе различити материјали којима се додирује дете (нпр, комад тканине, пластична сламчица, гранчица итд.), осим на место додира, пажња детета се усмерава и на одлике материјала којим је додирнуто.

– Родитељ или дефектолог додирује дете за руку, ногу, итд. и пита *Додирнуо сам твоју ?. Хајде и ти мени, сада, додирни...*

– Дефектолог, оловком или сламчицом, додирује дететову шаку, длан и прсте на више места истовремено. Задатак детета је да каже на колико места осећа додир.

Подтема: Активности за подстицај активне примене додира и тактилне дискриминације

Узраст: 3 године

Циљ: тактилно уочавање предмета и модела.

Активности:

– Дефектолог даје у руке детету различите предмете (из свакодневне употребе, играчке или моделе). Задатак детета је да тактилно прегледа и одабере одговарајуће предмете према задатом налогу. Треба водити рачуна да задатак одговара узрасту и искуству детета.

• **Н а л о г 1.** *Пронађи и издвој предмете које употебљаваш у купатилу (нпр, пешкир, сапун, чешаљ, и сл).*

• **Н а л о г 2.** *Реци ми коју сам ти играчку дала? Покажи ми како се са њом игра?*

• **Н а л о г 3.** *Покажи ми где су зеки уши? А медине очи? Шта лутка држи у руци? и сл.*

– У врећу ставити различите познате предмете и играчке. Задатак детета је да извлачи један по један, тактилно претражује и одговара шта је извукло. Задатак се може усложњавати тако да се детету зада налог да из вреће извади одређен предмет. Број предмета у врећи треба постепено повећавати. Игра се може вршити такмичарски. Победник је онај који препозна што је могуће више предмета.

– Испред детета се постављају различити прехранбени производи – макароне, пиринач, кафа у зрну, пасуљ, бомбоне, итд. Задатак детета је да пронађе одређен производ на основу тактилних одлика.

Узраст: 3-4 године

Циљ: тактилно разликовање предмета и модела према задатим критеријумима.

Активности:

– Дефектолог представља детету дидактичку играчку са отворима различитих облика и одговарајућим облицима. Задатак детета је да тактилно пронађе облик и да га убаци у одговарајући отвор. Активности спроводити у почетку са једноставним геометријским телима (коцка, троугао, круг), а временом постепено усложњавати (звезда, крст, срце, полумесец, и сл.)

– Дефектолог представља детету предмете и материјале различите текстуре. Дете треба да разликује површине и научи појмове *хрпаво – глатко, топло – хладно, грубо – меко*, итд.

– Испред детета се постављају различити модели геометријских тела. Детету се даје задатак да разврстава и упоређује према задатим критеријумима (*шири – ужи, краћи – дужи, дебљи – тањи, виши – нижи*, итд.). Водити рачуна да дете разуме налог. Постепено повећавати број предмета.

- **Н а л о г 1.** Пронађи исту коцку као ову коју ти показујем.
- **Н а л о г 2.** Поређај све ваљке по висини.
- **Н а л о г 3.** Додај ми дужи канап, итд.

Узраст: 4-6 година

Циљ: тактилно разликовање дводимензионалних приказа према задатим критеријумима.

Активности:

– Испред детета се постављају тактилни прикази различите сложености. Задатак је да дете упоређује слике према задатим критеријумима – исто-различито, шире-уже, дебље-тање, више-ниже, итд.

- **Н а л о г:** Покажи највећи квадрат. Да ли је облик исти или различити? Водити рачуна да дете разуме налог.

Слика 16. Примери упоређивања тактилних слика према различитим критеријумима

Подтема: Активности усмерене на тумачење рељефних слика

Узраст: 3-4 године

Циљ: тумачење тактилних приказа.

Активности:

– Испред детета се постављају једноставни равни облици познатих предмета или играчака погодних за тактилно перцепирање (Слика 17, Пример 1), што се постиже кројењем облика од различитих материјала (текстил, гума, картон, и сл.) и лепљењем на папир. Задатак детета је да препозна облик предмета.

– Исте активности се реализују са сликама предмета приказаним пуним тачкастим облицима (Слика 17, Пример 2).

Пример 1

Пример 2

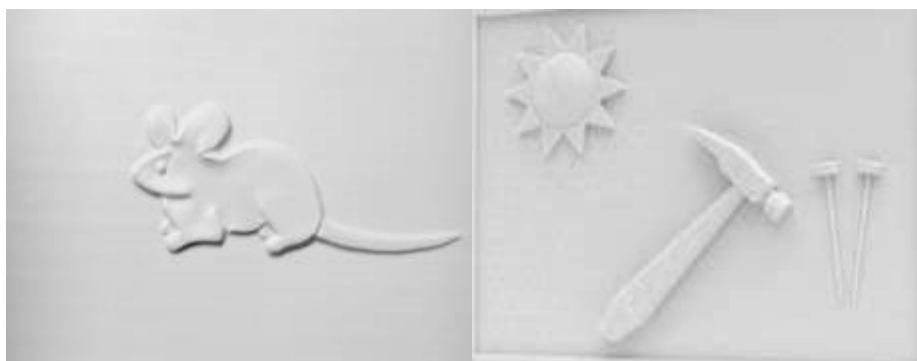
Слика 17. Тактилни прикази за малу слепу децу

Узраст: 4-5 година

Циљ: тумачење реалних рељефних слика приказаних пуним облицима.

Активности:

– Детету се показују једноставне рељефне слике израђене на термо-фолији. Задатак је да дете истражи слику и одговори шта је на њој представљено (Слика 18). Водити рачуна да су представљени појмови познати деци. Током ових активности вршити вежбе упоређивања реалних објеката са њиховим рељефним приказима.

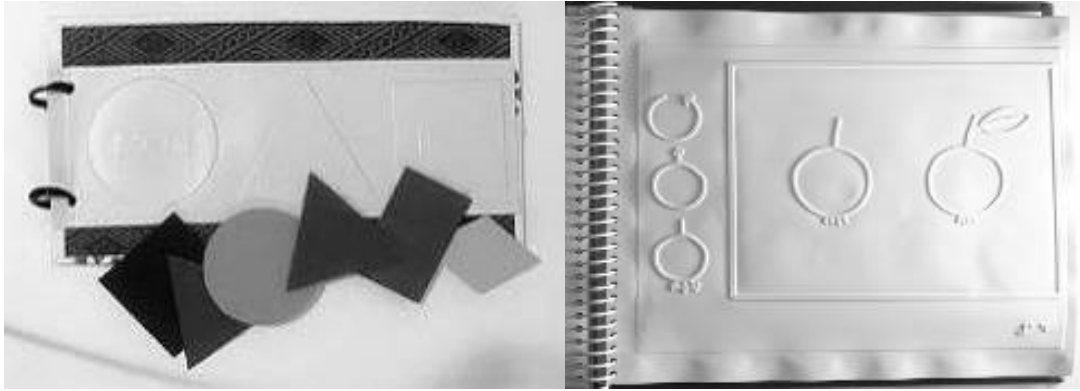
Слика 18. Рељефне слике на термо-фолији

Узраст: 5-6 година

Циљ: тумачење и упоређивање рељефних слика приказаних контурама.

Активности:

– Детету се показују тактилне слике једноставних облика приказане контурама пуних линија (Слика 19). Задатак детета је да истражи слику, и одговори на питање који је облик приказан. У почетку дете може да упоређује контуру са ивицом геометријског тела како би лакше прешло са конкретних облике на апстрактне приказе.

Слика 19. Рељефне слике једноставних облика

Узраст: 5-6 година

Циљ: тумачење рељефних цртежа приказаних тачкастом линијом.

Активности:

– Детету се приказују цртежи на позитивној фолији. Задатак детета је да тактилно прати рељефну линију и покуша да открије шта је на цртежу. Затим дете само црта по задатом примеру или по жељи.

Слика 20. Рељефни цртеж на позитивној фолији

Подтема: Активности за подстицај манипулативне спретности и брзине покрета

Узраст: 3-4 године

Циљ: развој спретности и брзине покрета прстију.

Активности:

– Испред детета се поставља отворена четвртаста кутија, за чију ивицу су закачене штипаљке. Дете, тактилно, прегледа кутију и распоред штипаљки. Задатак детета је да скине све штипаљке и постави их поново на кутију на исти начин. Да се

штипаљке не би изгубиле, приликом скидања, дете треба да их ставља у кутију, а затим их једну по једну вади и поставља, све док не постави све штипаљке. Уколико дете има перцепцију боје, може се поставити захтев да се штипаљке ређају одређеним редоследом према боји.

– Детету се даје сталак са нанизаним круговима у боји, различитих пречника. Дете, тактилно, прегледа сталак, распоред и величину кругова. Након тога, дефектолог скида кругове са сталка и помеша их. Задатак детета је да их поново наниже на исти начин.

– Дефектолог организује активности манипулативног карактера, у складу са узрастом детета:

- Откопчавање и закопчавање дугмади.
- Провлачење пертли кроз рупице на картону које формирају неки једноставан облик (круг, срце, цвет, и сл.). Дете треба да провуче пертлу кроз све рупице и да открије који се облик формирао.
- Боцкање боцкалицама по жељи и према задатом облику.
- Кројење материјала различитих текстура, а затим лепљење и прављење тактилних колажа.
- Моделовање тестом, пластелином или глинамом. Дете, у почетку, треба да формира једноставне облике, нпр, змије, јабуке, лопте и сл. Касније се могу користити модле ради формирања сложенијих облика. У складу са узрастом и способностима, детету треба пружити могућност да се слободно ликовно изражава вајањем.

Слика 21. Манипулативне активности са пертлама и пластелином

Узраст: 5-6 година

Циљ: усавршавање манипулативне спретности.

Активности:

– Дефектолог организује различите манипулативне игре које се могу изводити индивидуално или групно. Активности могу бити следеће:

- Низање крупних перли на жицу. Игра може бити такмичарског карактера, нпр, *Ко ће за одређено време направити дужу огрлицу?*

- Пред дете се поставе различити ситни предмети (кестење, перлице, макароне, дугмад, итд.), груписаних гомилу. Задатак је да се раздвоје и ставе у посебне кутије.

- Деци се дају помешана дугмад или лево коцке различитих величина. Задатак је да се разврстају према величини и раздвоје у посебне кутије.

Узраст: 6-7 година

Циљ: развијање моторичке спретности, брзине покрета и снаге прстију као директне припреме за усвајање писања на Брајевој машини.

Активности:

– Дефектолог упознаје дете са Брајевом писаћом машином, њеним деловима и начином рада. Дете има задатак да:

- постави (убаци, избаци) папир;
- окреће ваљак на машини;
- притиска тастере са задатком отискивања свих тачака десног реда, затим левог реда – тачке морају бити једнако отиснуте;
- поставља размак између редова и између тачака.

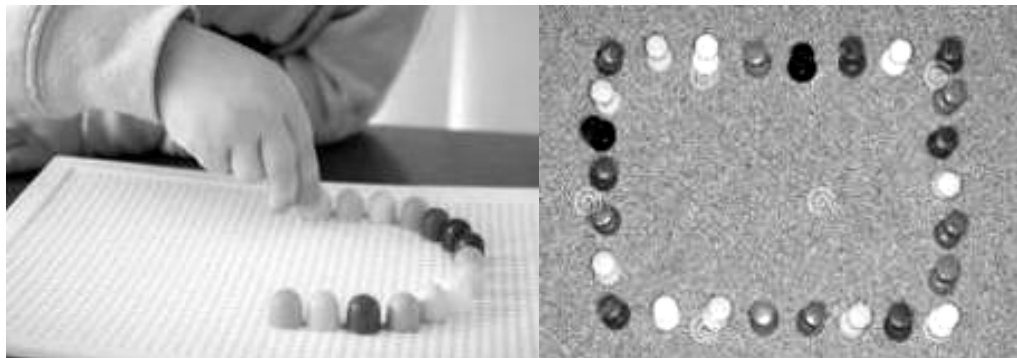
Подтема: Активности за развој fine тактилне дискриминације и усвајање појма Брајеве ћелије, као непосредне припреме за читање и писање

Узраст: 3-4 година

Циљ: развој fine тактилне дискриминације.

Активности:

– Дефектолог организује игре постављања боцкалица или ексерчића на пластичној или табли од плуте. У почетку, дете може слободно да се игра, касније дефектолог поставља одређене захтеве. На пример, *Направи круг, квадрат, срце, линију...*

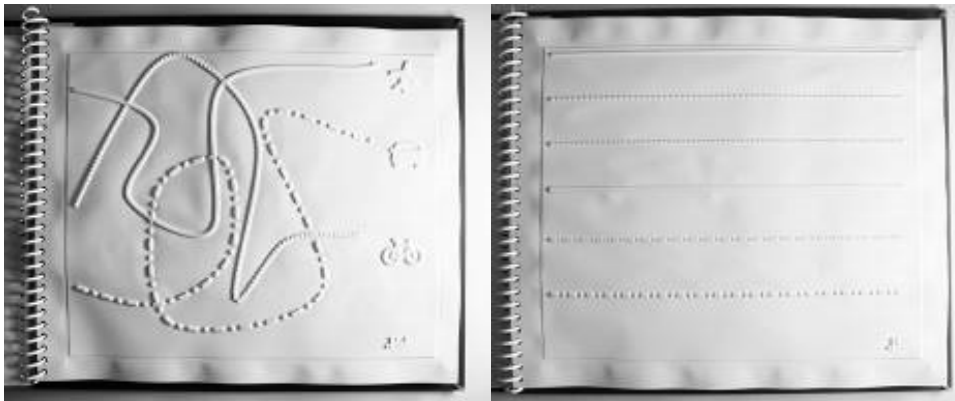
Слика 22. Активности са боцкалицама и ексерчићима

Узраст: 5-6 година

Циљ: развој финог тактилитета јагодица прстију.

Активности:

– Дефектолог, у виду игре, организује активности праћења јагодицама прстију рељефне линије различите сложености. Линије могу бити представљене као лавиринт, или бити дате дуж термо фолије. Задатак детета је да прати линију одређене структуре.

Слика 23. Пример активности са рељефним линијама

Узраст: 5-6 година

Циљ: упознавање са основном ћелијом Брајевог писма.

Активности:

– Дефектолог организује активности на увећаној Брајевој шестотачки. Циљ активности је уочавање распореда тачака и увежбавање основних појмова Брајеве ћелије – горе – средина – доле; лева и десна колона; горњи – средњи – доњи ред;

- *Пример.* У калуп за мафине дете треба да убаци у свако поље по једну лоптицу, пратећи редослед тачака од 1 до 6. Временом, задатак треба усложњавати, нпр, *Убаци лоптицу у другу, леву руну.*

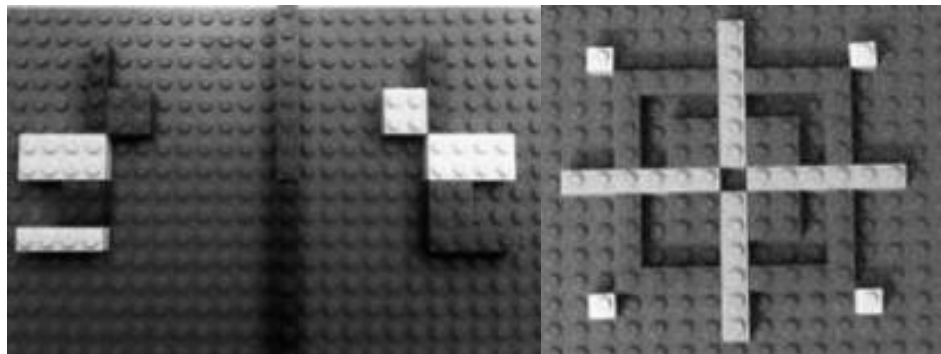
Слика 24. Активности на увећаној шестотачки

Узраст: 5-6 година

Циљ: развој појма симетрије.

Активности:

– Активности са лего коцкама. Дефектолог поставља лего коцке на таблу у одређеном облику. Задатак детета је да у гомили коцака нађе одговарајуће и постави исти облик. Временом, задатак треба усложњавати тако што се постављају фигуре различите сложености, а дете треба да постави симетричну.

Слика 25. Усвајање појма симетрије помоћу лего коцки

На бази лего коцака у свету је развијен систем тактилних плочица под називом **Tack-Tiles®**. Тактилне плочице репрезентују увећану Брајеву шестотачка и омогућавају учење Брајевог кода на пет светских језика, усвајање Неметовог кода за математику, Брајеву музичку нотацију и Брајев компјутерски код.

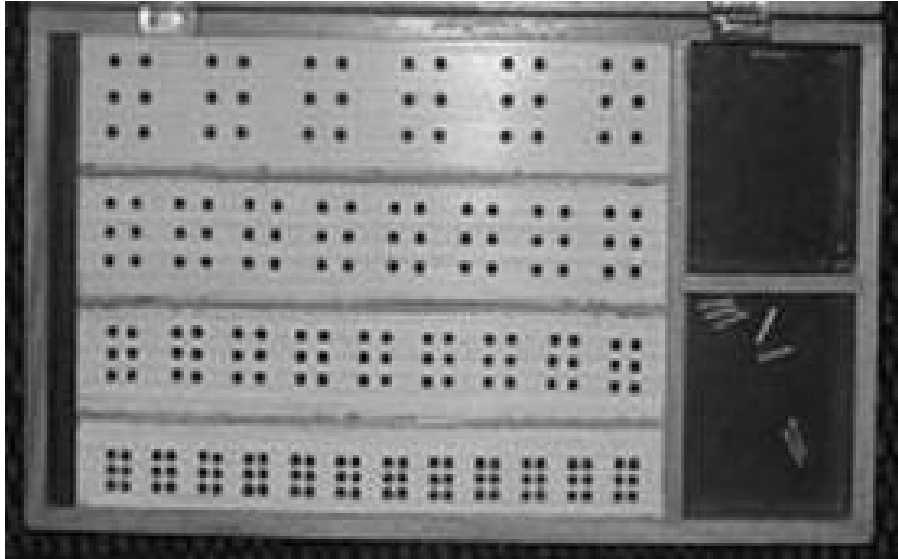
Слика 26. Систем тактилних плочица за учење *Брајевог писма*

Узраст: 6-7 година

Циљ: развој тактилитета јагодица прстију са циљем разликовања симбола *Брајевог писма* од других тактилних сензација (у овој фази се не именују симболи који се користе у вежбањима).

Активности:

- Вежбе на *дрвеној кутији са шестотачкама*:
 - Дефектолог поставља ексерчиће у све рупе прве ћелије шестотачке. Од детета се тражи да понови исто у друге две ћелије шестотачке.
 - Дефектолог поставља ексерчиће у леву (затим, десну) колону прве ћелије шестотачке. Од детета се тражи да понови исто у друге две ћелије шестотачке.
 - Дефектолог поставља ексерчиће у горњи (затим, средњи, па доњи) ред прве ћелије шестотачке. Од детета се тражи да понови исто у друге две ћелије шестотачке.
 - Вежбе се постепено усложњавају – наставник постави одређене тачке, а дете додаје тачке до попуњавања целе шестотачке.
- Вежбе на *перспективној таблици*:
 - Дефектолог именује одређене рупе шестотачке. Дете поставља ексерчиће према диктату дефектолога. Вежбе се врше истим редоследом као и на дрвеној кутији са шестотачком. Када дете увежба постављање ексерчића на најмањој шестотачки, прелази се на вежбе са металним плочицама са *Брајевим рељефним знаком*.
 - Металне плочице треба да буду оне величине са којом ће се ученик срести у описмењавању. Дефектолог поставља металну плочицу са *Брајевом шестотачком* у прву леву ћелију најмањег реда перспективне таблице. Задатак детета је да тактилно перципира знак и понови исто дуж целог реда, постављањем ексерчића на одговарајућа места. Очекује се да дете постепено развије тактилитет у тој мери да буде у стању да симултано перципира цео *Брајев знак* постављен са леве стране таблице.

Слика 27. Перспективна таблица

– Вежбе на *Брајевим листовима*:

- Дете прати рељефну линију, слева надесно. Вежба се проналажење и спуштање на почетак следећег реда. Вежбања се могу примењивати и у вертикалном правцу (одозго надоле).
- Задатак детета је да прати рељефну линију и пронађе на колико је места линија прекинута целим *Брајевим знаком*.
- Дете прати ред *Брајевих симбола*. Задатак је да идентификује *Брајеве симболе* као исте или различите.
- Дете прати симболе *Брајевог писма* између којих се налази једно место размака. Дете треба да уочи празно место. Задатак се постепено усложњава повећањем размака између симбола.
- Детету се покаже *Брајев симбол*. Његов задатак је да на страници *Брајевих симбола* пронађе исти као показани пример.

Тема: Активности за развој аудитивне перцепције

Подтема: Активности за подстицај перцепције гласа

Узраст: 3-5 година

Циљ: развој пажње и концентрације на аудитивно презентоване информације.

Активности:

– Детету се причају или читају приче чија је тема у складу са узрастом и интересовањима. Дете слуша ток приче. Након одслушаног, детету се постављају једноставна питања о томе шта је чуло и запамтило. Са узрастом, деца треба да слушају све сложеније приче.

– Детету се прича прича и говори гласом чије је висина тона измењена у складу са ситуацијом (драматизација приче). Од детета се тражи да имитира како је говорио зека, а како меда, шта је рекла лија и сл.

– Дефектолог организује језичку игру а детету се постављају питања на која се одговара са да или не.

• П р и м е р: Игра *да–не*. Детету се постављају питања, нпр, *Јеси ли ти мачак? Да ли носиш панталоне? Може ли свиња да лети?* Дете треба подстицати да пажљиво саслуша питање и да тачан одговор.

Узраст 6-7 година

Циљ: закључивање на основу аудитивно презентованих информација, као непосредна припрема за читање и писање.

Активности:

– Деца слушају читање родитеља, дефектолога. Пуштају им се аудио (звучне) књиге – слушају глумца који чита. Прате разговоре о различитим темама – слушају водитеља прикладне емисије на телевизији или друга који прича неки догађај. Након тога води се разговор за проверу разумевања оног што је слушано. Деци се постављају питања – *Шта се догодило? Где се дешавала прича? Ко су главни ликови?*

Подтема: Активности за подстицај перцепције звукова, шумава и тонова

Узраст: 3-4 године

Циљ: перцепција и дискриминација звукова, шумава и тонова који се чују у природи и ближем окружењу.

Активности:

– Дефектолог имитира или пушта звучни запис оглашавања животиња. На основу звука деца погађају која се животиња тако оглашава.

– Дефектолог врши различите радње. На пример, меша кашичицом у чаши, откопчава-закопчава рајсфершлус; отвара-затвара прозор, итд. На основу звука дете треба да погоди коју радњу дефектолог врши.

– Дефектолог тапше рукама у једноставном ритму. Од детета се тражи да то понови.

– Организује се игра *Музички кипови*. Пушта се музика, деца плешу по соби. Када музика стане, деца треба да заузму позу у којој су се затекла и стоје као кипови док музика поново не почне.

– Деци се пуштају музичке композиције примерене узрасту. Од деце се тражи да покретима делова тела прате ритам и музику.

Узраст: 5-6 година

Циљ: усмеревање аудитивне пажње на звуке из окружења.

Активности:

– Деци се пушта звучни запис са носача звука. Уколико има могућности, треба слушати и звуке из природног окружења. Након слушања води се разговор са децом о томе шта су чули (дисање, гужвање папира, резање оловке, звук са градске улице, шушкање лишћа, шум мора...). Уколико су слушали звуке у природном окружењу, у разговору треба да се открива и локализација звучног извора.

– Деци се пушта звучни запис са носача звука на коме су снимљене различите, уобичајене активности. На основу звучног записа деца треба да изведу закључке о догађају.

– Дефектолог организује различите игре:

• П р и м е р 1. Игра *Погоди шта је?* За игру су погодне све играчке које испуштају звуке (бубањ, чамац, робот, авион, труба, итд). Испред детета се емитују звуци играчака, једна по једна. Пажња детета се усмерава на слушање звука играчке. На пример, *Пажљиво слушај. Чућеш неке играчке. Добро размисли које све играчке чујеш и реци ми са којом желиш да се играш.* Након што одговори, детету се даје играчка у руке. Оно тактилно проверава да ли је то играчка са којом је хтело да се игра.

• П р и м е р 2. Игра *Скривена кутија*. Дефектолог ставља звучну играчку у кутију и сакрије је. Задатак детета је да на основу звука који играчка испушта (нпр, робот) погоди која је играчка у кутији и пронађе сакривену кутију.

• П р и м е р 3. Игра *Звучна јаја*. У кутијице од киндер-јаја треба спаковати мале предмете – звончиће, пиринач, пасуљ, кликере, пластичне и дрвене перле, каменчиће. Свако јаје треба да има свог пара. Дете треба да протресе јаје и да на основу звука погоди шта је у њему. Затим, треба да пронађе јаје које исто звучи.

Активности за подстицање развоја координације око-рука и fine моторике

За успешно извођење писања, неопходна је физиолошка зрелост и усклађеност визуелне перцепције и fine моторне контроле. Поред општег моторичко-перцептуалног сазревања, писање подразумева способност fine манипулације оловком, као и графички веродостојно презентовање једноставних облика. Будући да слабовида деца испољавају кашњење моторичког развоја, нарочито у подручју визуо-моторне интеграције, координације око-рука и моторног планирања, у овом делу дати су примери активности усмерних на усвајање моторичких вештина које ће слабовидој деци олакшати савладавање писања након поласка у школу.

Узраст: 3 године

Циљ: подстицање манипулативних активности.

Активности:

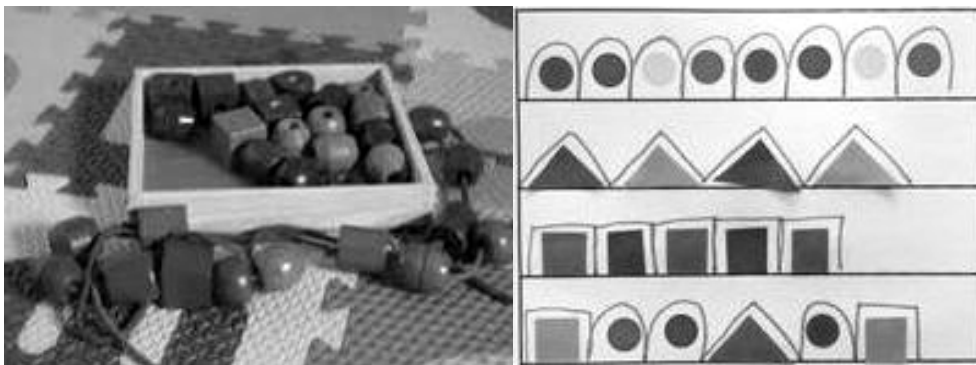
- Дефектолог организује игре манипулативног карактера:
 - Хватање и додавање балона јарке боје.
 - Хватање лопте која се котрља по поду.
 - Прављење куле од коцака.
 - Дете одврће и заврће поклопце на флашама или теглама. Тегле могу бити различите величине.
 - Дете се слободно, ликовно изражава бојењем слика воштаним бојицама (шарање по папиру), прстима умоченим у темпере, кредом по бетону, итд...

Узраст: 4 године

Циљ: увежбавање fine моторике и координације око-рука.

Активности:

- Дефектолог задаје налог да дете убацује предмете у мали отвор, нпр, новчиће у касицу, сламчице у флашицу, пуни тегле пиринчем, житом, кукурузом и сл.
 - *Израда накита.* Дете има задатак да на жицу ниже крупније перле, макароне, исечене сламчице и сл. Задатак се може усложњавати давањем налога да се предмети нижу према задатом моделу (одређен редослед облика или боје).
 - Активности слободног ликовног изражавања. Деца вајају пластелином, цртају, израђују колаже и мозаике од папирића, семења и сл.
- Све предложене активности су погодне и за слепу и за слабовиду децу.

Слика 28. Израда накита и колажа од папирића

Узраст: 5-6 година

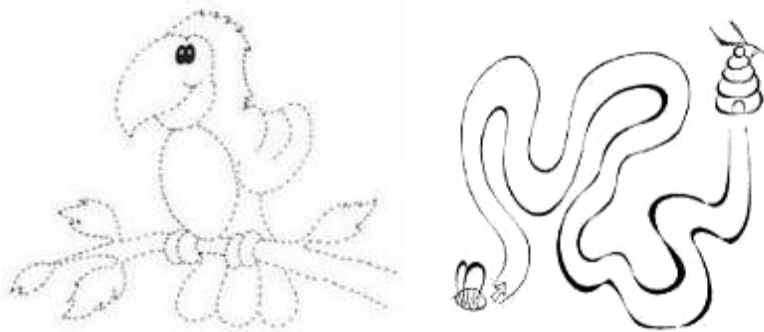
Циљ: развој графомоторике и правилног хвата оловке.

Активности:

– Дефектолог организује различите графомоторичке активности, као што су:

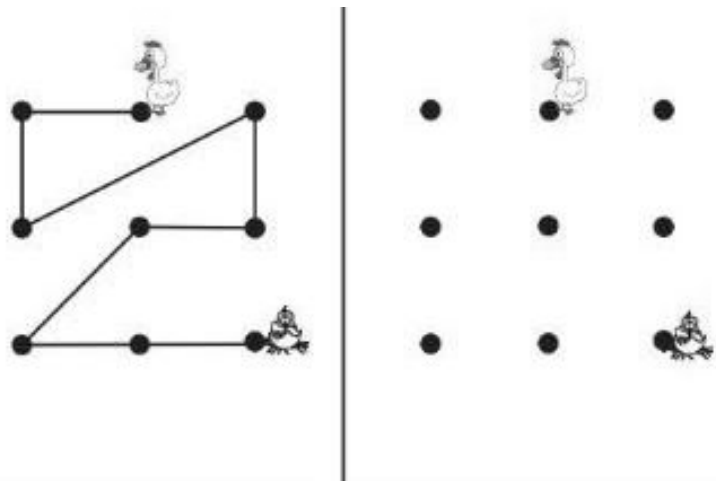
- прецизно бојење унутар задатих оквира и шаблона,
- спајање испрекидане линије ради комплетирања слике,
- решавање лавирината различите сложености.

Задатак 1: Допуни слику и лавиринт

– Дете треба да прецртава задате моделе (нпр, кућице састављене од једноставних геометријских облика и сл.). Касније се задаци усложњавају прецртавањем сложенијих графичких структура. У једном пољу дат је пример, а у празно поље дете треба да уцрта исту структуру.

Задатак 2: Прецртавање сложених структура

Узраст: 7 година

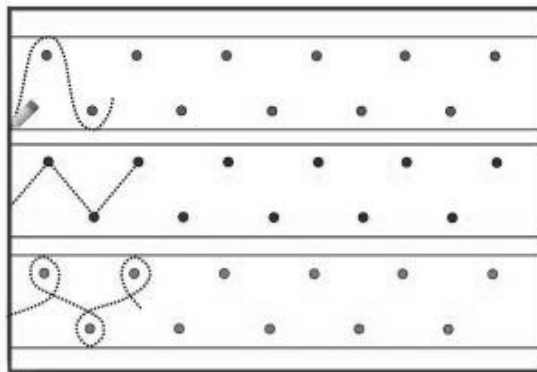
Циљ: усавршавање графоторике као директна припрема за писање.

Активности:

– Детету се задају различити графоторни задаци писања елемената слова. Погодне активности су:

- писање равних и таласастих линија;
- писање косих и правих линија;
- цртање фигура народне орнаментике.

Задатак 3: Писање равних и таласастих линија

Прилог

Чек-листа: Усвојеност предчиталачких вештина за описмењавање Брајевим писмом

Оцене:

- П – Почетак формирања вештине, свести.
- Д – делимично формирана вештина. Потребно је објашњење, помоћ.
- Ф – формирана вештина, зрело и стабилно испољавање.

	Исход		
	Тактилна свест и дискриминација		
	Индикатори	Оцена	Коментар
1.	Прихвата пасиван додир са различитим текстурама		
2.	Активно посеже ради додиривања текстура		
3.	Одржава континуирани контакт са текстурама		
4.	Активно истражује материјал		
5.	Разуме појмове исто различито		
6.	Дискриминише текстуру: грубо–глатко; тврдо–меко		
7.	Спарује текстуре		
8.	Дискриминише величину: велико–мало; дебело–танко, дугачко–кратко		
9.	Дискриминише геометријска тела		
10.	Прати рељефну линију		
11.	Идентификује прекиде рељефне линије.		
12.	Континуирано прати линију <i>Брајевог реда</i>		

	Исход:	Моторичка снага и координација прстију	
	Индикатори	Оцена	Коментар
1.	Гура шакама и прстима да би извршило неку радњу, нпр, хефта, притиска дугмад звучне играчке.		
2.	Буши рупе на папиру или у пластелину		
3.	Користи пинцетни хват		
4.	Користи обе руке за манипулацију објектима		
5.	Независно покреће прсте		
6.	Отискује тачке Брајевом машином, користећи више прстију на једној дирци		
8.	Демонстрира ефикасно коришћење Брајеве машине – отискује линију, празан простор, размак, ставља и вади папир, гура ваљак, итд.		
9.	Притиска Брајеве дирке довољном снагом за прављење линије доброг отиска. Користи прсте обе руке.		

	Исход: Положај у простору		
	Индикатори	Оцена	Коментар
1.	Разуме положај и релације (високо–ниско; испред, иза–поред) у односу на сопствено тело		
4.	Показује да разуме појам реда и колоне постављајући боцкалице на таблу, у складу са налогом		
5.	Демонстрира стратегију претраживања са обе руке, од врха до дна и слева надесно.		
6.	Проналази почетак и крај рељефне линије		
7.	Прати рељефну линију слева надесно.		
8.	Користи технику преласка са реда у ред .		
10.	Копира задате облике користећи тактилне вештине		
11.	Разликује своју леву и десну руку		
12.	Поставља предмете према инструкцији – на дно, врх; у средину; лево, десно.		

Исход:		Базичне академске вештине	
	Индикатори	Оцена	Коментар
1.	Слуша причу која му се чита		
2.	Радо понавља фразе из приче		
3.	Одговара на једноставна питања о причи		
4.	Прати једноставна упутства		
5.	Разговара о сопственим доживљајима		
6.	Окреће странице <i>Брајеве/тактилне књиге</i>		
7.	Разговара о тактилним илустрацијама		
8.	Има жељу да „жврља“ помоћу Брајеве машине		
9.	Повезује глас и реч		
	Разуме редне бројеве од 1 до 6		
12.	Повезује бројеве од 1 до 6 са тачкама <i>Брајеве ћелије</i>		
13.	Повезује бројеве од 1 до 6 са диркама Брајеве машине		

Литература:

- Barraga, N., Morris J.E., (1980): *Program to develop efficiency in visual functioning*, American Printing House for the Blind, Inc, Louisville, Kentucky.
- Brambring M. (2000): *Behaviour Problems in Children and Adolescents with Visual Impairment*, *European Conference ICEVI*, Cracow, Poland.
- Clutten, S.C. (2009): *The development of a visual perception test for learners in the foundation phase*, University of South Africa, Master thesis, 240 str. Pristupljeno 2. novembra 2014 sa http://uir.unisa.ac.za/bitstream/handle/10500/2613/thesis_clutten_s.pdf
- Craig, C. J. (1996). Family support of the emergent literacy of children with visual impairments. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 90, 194–200.
- Garzia, R.P; Borsting, E.J; Nicholson, S.B., Press, L.J., Scheiman, M.M., Solan, H.A., (2000): *Care of the Patient with Learning Related Vision Problems*, American Optometric Association.
- Gompel M., Janssen N. M., van Bon W. H. J., Schreuder R. (2003) Visual Input and Orthographic Knowledge In Word Reading of Children With Low Vision, *Journal of Visual Impairment & Blindness*, AFB, New York, 273-284.
- https://ia800307.us.archive.org/26/items/ERIC_ED121043/ERIC_ED121043.pdf
- Hudson, P.B., Anthony T., J. Greeley J., Humphreys L.A.,(2002): *Colorado Vision Screening guidelines for infants and toddlers*, Colorado Department of Public Health and Environment, Health Care Program for Children With Special Needs (HCP), pristupljeno 27.1.20016. sa <http://coscorm.train.org/Courses/CHL/Pages/mod09/CDPHE-Vision-Screen.doc>
- Kershman, S.M.; Hart, V.(1975): *A Hierarchy of Tasks in the Development of Tactual Discrimination*. Pittsburgh Univ., Washington, D.C.pristupljeno 25.4.20016. sa
- Mangold, S. (1977): *The Mangold developmental program of tactile perception and Braille letter recognition*, Exceptional Teaching Aids, Ca
- Steinman, B.A., LeJeune, B.J., Kimbrough, B.T. (2006). Developmental stages of reading processes in children who are blind and sighted. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 100(1), 36-46.
- Wormsley, D.P. (2003): *Braille Literacy. A Functional Approach*, The American Foundation for the Blind, New York.
- Wright, S., (2008): *Guide to Designing Tactile Illustrations for Children's Books*, American Printing House for the Blind, Louisville, Kentucky. Pristupljeno 25.4.2016. sa: <https://www.aph.org/files/research/illustrations/>
- Дикић, С. (1997): *Тифлологија*, Идеапринт, Београд.
- Јаблан, Б. (2007): *Моторне и тактилне функције код следе деце*, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Центар за издавачку делатност, Београд.
- Јаблан, Б. (2010). *Читање и писање Брајевог писма*, Београд: Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
- Станчић, В., (1991): *Оштећења вида- биопсихосоцијелни аспекти*, Школска књига, Загреб.
- Цветковић, Ж. (1989): *Методика васпитно-образовног рада са слепим лицима, Савремена метода читања и писања следе деце на Брајевог писму*, Научна књига, Београд.
- Чек листа усвојености предчиталачких вештина за описмењавање Брајевим писмом, преузета 1.2.2016 са: <http://s93ba1ecbe7dce0e8.jimcontent.com/download/version/1255511968/module/2874450113/name/Pre-Braille%20Skills.doc>

У овом текст боксу се укуцава текст за ЦИП каталогизацију.
Мере овог бокса се могу наместити у Формат – Text Box Styles – Advanced options

Београд, Фабрисова 10

www.zuov.gov.rs